

**T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**TEK BOYUTLU İNSAN VE İLETİŞİMDE TEKNOLOJİK
RASYONALİTE**

BAHAR KESKİN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Nazmi Ekin VURAL

ŞUBAT – 2024

YOZGAT

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEK BOYUTLU İNSAN VE İLETİŞİMDE TEKNOLOJİK
RASYONALİTE

BAHAR KESKİN

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Nazmi Ekin VURAL

ŞUBAT – 2024

YOZGAT

**YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
LİSANSÜSTÜ TEZ ONAY FORMU**

T.C.

**YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

Enstitümüzün İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı 80113120004 numaralı öğrencisi BAHAR KESKİN'in hazırladığı “**Tek Boyutlu İnsan ve İletişimde Teknolojik Rasyonalite**” başlıklı tezi ile ilgili tez savunma sınavı, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri gereğince 24/01/2024 Çarşamba günü saat 14. 00'de yapılmış, tezin onayına oy birliği ile karar verilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Enes ABANOZ

Jüri Üyesi : Dr. Öğretim Üyesi Nazmi Ekin VURAL

(Danışman)

Jüri Üyesi : Dr. Öğretim Üyesi Selçuk ÇETİN

ONAY:

Bu tezin kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun ...../...../..... tarih ve .....sayılı Enstitü Yönetim Kurulu Kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Ümit BUDAK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BEYANI

Tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, tezin içerdiği yenilik ve sonuçların başka bir yerden alınmadığını, kullanılan verilerde herhangi bir tahribat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan eder, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Bahar KESKİN

24/01/2024

ÖN SÖZ

Yüksek Lisans eğitimim boyunca kattığı bilgiler ve paylaştığı deneyimlerle hayatımda büyük bir değişim perdesini aralayan, anlayış ve desteğiyle daima yol gösteren, danışman hocam olduğu için kendimi şanslı olarak gördüğüm Dr. Öğretim Üyesi Nazmi Ekin VURAL (Yozgat Bozok Üniversitesi İletişim Fakültesi) başta olmak üzere, tezimdaki hatalarımı görmemde ve düzeltmemde destek olan, tezde mükemmelliği ilke edinmemiz gerektiğini gösteren Dr. Öğretim Üyesi Selçuk ÇETİN (Yozgat Bozok Üniversitesi İletişim Fakültesi) tezime verdiği değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. Enes ABANOZ (On dokuz Mayıs Üniversitesi İletişim Fakültesi) ve diğer tüm hocalarıma, destek veren kıymetli dostlarıma, bütün eğitim hayatım boyunca yanımda olan, yaşadığım bütün sıkıntıları benimle birlikte göğüsleyen, desteğini daima hissettiğim kıymetli annem ve babama sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Bahar KESKİN

24/01/2024

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEK BOYUTLU İNSAN VE İLETİŞİMDE TEKNOLOJİK RASYONALİTE

BAHAR KESKİN

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

TEZ DANIŞMANI: DR. ÖĞRETİM ÜYESİ NAZMI EKİN VURAL

Teknoloji hayatımıza girişi itibariyle çok eski bir sürece dayanmaktadır. Teknolojinin küresel olarak yüz milyonlarca birey tarafından kullanılmasıyla birlikte bu boyutta farklı gelişmeler de kendini göstermeye başlamıştır. Bireylerin gelişiminde toplum ve doğa kadar teknoloji de önemli bir yer edinmiştir. Teknolojinin insanları bir şekilde etkilemesi ve bu etkinin tüm dünyada benzer sonuçların yaşanmasına yol açması Marcuse'un Tek Boyutlu İnsan kavramını düşündürmektedir. Kavramda, teknolojinin bireylerin hayatının her alanında yer alması, toplumları etkilemesi, kültür endüstrisinin insanların özgürlüğü noktasında söz sahibi haline geldiğini, teknolojik mekanikleşme sonrası bireyin gelişen teknoloji nezdinde sessiz kaldığına değinmektedir. Çalışmada Tek Boyutlu İnsan kavramının, dünyanın teknolojiye bağımlılığı sonrası nasıl gerçekleştiği ve bu durum sonrası teknolojik rasyonalitenin kitlelerdeki etkisini belirlemek hedeflenmiştir. Çalışma teori ve uygulama olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Teorik kısımda Tek Boyutlu İnsan ve Frankfurt Okulu, İletişim Teknolojileri ve Rasyonalite kavramı hakkında literatür taraması gerçekleştirilmiş ve bu kavramlar özellikleriyle birlikte ilişkilendirilmiştir. Uygulama kısmında ise teknolojik gelişmelere günlük hayatında yer veren bireylerle yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirilmiştir. Marcuse tarafından ifade edilen bireylerin teknolojiye olan bağımlılığı, teknolojinin bireyleri etkisiz kılması, Marcuse'un ifadesiyle teknolojik rasyonalite sonrası bireyleri köleleştirme ve teknolojinin bireyselliğe olan olumsuz tutumunu sağlamak için bireylerin yapay ihtiyaçlarla manipüle edildiği, bireylerin özgürlüklerinin görünmez bağlarla kısıtlandığı teknolojik rasyonalite ilişkisi noktasında değerlendirilecektir. Elde edilen bulgular değerlendirildiğinde kuşaklar arasındaki dijital iletişim teknolojileri ve dijital platformları kullanma şeklinin benzer olduğu, reklamlar ve dış etkenlerin bireylerin satın alma davranışları üzerinde etki unsuru olduğu gözlenmiştir. Dijital iletişim teknolojilerinden yararlanma şekillerinde ve tüketim alışkanlıklarında benzerlikler olduğu ortaya koyulmuştur. Çalışmadan elde edilen bulgular kapsamında, teknolojik araçların bireyler üzerinde rasyonalite etkisi oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

2024, cvi+ 106 Sayfa

Anahtar Kelimeler: Marcuse, Tek boyutlu insan, Teknoloji, Dijital, Bilişim, Rasyonalite

ABSTRACT

MASTER THESIS

ONE-DIMENSIONAL HUMAN AND TECHNOLOGICAL RATIONALITY IN COMMUNICATION

BAHAR KESKİN

**YOZGAT BOZOK UNIVERSITY
SCHOOL of GRADUATE STUDIES
COMMUNICATION SCIENCES**

SUPERVISOR: ASST. DR. NAZMİ EKİN VURAL

Technology has been around for a very long time. With the use of technology by hundreds of millions of individuals globally, different developments in this dimension have begun to manifest themselves. Technology has gained an important place in the development of individuals as much as society and nature. The fact that technology affects people in some way and that this effect leads to similar results all over the world makes us think of Marcuse's concept of One-Dimensional Man. In the concept, he mentions that technology is involved in every aspect of individuals' lives, that it affects societies, that the culture industry has become the arbiter of people's freedom, and that the individual remains silent in the face of developing technology after technological mechanization. In the study, it is aimed to determine how the concept of One-Dimensional Human is realized after the world's dependence on technology and the effect of technological rationality on the masses after this situation. The study consists of two parts as theory and practice. In the theoretical part, a literature review was conducted on the concepts of One-Dimensional Human and Frankfurt School, Communication Technologies and Rationality and these concepts were associated with their characteristics. In the practical part, interviews were conducted with individuals who include technological developments in their daily lives and interpreted within the framework of semi-structured interview technique. The dependence of individuals on technology expressed by Marcuse, the ineffectiveness of technology on individuals, the enslavement of individuals after technological rationality as expressed by Marcuse, and the negative attitude of technology towards individuality will be evaluated at the point of technological rationality relationship in which individuals are manipulated with artificial needs and individuals' freedoms are restricted by invisible bonds.

2024, cvi+ 106 Pages

Keywords: Marcuse, One-dimensional human, Technology, Artificial intelligence, Digital, Informatics

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
TEZ BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
2. FRANKFURT OKULU VE TEK BOYUTLU İNSAN KAVRAMI... ..	2
2.1. Genel Kapsamı ve Özellikleri.....	3
2.2. Frankfurt Okulu'nun Tarihsel Dönemleri.....	5
2.2.1.1923-1933 Carl Grünberg Dönemi.....	5
2.2.2.1934-1950 Kuzey Amerika'daki Sürgün Yılları.....	8
2.2.3.1950'liler ve Frankfurt'a Geri Dönüş.....	12
2.2.4.1970'ler: Frankfurt Okulu'nun Son ve Kayboluş Yılları.....	14
2.3. Frankfurt Okulu'nun Genel Eleştirileri.....	16
2.3.1. Aydınlanma Eleştirisi.....	16
2.3.2. Kültür Endüstrisi Eleştirisi.....	18
2.3.3. Pozitivizm Eleştirisi.....	19
2.3.4. Araçsal Aklın Eleştirisi.....	21
2.4. Tek Boyutlu İnsan Kavramı ve Genel Kapsamı.....	23
2.5. Tek Boyutlu İnsan Kavramının Özellikleri.....	26

3. İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE TEKNOLOJİK RASYONALİTE KAVRAMI.....	29
3.1. İletişim Teknolojileri Kavramı.....	29
3.2. İletişim Teknolojilerine Dair Genel Özellikler	32
3.2.1. Karşılıklı Etkileşim (Interactivity).....	32
3.2.2. Kitlesizleştirme (de-massification).....	32
3.2.3. Eşzamanlık (asenkron)	32
3.3. Dijital Devrim Olarak İletişim Teknolojileri.....	33
3.4. İletişim Teknolojilerinin Topluma Yansımaları.....	35
3.5. İletişim Teknolojilerinde Bağımlılık Problemi	36
3.5.1. Psikolojik Bağımlılık.....	38
3.5.2. Fiziksel Bağımlılık	38
3.5.3. Yoksunluk	38
3.5.4. Yoğun Şekilde Bağımlılık (Addiction)	39
3.6. Yeni İletişim Teknolojilerine Dair Eleştiriler	39
3.7. Teknoloji ve Rasyonalite İlişkisi.....	41
3.8. Teknolojik Rasyonalite Yaklaşımı.....	44
3.9. Teknolojik Rasyonaliteye Dair Eleştirel Yaklaşımlar.....	45
3.10. Tek Boyutlu İnsan ve İletişimde Teknolojik Rasyonalite Arasındaki İlişki	48
3.11. Teknolojik Rasyonalitenin Tek Boyutlu İnsan Kavramına Dair Eleştiriler	51
4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ	56
4.1. Araştırmanın Konusu	56
4.2. Araştırmanın Önemi.....	56
4.3. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları	56
4.4. Araştırmanın Yöntemi.....	57
4.5. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırlılıkları.....	60
5. ANALİZ VE BULGULAR.....	61

6. SONUÇ VE ÖNERİLER.....	88
7. KAYNAKLAR.....	95
EKLER	104
Ek-1 Etik Komisyonu Onay Formu	105
Ek-2 Mülakat Soruları.....	106

TABLolar LİSTESİ

<u>Tablo</u>	<u>Sayfa</u>
Tablo 5.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	61
Tablo 5.2. Katılımcıların Teknolojiye Dair Düşünceleri	62
Tablo 5.3. Katılımcılara Göre Teknoloji Bağımlılık Süreleri	81

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış simgeler ve kısaltmalar, açıklamalarıyla birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
Vb	: Ve Benzeri
Vd	: Ve Diğerleri
Vs	: Vesaire

1. GİRİŞ

Teknolojinin hızla gelişmesi, insanlar arasındaki iletişimde değişiklikler yaratmaktadır. İletişim, günümüz dünyasında insanların en temel ihtiyaçlarından biridir. İletişim, insanların toplumsal hayatında önemli bir yer tutar. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, iletişim araçları ve yöntemleri de değişmiştir. Bu değişim, insanlar arasındaki iletişimi ve iletişim sürecini de etkilemektedir. Herbert Marcuse'un Tek Boyutlu İnsan kavramı insanların sadece maddi açıdan değil, aynı zamanda düşünsel ve duygusal açıdan da tek boyutlu hale geldiğini öne sürer. Bu teori, teknolojik rasyonalitenin insanların özgürlüğünü kısıtladığını ve insanları kendilerini gerçekleştirmeleri için gerekli olan düşünsel ve duygusal boyutlardan yoksun bıraktığını savunur.

Günümüzde insanların hayatındaki en büyük değişimlerden biri teknolojinin gelişimiyle birlikte yaşanmıştır. Teknolojinin sunduğu kolaylıklar insan hayatını daha konforlu hale getirirken, aynı zamanda insana ait bazı özelliklerin kaybolmasına neden olmuştur. Herbert Marcuse, teknolojinin insan yaşamına etkilerini incelediği çalışmalarında, insanın kendi öznel dünyasından uzaklaşmasına ve kendisini teknolojinin bir parçası haline getirmesine dikkat çekmiştir. Bu durum, insanın tek boyutlu bir varlık haline gelmesine yol açar ve insanın kendi öznel dünyasına yabancılaşmasına neden olur.

Herbert Marcuse, teknolojik rasyonalite ile teknolojinin mantık ve verimlilik kriterlerine göre değerlendirilmesi ve insan hayatına uygulanması anlamına geldiğini ifade eder (Marcuse, 1997). Bu kavram, günümüzde iletişimde büyük bir rol oynamaktadır. Teknolojinin sunduğu iletişim araçları, insanların birbirleriyle iletişim kurmasını kolaylaştırmakta fakat insana ait doğal becerileri de olumsuz etkilemektedir. Bu olumsuz etkilerin süreç içinde insanları tek boyutlu yapıya dönüştüreceği düşünülmektedir.

2. FRANKFURT OKULU VE TEK BOYUTLU İNSAN KAVRAMI

Frankfurt Okulu, 1923 yılında Almanya’da Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü olarak kurulmuştur. Okul siyaset, psikanaliz, tarih, estetik, felsefe, sosyoloji, hukuk, sanat gibi birçok alanda önemli aydınları bir araya getirmiştir. Aydınlar, süreç içinde ortaya çıkan sorunları ve gelişmeleri irdeleyerek çözüm üretmeye çalışmıştır (Dellaloğlu, 2018, s. 15). Frankfurt Okulu aydınları, okulun genel yaklaşım biçimini Eleştirel Kuram başlığı altında ele almışlardır. Eleştirel Kuram, temelde gerçeklik boyutlarını eleştirel bağlamda ve toplum çerçevesinde ele almayı, irdelemeyi hedeflemektedir (Gülenç, 2015, s. 83).

Kuram’ın incelediği üç ana düşünceyi anlamak için okulun üzerinde araştırma yaptığı alanlar ve bireyin yer aldığı konumu arasındaki ilişkiye dikkati çekmek gerekmektedir. İlk olarak, bireyin bilincini etkileyen ve onu eylemden alıkoyarak kısıtlı bir nesne haline getiren ideoloji eleştirisi yer almaktadır. Bireyi, aklın içinde yer alan mitsel unsurlardan kurtararak onu serbest bırakan Aydınlanma düşüncesi ve pozitivist eleştiriyle desteklenerek bireyin tekrar mahkûm edilmesi eleştirilir. Son aşamada ise Frankfurt Okulu’ndan günümüze kadar gelen modern dünyanın gelişiminde adından söz ettiren kültür eleştirisi ele alınır.

Buradan hareketle, kültür endüstrisinin esiri hale gelen bireylerin, sürekli tüketime yönlendirilmesi ve sahte ihtiyaçlarla bireye vaat edilen mutluluk algısı Frankfurt Okulu aydınlarından Herbert Marcuse tarafından Tek Boyutlu İnsan kavramı olarak açıklanmıştır. Tek Boyutlu İnsan fikrinin temelinde birey, teknolojik araçlarla kontrol altına alınırken aynı zamanda tek tip zihniyet de çoğaltılmak istenmektedir (Adorno, 2003, ss. 76-77). Marcuse’ye göre teknoloji bireylerin bütün yaşam alanlarında yer almakta ve toplum da bu şekilde tek boyutlu bir varlığa dönüştürülmektedir. Teknolojinin ilerlemesiyle orantılı olarak bireyler köleleşmekte ve teknolojinin bireye sunduğu özgür yaşam köleliğe dönüşmektedir. Bu aşamada, kitle iletişim araçları bireylerin denetlenmesi noktasında en önemli unsur olmaktadır (Marcuse, 1997, s. 23).

Bu bağlamda çalışmamızda, Frankfurt Okulu’nun özellikleri incelenerek, teknolojinin bireyin hayatının merkezinde yer aldığı düşüncesine bağlı olarak teknolojik ilerlemenin bireyleri tek boyutlu bir varlığa dönüştürmesini eleştirdiği Tek Boyutlu İnsan kavramı ele alınacaktır.

2.1. Genel Kapsamı ve Özellikleri

Tarihsel süreç boyunca, toplumların içinde bulunduğu olumsuz koşullar, sosyal bilimciler tarafından da detaylı bir şekilde incelenmiştir. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte toplumlarda ortaya çıkan sorunlar, bireyler ve sosyal hayat üzerinde yenilik yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda, değişim isteğiyle hareket eden bireylerin, çözüm bulamadıkları sorunlara karşı tüm topluma yönelik uygulamalar yaratma hedefi belirlenmiştir. Buradaki asıl mesele, dünya düzeninin yeniliklerle dönüşmesi sonucunda toplumsal şartların değişmesi ve bu süreçte birey ile toplumsal sistemlerin etkilenmesidir. Tarihsel dönemlerin şartları göz önünde bulundurulduğunda, toplumsal platformdaki kısıtlamalar ve sorunlarla karşılaşan ve bu durumlara karşı sorumluluk hisseden birçok aydın, çözüm bulma çabasına girmiştir. Bu çerçevede, Frankfurt Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü birçok aydının toplumsal sorunları ortaya koyduğu önemli bir yer olmuştur. Okulun üyeleri, yani düşünürleri, Alman toplumunu inceleyerek, modern birey yapısını oluşturma sürecinde çeşitli öneriler ve tespitlerde bulunmuşlar ve bunun sonucunda kapsamlı bir düşünce sistemi geliştirmişlerdir. Enstitünün yarattığı düşünce yapısını ve sistemsel alt yapısını anlamak için, okulun bulunduğu özel çevre şartları ve tarihsel faktörler dikkate alınmalı ve değişen-dönüşen dünyanın toplum yapısının incelenmesi gerekmektedir (Zobar, 2019).

Frankfurt Okulu'na günümüze kadar birçok kişi tarafından yorum getirilmiş ve günümüzde de okul hala yorumlanan kompleks bir yapıdadır. Okul, "Eleştirel Kuram" adıyla Frankfurt Üniversitesi yapısında yer almakta ve Toplumsal Araştırma Enstitüsü adıyla da bilinmektedir (Bottomore, 2016, s. 11).

Genel anlamda Frankfurt Okulu'nda pek çok değerli aydın yer almaktadır. Sol düşünceyi benimseyen bu aydınlar şu isimlerden oluşmaktadır: Max Horkheimer, Erich Fromm, Herbert Marcuse, Theodor W. Adorno, Walter Benjamin, Jürgen Habermas, Franz L. Neumann, Friedrich Pollock, Karl August Witfogel (Kızılcılık, 2013).

Frankfurt Okulu, Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü kurulması esnasında Frankfurt'ta oluşan belli bir düşünce sistemi olarak adından söz ettirmiştir. Bu düşünce sistemine karşılık "okul" kelimesinin içeriğini incelemek gereklidir. "Okul" kelimesi anlamsal olarak incelendiğinde eğitim ve öğretimin icra edildiği, bu amaç için kurulan kurumsal bir sistemi ifade ederken, yapısında sistemsel bir düşünce yapısının varlığını da belirtmektedir. Frankfurt Okulu, okul

kelimesinin her iki anlamını da içinde barındırmaktadır (Dellaloğlu, 2018). Frankfurt Okulu'nu etkileyen isimler arasında Marks, Lukacs, Weber gibi aydınlar yer almaktadır (Bağce, 2015, ss. 19-54). Düşünce boyutunda bakıldığında bütünsel olarak “Okul” kavramının içeriğini dolduracak bir kurum bulmak fazlasıyla zor bir seçenektir. Fakat Frankfurt Okulu'na ve niteliklerine baktığımızda okul kavramından beklentiler ve okula yaklaşım şekli de oldukça önemli bir boyut kazanmıştır. Frankfurt Okulu'nu araştırırken ilk olarak eleştirel bir bakış açısıyla yaklaşmak, kavramları yalın bir dille irdelemek ve okulu niteliksel olarak katı kurallara sokmaya çalışmak, onu zorlamak niteliğine zarar verir. Okulda bulunan bir bireyden veya okulun kendi yönelimini oluşturarak yapılacak araştırma sonrası “Okul” kelimesinin içeriğine bakılarak yapılan değerlendirmeler hatalara sebep olabilir (Cevizci, 1999, s. 291). Frankfurt Okulu olarak bilinen sistemsel ve kurumsal alt yapıyı 1923 yılında Frankfurt Üniversitesi içinde kurulan Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü oluşturmuştur. Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü 1923 yılında Eğitim Bakanlığı onayıyla resmi olarak hayata geçirilmiştir (Assoun, 2014, s. 10). Okul daha sonraki yıllarda Frankfurt Okulu olarak anılmıştır (Bottomore, 2016, s. 11). Okulun Frankfurt Okulu olarak anılmasının sebebi ise bir düşünsel ekol olarak Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ile olan yakınlığından kaynaklanmaktadır. Okulda yer alan aydınların geliştirmiş olduğu teori Eleştirel Teori ismini almıştır. Frankfurt Okulu sosyal bir teori olarak Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki şartları açıklamak için uygun olarak kabul edilmektedir (Demir, 2009, ss. 63-64). Bu kurum, eğitim-öğretim amacından farklı olarak araştırma yapılan bir enstitü olarak hizmet vermiştir (Dellaloğlu, 2003, s. 15).

Felsefe dünyasında oldukça önemli olan ve bu ekolün önemli üyeleri olan aydınlar farklı bilim dallarına sahip kişilerdir. Bu bağlamda Frankfurt Okulu bünyesinde felsefeci, sosyolog, iktisatçı, siyaset bilimci, tarihçi, hukukçu gibi alanında önemli aydınlar yer almaktadır. Okulun yapısındaki bu çok seslilik, okul sistemi içinde oldukça farklı konularda ve disiplinlerde eserlerin yaratılmasında ve çok fazla alanda çalışılmasında oldukça kolaylık sağlamıştır (Dellaloğlu, 2018, s. 14).

Okul, İkinci Dünya Savaşı başlamadan önce Almanya sınırları içindeki tek Marksist Okul olarak bilinir (Vandenberghe, 2016, s. 233). Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün kuruluş yılındaki ilk hedefi, Marksizm'i tekrar ele almaktır. Bu zaman sürecinde; Avrupa sosyalist eylemler başarısızlıkla sonuçlanırken, Rusya Bolşevik İhtilali başarıyla sonuçlanmıştır (Dellaloğlu, 2003, s. 15). Frankfurt Okulu, Marksizm'in Hegelci anlayışa bakışını ve “Yeni

Sol-Sovyet Marksizm düşüncesini ele almış, Batı Marksizm'i düşüncesinin de destekçisi olarak kabul edilmiştir (Dellaloğlu, 2018, s. 19).

Frankfurt Okulu açısından, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları oldukça önem teşkil etmektedir. Birinci Dünya Savaşı, küresel çapta etkili olaylara sebep olmuş mevcut ülke düzenlerini etkilemiş ve dünyayı dönüştürüp değiştirmiştir.

Küresel savaş; dünyayı etkilemekle kalmamış, toplumsal, siyasi ve ekonomik kayıplar verilmiş, aydınlar fikirleriyle bilim dünyası ve entelektüel kesimi etkilemiştir. Savaş, bilim dünyasını olumsuz etkilemiş, sosyalist eylemleri doğu kesimine yönlendirmiştir. Aydın kesimin düşüncelerine göre, Almanya'nın 1918-1921 dönemindeki başarısızlıkları ve Rusya'nın 1917'deki başarısı en önemli faaliyetler olarak kabul edilmiştir.

Frankfurt Okulu faaliyetlerinin, 1930'lu yıllardaki devlet politikası ve tekelleşen kapitalist eylemlerden kaynaklandığı görülmektedir. O yıllarda, devletin ve özerk kurumların yer aldığı kuruluşlar ekonomik sistemde söz sahibi olmuşlardır. Toplumun zevkleri, hobileri, eylemleri tek tip olacak şekilde biçimlenmesi ve bunu gerçekleştirmek için fabrikasyon üretimi, benzer parasal rejim düzenini anlatmak için ise çoğunlukla "Fordizm" üretim sistemi kullanılmaktadır. Bu dönemlerde fikirlerin, eylemlerin ve isteklerin toplum olarak tek tipleşen düzeye gelmesi ve grup toplumu hedeflenmesiyle ayırt edilmiş bir kitlesel üretim ve tüketim devri ortaya çıkmıştır. Frankfurt Okulu, bu sistemi bireysel yaşamın sonu olarak ifade etmiştir. Bireysel düşünme ve eylem, sosyal ve kültürel eylem unsurlarına dahil değildir. Birey, büyük kurum ve kuruluşlara boyun eğmek zorunda bırakılmıştır. Günümüzdeki lüks tüketim algısı bireyleri sürekli tüketim yapmaya yönlendirmektedir. Bu durum kapitalizmin oluşması ve küresel olarak yayılmasını açıklamaktadır (Kellner, 1989).

2.2. Frankfurt Okulu'nun Tarihsel Dönemleri

Frankfurt Okulu'nun tarihsel gelişimini dört başlıkta incelemek mümkündür.

2.2.1. 1923-1933 Carl Grünberg Dönemi

Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün kuruluşundan sonra, kurucular arasında Felix Weil ve Max Horkheimer gibi profesör unvanına sahip olmayan kişiler vardı. Bu durum, Frankfurt Üniversitesi bünyesinde bir profesörün enstitüyü yönetmesi gerektiği kuralına aykırıydı. Aydınların, enstitünün sorumluluğunu üstlenmeleri bu nedenle mümkün değildi. Weil'in konumu, yönetim için uygun bir kişiyi bulmasına olanak tanıyordu. Weil, yöneticilik için

Alman gazeteci ve tarihçi Gustav Mayer ile görüştü, ancak anlaşma sağlanamadı. İdeolojik farklılıklar, bu durumda önemli bir engel oluşturmuştu. Daha sonra Weil, uluslararası tanınan Avusturyalı Marksist tarihçi Carl Grünberg ile görüşmeler yapmaya başladı. Grünberg, 1923 yılında Frankfurt Üniversitesi Ekonomi ve Toplumsal Bilimler alanındaki görevleri üstlenerek Enstitü'nün yöneticisi oldu (Kızılcelik, 2013, s. 495).

Carl Grünberg, tarih boyunca önemli roller üstlenmiştir. 1910 yılında Avrupa'daki büyük işçi eylemleri sonrasında sosyalist harekete katkıda bulunmuş ve 'Sosyalizm ve İşçi Hareket Tarihi için Arşiv' (Archive for History of Socialism and the Workers Movement) dergisinin yayımlanmasına öncülük etmiştir. Ayrıca, Alman üniversitelerinde Marksist bir akademisyen olarak kürsüye kabul edilen ilk bilim insanıdır (Slater, 1998, s. 24). Grünberg, yaşadığı dönemde tarihsel materyalizm alanında önemli bir yetkinliğe sahipti ve Ortodoks Marksizm'i benimsemiştir.

Açılış konuşmasında, Enstitü'nün Marksizm'e olumlu bir bakış açısı sergilediğini ifade etmiş, toplumsal ve ekonomik kurallara karşı tutumunu belirtmiş ve Marksizm'i destekleyen bir yaklaşım sergilediğini vurgulamıştır. Carl Grünberg, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde Marksizm'in yönetim anlayışını benimseyeceğini ve Enstitü'yü bu doğrultuda şekillendireceğini açıklamıştır (Jay, 2014, s. 29).

Grünberg, Enstitü içerisindeki ideolojik farklılıkları kabul etmekte tereddüt ettiğini ifade etmiş ve bunun kurumsal bölünmelere yol açabileceğine dikkat çekmiştir. Vurguladığı gibi, Enstitü'nün tüm üyeler için ortak bir sisteme sahip olması ve bu sistemin uygulanması önemlidir. Grünberg'in düşüncelerine bakıldığında, sol ideolojiye yönelik kışkırtıcı bir vurgu olduğu görülebilir.

Felix Weil, Grünberg'in Marksizm politikasının bilimsel temellere dayandığını onaylamıştır. Weil, Marksizmin toplumsal hayattaki bütünsel özelliklerini incelemeye odaklanırken, Grünberg daha çok somut konularla ilgilenmiştir. Örneğin, işçi sınıfı eylemlerinin ve toplumdaki temel politik problemlerin analizi bu duruma dahildir (Kellner, 1989).

Grünberg, Enstitü'ye Marksist bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Ona göre, Marksizm felsefi bir düzen ve bilimsel bir metodolojiyle toplumları incelemek için kullanılabilir. Bu çerçevede, Enstitü toplumun sorunlarını araştırma, analiz etme ve çözme amacıyla Marksist

bir yaklaşım benimseyecektir. Marksizm, ekonomik ve toplumsal olayları inceleme yöntemi olarak kabul edilir.

Carl Grünberg, tarih alanında materyalist bir perspektife sahipti ve bu bağlamda, tarihi ve doğayı, evrenin yasalarını formülleştirmeden, maddesel varlıkları olduğu gibi kabul ederek anlamaya çalıştı. Bu yaklaşımıyla, materyalist tarih anlayışını somut tarihi olayların gelişimi açısından önemli bir değer olarak görmüştür. Bu düşünce, değişen ve gelişen bir dünya görüşünün temelini oluşturur ve bu bağlamda tarihsel materyalizmi, sürekli evrilen bir kuram olarak nitelendirmek mümkündür (Kellner, 1989, s. 13).

Özetle, Carl Grünberg'in dönemindeki Enstitü, genel olarak Ortodoks Marksizm'e odaklanmıştır. Bu durum, Enstitü öğrencilerinin okulu 'Marx'ın Kırathanesi' olarak adlandırmalarıyla net bir şekilde ortaya koyulmuştur.

Carl Grünberg döneminde Frankfurt Okulu bünyesinde etkin olan üye aydınlar arasında, ekonomi politik alanında Henry Grossman, iktisat alanında Friedrich Pollock ve Karl August Wittfogel bulunmaktadır. Bu aydınlar, enstitüde ekonomi politik, kapitalist ekonomik sistem, toplumsal problemler ve sosyalizm gibi çeşitli alanlarda çalışmalar yapmışlardır. Grünberg'in yöneticilik dönemindeki enstitünün ilk önemli faaliyetleri arasında Henry Grossman'ın *Kapitalist Sistemde Birikim ve Çöküş Yasası* adlı eseri yer alır. Grossman bu eserinde, ekonomi politik alanındaki Marksist sistemin eleştirisine yer vermiştir. Ayrıca, Friedrich Pollock'un *Sovyetler Birliğinde Ekonomi Planlama Denemeleri 1917-1927* adlı çalışması, Sovyetler Birliği içindeki ekonomik geçiş sürecini ve kapitalizm ile sosyalizm arasındaki siyasi geçişin sosyal, ekonomik ve siyasi yapılarını ele almıştır. Bu dönemde ayrıca, pozitivist bir bakış açısına sahip olduğu için eleştirilere maruz kalan Karl August Wittfogel'in *Çin'de Ekonomi ve Toplum* adlı kitabı da dikkat çekicidir. Wittfogel bu çalışmasında, üst yapı problemlerini ve bu sorunlara ilişkin yapısal ve tarihsel somut verileri detaylı bir şekilde incelemiştir.

Henry Grossman'ın, Karl Wittfogel ve Friedrich Pollock'un eserleri, Carl Grünberg dönemindeki Frankfurt Okulu'nda, deneysel arşiv çalışmaları olarak değerlendirilmemişlerdir. Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün ilk yıllarındaki bu eserler, Max Horkheimer döneminde daha fazla önem kazanmış ve derinlik psikolojisi ile Marksizm akımının etkileşimi dikkate alınmıştır (Slater, 1998, ss. 20-23). Carl Grünberg'in yöneticilik sürecinde, eleştirel aydınlar somut tarihsel bulgular ve teorik çalışmaları bir araya getirmeye

çalışmışlar, sosyalist ve kapitalist ekonomi uzmanları ise işçi eylemlerinin tarihsel önemi ve materyalist bağlamı üzerine odaklanmışlardır.

Felix Weil, kurucu üye olarak, Carl Grünberg döneminde Frankfurt Okulu'nda gerçekleştirilen ve öne çıkan çalışma alanlarını detaylı bir şekilde incelemiş ve altı temel alanda yoğunlaştığını belirtmiştir (Kızılcılık, 2013, s. 20). Bu çalışma alanları şunlardır:

1. Tarihsel Materyalizm ve Marksizm'in ele aldığı felsefi yapılar,
2. Kuramsal ekonomi politik,
3. Ekonomik sistemlerden kaynaklanan problemler,
4. Alt sınıfların sosyal koşulları,
5. Sosyolojik araştırmalar,
6. Toplumsal kurallar ve siyasal örgütlerin tarihî incelemesi.

Marksizm akımının özellikleri, dar bir çerçevede ve değişmez bir yapıda incelenmiştir (Slater, 1998). Bu yaklaşım, Grünberg döneminin Marksist ideolojisi nedeniyle eleştirilere maruz kalmasına yol açmıştır (Kellner, 1989, s. 13).

Bu döneme yönelik eleştiriler dört ana başlık altında toplanabilir:

1. Carl Grünberg ve enstitü üyesi aydınlar, zaman ve ekonomik kaynakların kısıtlı olması nedeniyle, dönemin problemlerini yeterince incelememişlerdir.
2. Grünberg, materyalist felsefeyi kullanarak tarihi bilimsel verilerle açıklamaya çalışmış, ancak felsefe ile bilimsel olgular arasındaki evrensel bağlantıları yeterince açıklamamıştır.
3. Grünberg'in yönetimi altında, Marksizm'in praxis bağlantısı geri planda kalmıştır. Karl Marx'ın praxis teorisi, felsefenin toplumsal sorunları çözme yaklaşımıyla ilgilidir.
4. Grünberg, toplumsal ve doğa sorunlarını incelemek için özelden genele bir yaklaşım benimsemiştir; bu, Frankfurt Okulu'nda kabul görmeyen bir yöntemdir (Kellner, 1989, s. 13).

Carl Grünberg'in sağlık problemleri nedeniyle enstitüden ayrılmasıyla bu dönem sona ermiştir (Held, 1989, s. 31).

2.2.2. 1934-1950 Kuzey Amerika'daki Sürgün Yılları

Frankfurt Okulu üyeleri, felsefe, sosyal politik kuram, kültür, ekonomi, edebiyat, tarih, müzik ve psikanaliz gibi çok çeşitli alanlarda çalışmalar yapmıştır. Bu çalışmalar, soyut bilgi yaratımı adı altında büyük çaplı eylemlerde kullanılarak toplumsal problemlere çözüm

bulmaya yönelik eleştirilerde bulunmuşlar, ancak bu çok disiplinli yaklaşım, aydınlar için çeşitli sorunlar yaratmıştır. Almanya'nın sahip olduğu sosyal, ekonomik yapı, kültürel ve siyasi çerçeve "faşist, tekelci kapitalist sistem etrafında gerçekleşmiştir (Slater, 1998, ss. 37-52).

1930'lu yıllarda Almanya'da yükselen milliyetçi ideoloji nedeniyle, çoğunluğu Yahudi ve Marksist eğilimli olan Frankfurt Okulu üyeleri, siyasi zulme maruz kalmışlardır. Dr. Peter Stirk, bu durumu, aydınların Nazi yönetimine olan mesafeli duruşlarının kökenlerini Yahudi ve Marksist düşüncelerine dayandırdıklarını belirterek açıklamıştır (Stirk, 2005). Frankfurt Okulu üyeleri, farklı dini inanç ve ideolojilere sahip olmaları nedeniyle, Karl August Wittfogel hariç, Nazizm baskısından kaçarak Amerika'ya yerleşmişlerdir (Wallace ve Wolf, 2005, s. 115). Martin Jay, 1933 yılında Nazi hükümetinin iktidara gelmesiyle ilgili dönemin az bilinen detaylarını açığa çıkarmıştır. Jay'e göre, 30 Ocak 1933'te Nazi hükümetinin iktidarı ele alması sonucunda, Yahudi ve Marksist ideolojilerine açıkça sahip çıkan Frankfurt Okulu aydınlarına düşmanca bir tutum sergilenmiştir (Jay, 2014, S. 54). Carl Grünberg'in yöneticilik görevinden ayrılmasının ardından göreve gelen Max Horkheimer, mart ayında, enstitünün devlet politikasına karşı tutumundan ötürü kurumu kapatmış ve İsviçre'ye geçmiştir. Bu dönemde, enstitüye ait Victoria-Allee'deki kütüphanede bulunan altmış binin üzerinde kitaba, devlet yönetimi tarafından el konulmuştur.

Frankfurt Okulu'nun, önceki yıllarda hisse varlıklarını İsviçre'ye transfer etmiş olması, enstitünün varlıklarının, kütüphanedeki gibi zor durumlarla karşılaşmasını engellemiştir. 13 Nisan 1933 tarihinde, Max Horkheimer, Naziler tarafından enstitü görevinden alınan ilk bilim insanı olmuştur. Bu olayın ardından, Frankfurt Okulu'nun akademik kadrosu Frankfurt'tan ayrılmıştır (Jay, 2014, ss. 53-54). Nazi hükümetinin baskıları sonucu okuldan ayrılan aydınlar, Cenevre'ye yerleşmeyi planlamışlar ve Frankfurt Okulu'nu orada yeniden kurmayı amaçlamışlardır. Avrupalı aydınlar, enstitüyü Avrupa koşullarına uygun bir şekilde yeniden yapılandırmak amacıyla ismini Societe Internationale de Recherches Sociales (Uluslararası Sosyal Araştırmalar Merkezi) olarak değiştirmişlerdir (Jay, 2014, s. 54).

Max Horkheimer ve Friedrich Pollock, Avrupa'daki yeni merkezin başkanları olarak görev almışlardır. Frankfurt Okulu, İsviçre'nin yanı sıra Fransa ve İngiltere'nin başkentleri olan Paris ve Londra'da yeni ofisler açmıştır. Okulun yayın organı olan '*Zeitschrift*' dergisi, Eylül 1933'te Paris'te yayına başladığında, Frankfurt Okulu'nun Almanya'daki faaliyetleri sona

ermiştir. Bu durum, Max Horkheimer'in yönetiminin devam ettiğini göstermektedir. Nazi yönetiminin baskısı altında ülkelerini terk etmek zorunda kalan Frankfurt Okulu üyeleri, Alman kimliklerini ve kültürlerini korumuş, Amerikalı olmayı düşünmemişlerdir (Jay, 2014, s. 249). Zamanla Frankfurt Okulu üyeleri Amerikan vatandaşlığına başvurmuş ve kabul edilmişlerdir. Ancak yeni Enstitünün yayın organı olan '*Zeitschrift für Sozialforschung*' dergisi, tüm itirazlara rağmen Almanca olarak yayımlanmaya devam etmiştir ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar Almanca yayın yapmıştır (Jay, 2014, s. 67). Frankfurt Okulu'nun üyeleri, Amerika'da aydın mülteciler olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Adorno, 2004, s. 80).

Frankfurt Okulu'nun aydınları, Fransa'da bekledikleri ilgiyi bulamamışlardır. Honigsheim'e göre, Fransız aydınları ve profesörleri, okulda çalışan bazı Alman aydınlarını tehdit unsuru olarak görmüş ve onlara soğuk davranmışlardır (Jay, 2014, s. 65).

Marksist düşüncelere sahip olmalarına rağmen, Frankfurt Okulu aydınları Rusya yerine Amerika'yı tercih etmişlerdir. Fransa'da hoş karşılanmadıkları için, Amerika enstitünün yeni merkezi olmuştur. John Gumperz ve Max Horkheimer'in çabaları sonucunda, Frankfurt Okulu Enstitüsü 1934 yılında kapitalizmin merkezi olan New York'a taşınmıştır (Jay, 2014, ss. 64-66). Columbia Üniversitesi'ndeki sosyolog Robert MacIver gibi radikal bakış açısına sahip öğretim üyeleri, enstitünün yeniden faaliyete geçmesine yardımcı olmuşlardır. Enstitü, 1941 yılına kadar *Studies in Philosophy and Social Science* adlı dergiyi hem İngilizce hem de Almanca olarak yayınlamıştır. ABD'nin savaşa girmesi ve radikal düşünce topluluklarına yönelik kısıtlamalar nedeniyle enstitünün faaliyetleri son bulmuştur. Psikanalist Erich Fromm, 1930'larda grupta bağlantısını kesmiş, 1940'larda ise Neumann ve Krichheimer ayrılmış, Herbert Marcuse ise Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Almanya Gizli Servisi'nde görev almıştır (Adorno, 2004, s. 13).

Amerika'da bulunduğu süre zarfında Frankfurt Okulu, çeşitli ve farklı çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu yaklaşımlar, Amerikan sosyal bilimlerle Frankfurt Okulu'nun öğretim metotları arasındaki farklılıklar nedeniyle, diğer akademisyenler tarafından her zaman olumlu karşılanmamıştır. Bununla birlikte, eleştirel düşüncüyü benimseyen akademisyenler, deneysel araştırma yöntemlerine de yönelmiş ve birçok alanda uygulamalı çalışmalar yapma fırsatı bulmuşlardır. Enstitü üyeleri, çoğunlukla Amerikan felsefesinin 'derinlik' ve 'anlayış' konularındaki eksikliklerini eleştirmişlerdir (Kızılcılık, 2013, s. 49). Amerika'daki

varlıkları bazı problemlere yol açmış olsa da bu dönem bilimsel açıdan verimli geçmiştir. Max Horkheimer'ın *Akıl Tutulması* çalışması ve Theodor Adorno ile ortaklaşa yazdıkları *Aydınlanmanın Diyalektiği* eseri, bu dönemin önemli ürünlerindedir. *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Frankfurt Okulu'nun en temel çalışmalarından biri olarak kabul edilmekte ve Marksizm fikrinin açık bir ifadesi olarak görülmektedir. 1950 yılında, *Önyargı Üzerine Araştırmalar* ve Theodor Adorno'nun incelemeleri sonucu *Otoritaryen Kişilik Üzerine* adlı eserler yayımlanmıştır (Jay, 2014, s. 408).

Frankfurt Okulu'nun en üretken dönemleri genellikle sürgün yılları boyunca yaşanmıştır. Bu dönemler, Nazi hareketinin yükselişi, faşizm eylemleri ve kapitalizmin genişlemesi ile karakterize edilmiştir. Bu zaman dilimlerinde, teorisyenler ve eleştirel düşünürler bir dizi sorun belirlemiştir (Held, 1989, s. 35). Sorunlar şunlardır;

1. Avrupa'daki işçi eylemleri, tüm işçi sınıfını birleştirip harekete geçirememiştir. Bu eylemler nasıl bütüncül bir harekete dönüşebilir?
2. Kapitalizm, yapısal olarak çeşitli sorunları barındırmaktadır. Bu sorunlar nasıl çözülebilir? Siyasi krizler ve ekonomik düzen arasındaki ilişki nedir?
3. Artan siyasi baskı ve bürokratik olaylar dünya üzerindeki değişimleri hızlandırmaktadır. Bu gelişmeler nasıl yorumlanabilir?
4. Nazi hükümeti ve faşist ideolojinin eylemleri, merkez ve Güney Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Bu durum nasıl meydana geldi? Faşizm ve Nazizm nasıl geniş bir alanda destek buldu?
5. Sosyal ilişkiler, aile ve arkadaşlık bağları, sosyal eylemler geliştikçe daha fazla etkilenmiştir. Bu duruma etki eden faktörler nelerdir? Bu faktörler bireysel süreçleri nasıl etkiler?
6. Doğrudan etkilenen alanlar ortaya çıkmıştır. Bu süreç, fikrinsel teorilerin farklı bir formunu mu oluşturuyor? Bu durum günlük yaşamı nasıl etkiler?
7. Rusya ve Batı Avrupa'nın Marksist ideolojiye olan bağlılığı, Marksizmin Ortodoks inancı ile nasıl ilişkilendirilebilir? Sosyal düzenin ilerici yaklaşımları değiştirebilir mi? Sosyal teorinin etkili olabilmesi için hangi olasılıklar mevcuttur? (Löwy, 2007, ss. 72-74)

Frankfurt Okulu'nun aydınları arasında, teorik kuramlar ile uygulamalar arasında bağlantı eksikliği zamanla başka sorunların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Özellikle 1940'lı yıllarda, ekonomik zorluklar Frankfurt Okulu bünyesinde önemli sıkıntılara sebep olmuştur. Bu durum, eleştirel kuramcılarının projelerini gerçekleştirmek için maddi engelleri aşmak zorunda kalmalarına neden olmuştur.

1941 yılında, Max Horkheimer'in *Nasyonal Sosyalizmin Kültürel Yanları* adlı projesi mali sıkıntılar nedeniyle hayata geçirilememiştir (Jay, 2014, s. 246). Frankfurt Okulu üyeleri, *Önyargı Konusunda Çalışmalar* adlı geniş çaplı ve yüksek maliyetli projeyi, Amerikan Musevi Derneği ve Musevi İşçiler Heyeti'nin sağladığı desteklerle tamamlamışlardır (Held, 1989, s. 37). M. Jay'in belirttiğine göre, Amerikan Musevi Derneği, enstitüyü ekonomik çöküşten korumuştur (Jay, 2014, s. 320).

2.2.3. 1950'li Yıllar ve Frankfurt'a Geri Dönüş

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından, Frankfurt'taki yönetim birimi, Nazi hükümetinin baskıları nedeniyle Amerika'ya kaçmak zorunda kalan Frankfurt Okulu aydınlarına, okula geri dönmeleri için çağrıda bulunmuştur. Frankfurt Okulu'nun üyeleri arasında yer alan Max Horkheimer, Theodor Adorno ve Herbert Marcuse, Frankfurt'a dönüş konusunda kesin bir karara varmamışlardır. Horkheimer ve Friedrich Pollock, Frankfurt'a ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'ne dönüş konusunda olumlu düşüncelere sahiptir. Theodor Adorno da geri dönmek isteyen üyeler arasındadır, onun okula dönmek istemesinin sebebi, Alman dili ve felsefesiyle olan bağlarıdır. Frankfurt Okulu üyelerinin her biri farklı nedenlere sahip olsa da hepsinin Almanya'ya dönme düşüncesinde, savaş sonrası öğrenci kuşağını yeniden eğitime arzusu yer almaktadır. Adorno, Horkheimer, Pollock gibi isimler, okula geri dönmeye karar vermişlerdir. 16 yıl süren bir aradan sonra, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü 13 Temmuz 1949 tarihinde yeniden kapılarını açmıştır (Jay, 2014).

Max Horkheimer, Frankfurt Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde dekanlık görevine getirildikten sonra, bir yıl içinde üniversitenin rektörlüğünü de üstlenmiştir. Dekanlık görevini yürütürken aynı zamanda Chicago Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak da görev yapmıştır. Horkheimer'in okula dönüşüyle birlikte, enstitünün mal varlığı ve kütüphanedeki eserler de Frankfurt'a geri getirilmiştir. Savaş sonrası dönemde Almanya'da önemli bir unvana sahip olan ilk Yahudi kökenli olarak Horkheimer tarihe geçmiştir (Stirk, 2005, s. 24). Theodor Adorno, profesör olarak göreve başlamış ve Toplum Araştırmaları

Enstitüsü'nde yönetici yardımcısı olarak görev almıştır. Amerika'da maddi ve siyasi sebeplerden dolayı yayınlanamayan *Zeitschrift* dergisi, Almanya'da yeniden yayınlanmamıştır. Bunun yerine enstitü, *Frankfurter Beiträge zur Soziologie* (Sosyolojiye Frankfurt Katkıları) adlı bir seri başlatmıştır (Held, 1989, s. 38).

Friedrich Pollock ve Max Horkheimer gibi üyeler, Almanya'ya dönüşlerinin ardından 1958 yılında Toplum Araştırmaları Enstitüsü'nden emekli olmuşlardır. Emekliliğe ayrılan Max Horkheimer, Goethe Ödülü ile onurlandırılmıştır. Bu ödül, Frankfurt'ta verilen en prestijli onur ödülü olarak kabul edilmektedir (Jay, 2014).

Theodor Adorno'nun enstitü yöneticisi olarak göreve başlamasıyla, Frankfurt Okulu'nda yeni bir yönetim dönemi başlamıştır. Max Horkheimer, 25 yıl boyunca okula hizmet vermiş ve Adorno'dan önce okula önemli katkılarda bulunmuştur (Kızılcılık, 2013). Enstitünün temel kadrosu Almanya'ya dönmüşken, Leo Löwenthal, Herbert Marcuse ve Otto Krichheimer gibi bazı üyeler Amerika'da kalmayı tercih etmişlerdir (Jay, 2014).

Adorno ve Marcuse, projelerinde modern toplum, kültürü, müzik, teknolojik gelişmeler, siyasi gündem, sanatsal çalışmalar ve öğrenci taleplerine odaklanmışlardır. Bu dönemde, Marksist yaklaşıma karşı aktif bir eğilim göstermeyen aydınlar arasında fikir uyuşmazlıkları nedeniyle iletişim sorunları yaşanmıştır. Marcuse'nin Amerika'daki Yeni Sol hareketine ve öğrenci hareketine verdiği önem, Adorno, Horkheimer ve Habermas gibi diğer üyelerle ilişkilerinde anlaşmazlıklara yol açmıştır.

Max Horkheimer, 1968 yılında yayımlanan *Critical Theory* adlı derleme kitabının önsözünde, öğrenci hareketlerini değerlendirirken, bu süreçte Marksist Teori'den uzaklaştığını belirtmiştir (Horkheimer, 2002, ss. 6-9).

Herbert Marcuse ise, bu dönemde Frankfurt Okulu içerisindeki diğer üyeler tarafından çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Marcuse, okul içerisinde bireyleri etkileyebilme yeteneğine sahip bir aydın olarak kabul edilmiştir (Bottomore, 2016, s. 27). 1960'lı yıllarda Yeni Sol hareket içindeki eylemlerle popülerlik kazanan Marcuse, bu dönemde Frankfurt Okulu'nun siyasi ve düşünsel yapısıyla geniş çaplı bir etkiye sahip olmuştur. 1960'lı yıllardaki öğrenci hareketlerinin büyümesiyle Frankfurt Okulu'nun etkisi doruğa ulaşmıştır (Slater, 1998, s. 147).

Marcuse, eleştirel ve serbest bir eğitim sistemi savunarak öğrenci hareketlerini desteklemiş ve bu hareketlerin gündemde yer almasını talep etmiştir. Bu dönemde, Claus Offe, Albrecht

Wellmer ve Jürgen Habermas gibi çağdaş eğitimcilerle birlikte, yeni öğrenci neslinin eğitimi için hedefler belirlenmiştir. Theodor Adorno 1969 yılında, Max Horkheimer ise 1973 yılında vefat etmiştir. Bu olayların ardından, Toplum Araştırmaları Enstitüsü'nün yöneticiliğine felsefeci Jürgen Habermas getirilmiştir (Kızılcılık, 2013).

2.2.4. 1970'ler: Frankfurt Okulu'nun Son ve Kayboluş Yılları

Frankfurt Okulu'nun kuruluşundan bu yana, 1970'lerden sonra yeni bir döneme girilmiştir. David Held'e göre; Horkheimer ve Adorno'nun vefatları ve Marcuse'un enstitüden farklı düşünceler benimsemeye başlamasıyla, Sosyal Araştırmalar Enstitüsü ömrünü tamamlamıştır. Buna rağmen mevcut üyelerin düşünceleri, okulun varlığını sürdürmesine katkı sağlamıştır. Adorno ve Horkheimer gibi önemli üyelerin vefatından sonra, 1970'li yıllarda öğrenci hareketlerinin etkisinin azalması ve Marksist kuramın dünya çapında önemini yitirmesiyle, Frankfurt Okulu'nun bir dönemi sona ermiştir. "Marksist fikirlerin temelini oluşturan okulun dönemi tamamen sona ermiş, bunun en büyük sebeplerinden biri okulun Marksizm ile olan bağının giderek azalması ve siyasi eylemlerle ilişkisinin sona ermesidir (Held, 1989).

Bu dönemde Frankfurt Okulu, eleştiri temelli Marksist kuramdan etkin bir şekilde ayrılmıştır. Okul, tarihi süreci içerisinde Marksizm'de temel değişiklikler yaparak, Marksizm ile arasında bir kopukluk oluşturmuştur. Bu durumun kasıtlı olarak yapıldığını düşünen bir kesim bulunmaktadır (Jay, 2014, s. 428). Frankfurt Okulu'nun tarihsel gelişimi incelendiğinde, kuram ile pratik arasındaki ilişkiyi ve bu bağlantının eşit olma ihtimaline uzak bir bakış açısı sergilediği görülmektedir. 1960'lı yıllardaki Alman Yeni Sol hareketi ile Frankfurt Okulu aydınları arasındaki sürtüşmelerin de bu değişime neden olduğu düşünülmektedir.

1960'lı yıllar, Frankfurt Okulu ve Marksist kuramcılar arasındaki anlaşmazlıkların yoğunlaştığı bir dönemdir. Bu yıllarda, Marksist kuramcılar eleştirel kurama karşı negatif bir yaklaşım sergilemiş, eleştirel tutumlarını sürdürmüş ve bu kuramı küçümsemişlerdir. Bu durum, Herbert Marcuse'un fikirlerinin Marksist kuramcılar tarafından yoğun eleştirilere ve ağır ifadelerle maruz kalmasına yol açmıştır (Bottomore, 2016, s. 428).

Aynı zamanda, Frankfurt Okulu bu dönemde 'ikinci kuşak' olarak bilinmekteydi. Bu süreçte, okulun hedeflerini belirleyen ve süreci olumlu yöneten önemli figür Jürgen Habermas olmuştur (Finlayson, 2007, s. 13). Habermas'ın felsefe ve sosyoloji alanındaki

çalışmaları, eleştirel kuramın temel ilgi alanları arasında yer almıştır. Albrecht Wellmer, Claus Offe ve Klaus Eder gibi Frankfurt Okulu'nun ikinci kuşak kuramcıları da okula önemli katkılarda bulunmuşlardır (Held, 1989, s. 15).

Günümüzde 'Frankfurt Okulu' denildiğinde, Horkheimer, Adorno ve Marcuse gibi ilk kuşak aydınların yanı sıra Habermas ve Wellmer gibi diğer aydınların da fikirleriyle tanınan bir kurum olarak bilinmektedir. Eleştirel kuram, Adorno'nun 1969 yılında vefat etmesiyle birlikte Jürgen Habermas, Claus Offe, Albrecht Wellmer, Karl Otto Apel ve Alfred Schmidt gibi diğer aydınların çalışmalarında kendini sürdürmüştür. Thomas Burton Bottomore, bu süreci eleştirel kuramın çöküşü ve yeniden var oluşu olarak nitelendirmiş, ilk kuşak kuramcıların bazı temel düşüncelerinden ayrılan yeni bir dönem olduğunu belirtmiştir (Bottomore, 2016, ss. 62-77).

Frankfurt Okulu'nun son dönemlerindeki önde gelen isimlerinden biri olan Jürgen Habermas, Marksizm akımından uzaklaşarak farklı ideolojik ve eleştirel düşünceler üretmiştir. Habermas, Eleştirel Kuram'ı, sadece akılcı düşünce yöntemlerinin ötesinde, simgesel anlamların da önemli olduğu bir sistem olarak benimsemiştir (Odabaş, 2018). Ayrıca, Habermas, Nazi hükümetinin yol açtığı zararların Eleştirel Kuram aracılığıyla telafi edilebileceğine inanmaktadır (Lovat, 2018, ss. 117-35). Habermas'ın Eleştirel Kuram'a getirdiği yenilikleri Ricardo Blaug, üç temel noktada incelemiştir (Stirk, 2005, s. 190).

Bu noktalar şunlardır;

1. Eleştirel Kuram, maddi bağlantılardan sağlık sistemine kadar geniş bir yelpazede kültürel eleştiri olarak değerlendirilebilir.
2. Deneysel araştırma yöntemlerinin eleştirisi olarak ele alınabilir.
3. Kamusal alanda yasal durumların eleştirisi açısından önemlidir.

Sonuç olarak, Habermas'ın düşüncelerine göre, bireyselleşme sonrası toplumların birbiriyle ilişkileri, ailelerin sosyalleşmesi ve bireysel gelişimleri destekleyen alanlar üzerinde önemli çalışmalar yapılmaktadır. Habermas, haberleşme araçları ve toplumsal kültürün psikolojisi, bilimsel akımlar ve bilimlerin eleştirisi gibi konulara da dikkat çekmiştir (Habermas, 2001, s. 833).

2.3. Frankfurt Okulu'nun Genel Eleştirileri

Frankfurt Okulu düşünürleri, toplumsal ve bilimsel konularla ilgili birçok eleştiride bulunmuşlardır. Toplumda yaşanması beklenen dönüşümler, bireylerin teknolojiye yaklaşımları ve özgürleşmesi üzerine gerçekleştirdikleri eleştirileri dört başlıkta ele almak mümkündür.

2.3.1. Aydınlanma Eleştirisi

Aydınlanma, Frankfurt Okulu tarafından kapsamlı bir şekilde incelenen ve yoğun eleştiriye tabi tutulan bir düşünce sistemidir. Özellikle 20. yüzyılda, Frankfurt Okulu üyeleri tarafından Aydınlanma düşüncesi geniş çaplı eleştirilere maruz kalmıştır (Altınkaya, 2016, s. 87). Max Horkheimer, Theodor Adorno ve Jürgen Habermas gibi üyeler, Aydınlanma üzerine çalışmalar yapmışlardır. Bu bağlamda, Horkheimer ve Adorno'nun *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserleri Aydınlanma düşüncesini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Eserde, Aydınlanma düşüncesi eleştirel bir yaklaşımla incelenmiş ve hatta bu düşüncenin varlığı sorgulanmıştır (Horkheimer ve Adorno, 1995, s. 19).

Frankfurt Okulu'nun Aydınlanma düşüncesine bakış açısını incelediğimizde, Aydınlanmayı bilimsel bir değerlendirmeden geçirdikleri görülmektedir. *Aydınlanmanın Diyalektiği* çalışmasında, Horkheimer ve Adorno Aydınlanma düşüncesini derinlemesine analiz etmişlerdir (Dellaloğlu, 2003, s. 20). Eserde, insanlığın insani bir düzeye ulaşması gerekirken neden barbarlık seviyesinde kaldığını incelemek hedeflenmiştir (Horkheimer ve Adorno, 1995, s. 10).

Kuramcılara göre, Aydınlanma düşüncesi başlangıçta belirlediği amaçlara ulaşamamış ve eleştirdiği konuları tekrar ederek kendine yabancılaşmış bir nitelik kazanmıştır (Dellaloğlu, 2003, s. 20).

Frankfurt Okulu'nun önde gelen düşünürleri, Aydınlanma düşüncesinin insanlığı ulaştırdığı noktayı eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirmiştir. Horkheimer ve Adorno'ya göre, Aydınlanma, kendi ideallerinin zıddına dönüşmekte suçlanmıştır. Bu düşünürler, Aydınlanma düşüncesinin en büyük problemi olarak kendi zıddına dönüşmeyi ve bu sayede gerilemeyi teşvik ettiğini belirtmişlerdir (Horkheimer ve Adorno, 2014).

Bu aydınlar, Aydınlanma düşüncesinin, bir padişah gibi insanlara emirler vererek onları yönlendirdiğini ve bilimselliğin bu sürece eşlik ettiğini savunmuşlardır. Aydınlanmanın

mitleri ortadan kaldırarak bilimsel bulguları yayması, beklenmedik sonuçlara yol açmıştır. İnsan kontrolünden çıkan ve denetlenemeyen kapitalist bir dünya, Aydınlanma'nın kontrolü dışında gerçekleşmiştir (Callinicos, 2015, s. 80).

Aydınlanma düşüncesinin etkisi altında, araçsal eylemlerin ön plana çıktığı ve hedeflerin önemini yitirdiği bir ortamda, bilimselliğin olumsuz duruma neden olan faktör olduğu söylenebilir. Bu durumun sebebi, insan ve doğa arasındaki bağlantının kapitalizm sonrası sömürüye dönüşmesidir. Modern bilimsellik, bu çıkar ilişkisini güçlendirerek egemen bir konuma ulaşmıştır. Bilgi ve güç ilişkisi, doğaüstü bir egemenlik yaratmıştır (Gülenç, 2015, s. 162).

Herbert Marcuse, ileri düzey toplumlarda bilgi-güç bağının, doğa ve insan üzerinde kontrol sağlayan bir hâkimiyete dönüştüğünü belirtmiştir (Marcuse, 1997, ss. 20-23). Bu bağlantı, insanın özgün niteliklerini ve doğanın kaynaklarını, kazanım ve güç elde etmek için sömürü unsuru olarak kullanılmasına yol açmaktadır. Doğa, kişisel çıkarlara hizmet eder hale getirilmiş, insan ve doğa arasındaki bağ kopmuştur.

Bu yaklaşım, doğanın yanı sıra insanın da sömürü unsuru haline gelmesine neden olabilir. İnsan, doğa üzerinde baskı kurdukça kendi varlığının sonunu hazırlayacak ve evrenden silinecektir. "İnsanı her varlıktan üstün gören bu düşünce, modern zamanlarda bireyin sadece isimden ibaret bir unsur haline gelmesine yol açmıştır" (Gülenç, 2015, s. 163). Sonuç olarak, doğa-insan ilişkisindeki paradoksal durum, insanın doğa üzerindeki baskısının bir sonucu olarak bireyin yok oluşunu işaret eder (Callinicos, 2015, s. 380).

Adorno ve Horkheimer, insan ile doğa arasındaki asırlık mücadeleyi Aydınlanma kavramı altında tanımlamaktadırlar. Bu bakış açısına göre, bilimin ışığında yürütülen egemen olma çabası ve bu çabanın modern bilimler aracılığıyla doğayı boyunduruk altına almak istemesi, Aydınlanma düşüncesinin özgürlükçü yapısını olumsuz etkilemiştir. Aydınlanma'nın "dünyayı derinde yatan gizeminden koruma" hedefine karşın, kapitalist toplumların her şeyi egemenlik altına alma isteği doğayı da kapsayan bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Bu kazanımın içinde barındırdığı yok oluş, süreci karmaşık hale getirmektedir. Kurtul Gülenç, Aydınlanma düşüncesini bir yok oluş süreci olarak değerlendirirken, bu süreci şöyle özetlemektedir:

Yok oluş, insanın ve doğanın birlikte ortadan kalkması anlamına gelir. Bu, insanın doğaya olan saygısını kaybedip onu egemenliği altına alarak yok etmesiyle meydana gelen bir

cezadır. Modern insanlık, bu cezaya karşılık olarak kişiliğini kaybedecek ve doğanın yok edilmesiyle bedelini ödeyecektir (Gülenç, 2015, ss. 165-66).

2.3.2. Kültür Endüstrisi Eleştirisi

Adorno ve Horkheimer, Aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kapitalizmi ve bu bağlamda kültürün nasıl etkilendiğini “kültür endüstrisi” kavramı ile ele almışlardır. Frankfurt Okulu’nun bu eleştirisi, mevcut sistemin bir sonucu olarak kültür endüstrisinin Aydınlanma düşüncesiyle doğrudan ilişkili olduğunu vurgular. Adorno ve Horkheimer, “kültür endüstrisi” ifadesini ilk kez *Aydınlanmanın Diyalektiği* çalışmasında yer alan bir makalede kullanmışlardır.

Aydınlanmanın Diyalektiği çalışmasında, Adorno ve Horkheimer kültür endüstrisi terimini, kitle kültürü kavramının yerine kullanmışlardır. Bu terimin kullanımında vurgulamak istedikleri, kitle kültürünün topluluklar içinde doğal bir şekilde var olan bir kültürü temsil etmediğidir. Aksine, kültür, toplumların doğal çıktıları olmaktan çıkarak, ekonomik çıkarlar için bireylere zorla sunulmaya başlanmış bir madde haline gelmiştir. Kültürlerin bu şekilde bir madde olarak yaratılması ve bireylere empoze edilmesinin asıl amacı, ekonomik kazanç elde etmektir (Vandenbergh, 2016, s. 290).

Kültür Endüstrisi, Aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olarak ele alınmalıdır ve bu kavramın incelenmesi aslında kültürün yok edilip manipülasyon amacıyla kullanılmasına yönelik bir düşünce sistemini eleştirmektedir (Dellaloğlu, 2018, s. 109).

Kültür endüstrisinin ürünleri olan müzik, dergi, film gibi alanlarda bir standartlaşma yaşanmıştır. Bu ürünler o kadar tekdüze hale gelmiştir ki, tüketici içeriğin ne olduğunu tüketmeden bile bilmektedir (Horkheimer ve Adorno, 2014, ss. 162-63).

Kültür Endüstrisi, tüketici kitlesini sınıflara ayırmakta ve bu sınıflara uygun olarak kültürel ürünleri sunmaktadır (Horkheimer ve Adorno, 2014, s. 168). Kültürel ürünler, toplum içinde sınıflandırılarak, sürekli kullanıma hazır bir şekilde depolanmaktadır (Horkheimer ve Adorno, 2014, s. 176). Böylece, farklı gruplara aynı kültürel ürünler sunulur ve kültür endüstrisi, kültürel üretimin tek tip bir zaman akışı içerisinde tüketici kitlesini de tek tipleştirir (Horkheimer ve Adorno, 2014, s. 205).

Kültür endüstrisinde öne çıkan bir başka önemli detay, özgürlük kavramıdır. Bu sistem, bireylerin özgürlüklerini kısıtlamakta ve bireyler, özgür seçim yapabildiklerini zannederken

aslında ruhsal olarak kısıtlanmaktadır. Sistem dışına çıkmaya çalışan bireyler, toplumda yalnız kalma korkusu yaşamaktadır (Dellaloğlu, 2003, s. 27). Adorno'ya göre, gelişmiş toplumlarda kültürel çalışmalar değer kaybettiğinde, kültür yönetici sınıfın denetim aracına dönüşmektedir ve kültür, tek boyutlu bir meta haline gelmiştir (Vandenberghe, 2016, s. 289).

Frankfurt Okulu, kültürün meta haline getirildiği ve bireylerin özgürlüklerinin kısıtlandığı bir dönemde sanatın da yavaş yavaş özgünlüğünü yitirmesini ele almıştır. Okul, sanatı, kültürel eserler ve sanatsal çalışmalara odaklanarak incelemiştir. Sanat, Frankfurt Okulu tarafından, Aydınlanma düşüncesi içinde medeniyet dışı etkiler barındırdığı düşünülürken, medeniyet dışı düzenden kaçış yolu olarak görülmüştür fakat sanat da zamanla meta haline getirilen unsurlar arasına girmiştir (Geuss, 2013, s. 129).

Eleştirel Kuramcılar, kültür endüstrisini özgürlük ortamını yok ettiğini ve bu durumun örtbas edilerek, Aydınlanma düşüncesinin eleştirisinin değersizleştirildiğini düşünmektedir. Kültür endüstrisi, kültürel öğeleri nesneleştirmekte, birey ve kültürü tüketerek Aydınlanma düşüncesinin çöküşüne katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda, Eleştirel Kuramcılar için kültür endüstrisi, Aydınlanma düşüncesinin ilerleme hedefine ulaşamaması olarak değerlendirilir.

2.3.3. Pozitivizm Eleştirisi

Pozitivizm, filozof Karl Popper'ın tanımlamasına göre; gözlem yöntemiyle veri elde etme, bu verilerden çıkarımlar yapma ve deney yöntemiyle bu çıkarımları kanıtlama şeklinde bir bilim anlayışıdır (D. Grünberg; T. Grünberg 2003, s. 124). Pozitivizmin temelleri, Aydınlanma düşüncesi ile atılmıştır (Demir, 2009, s. 60).

August Comte, pozitivizmin temsilcisi olarak bilinir ve fiziksel bilimlerin ötesindeki metafiziği reddederek, akıl temelli bir yaklaşımı savunmuştur. Comte'a göre, pozitivizm, deney ve gözlem gibi tekniklerle bilgiye ulaşmanın tek geçerli yöntemi olmalıdır ve bu, Aydınlanma düşüncesi ve pozitivizmin temeli olarak kabul edilmelidir (Kızılcılık, 2013, s. 228).

Eleştirel Kuramcılar, pozitivizmi Aydınlanma düşüncesinin bir devamı olarak değerlendirmişlerdir (Kızılcılık, 2013, s. 229). Max Horkheimer, bu durumu 'On sekizinci yüzyıl dönemi Aydınlanma düşüncesinin öğrencileri' olarak ifade etmiştir. Frankfurt Okulu eleştirmenleri Marcuse, Horkheimer ve Adorno pozitivizme karşı çıkmışlardır. Marcuse ve

Comte'un pozitivist bakış açlarına karşıt olarak, Horkheimer Viyana çevresinin mantıkçı pozitivisminden etkilenmiştir (Bottomore, 2016, s. 35).

Eleştirel teorisyenler, pozitivism felsefesinin akli sadece bir araç olarak kullanmasını ve bunun sonucunda anlamın kaybolmasını eleştirmektedirler. Özellikle, doğanın egemenlik altına alınması ve sosyal evrende kullanılan bilimselliğin bu süreci desteklemesi, bu eleştirinin merkezindedir. Max Horkheimer, Batı'nın pozitivism felsefesine yönelik eleştirisini geliştirmiş, topluma fiziksel bir bakış açısıyla yaklaşan ve doğallığı bu şekilde yorumlayan pozitivist yaklaşımı eleştirmiştir.

Pozitivistler, toplumsal sistemi fiziksel bilimlerle aynı düzeyde değerlendirmiş ve mevcut toplumsal yapıyı değiştirilemez olarak görmüşlerdir. Eleştirel Teorisyenlere göre, pozitivism bu yaklaşımı, sosyal evreni nesneleştirmekte ve toplumu doğal bir akış içinde değerlendirmektedir. Horkheimer, bu yaklaşımı yanlış bulmuş ve toplumu değişmez kabul etme fikrini eleştirmiştir (Gülenç, 2015, s. 105).

Thomas Bottomore, Frankfurt Okulu'nun pozitivism eleştirisini üç ana madde altında incelemiştir:

1. Pozitivizmin toplumsal yaşamı doğru bir şekilde anlamlandıramadığı,
2. Pozitivizmin olgusal olanı incelerken toplum verilerini doğru şekilde ele alıp, bunları yasal hale getirerek siyasi düzeni koruduğu ve bu şekilde yeni bir baskı türüne neden olduğu,
3. Pozitivizmin teknolojik devamlılık için teknolojik baskıyı desteklediği (Bottomore, 2016, ss. 34-35).

Pozitivistlerin savunduğu doğalcı yaklaşımda, insanın doğasında var olan değişmez niteliklerin, toplumsal bağları doğal olarak oluşturduğu ve bireyin egoya, hazza yönelmesini kaçınılmaz bir gerçek olarak kabul ettiği belirtilmektedir.

Horkheimer, toplumsal yapıların doğallaştırılması ve yeniden oluşturulmasının temelinde, bireylerin bu yapıya adapte olmalarının ve mevcut güç ilişkileri içinde yerlerini almalarının yattığını savunur. Bu süreçte, bireylerin ego ve haz duygularının etrafında şekillenen bir uyum süreci yaşandığını ve bireylerin toplumsal şartlara uyumlarına göre hayatlarını sürdürdüklerini anlatır (Gülenç, 2015, s. 106).

Pozitivistlerin toplumu doğal bir yapı olarak görmelerine karşı çıkan eleştirel teorisyenler, toplumun bu şekilde basit ve doğal bir olgu olmadığını, daha karmaşık ve tarihsel bir yapı içinde bulunduğunu vurgularlar.

Adorno'ya göre toplum, tamamlanmamış bir süreç olarak ele alınmalıdır. Geleneksel yapılarla birlikte değerlendirilen toplum, tarihi bir biçim taşır ve bu tarihsel biçimi belirlemek veya sonsuzluk olarak tanımlamak eleştirel toplumsal inceleme yapmayı zorlaştırır. Bu zorluk, toplum ve tarih gerçeklerinin çarpık verilere dayanmasından kaynaklanır (Gülenç, 2015, s. 128).

Pozitivizm, bireyleri neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde ele alarak, onları edilgen varlıklar olarak tanımlar. Toplumdaki olayları, olması gereken bir toplumsal bağ olarak sunarak, toplumsal sistemde değişiklik yapılmasını engeller. Bu yaklaşım, güç bağlarını normal bir durum olarak kabul eder ve Eleştirel Kuram ile çatışır. Eleştirel Kuram'a göre, toplumsal bağlar açığa çıkarılarak değişimler sağlanmalı ve normalleşen güç ve egemenlik sistemleri yıkılmalıdır. Mevcut toplumsal düzen, sürekli güncellenmeye ihtiyaç duyan ve eksiklikler içeren bir yapı olarak görülür.

2.3.4. Araçsal Aklın Eleştirisi

Frankfurt Okulu'nun Pozitivizm kavramı üzerinden araçsal akıl düşüncesini ele almak, bu konunun temel dayanaklarını anlamak açısından önemlidir. Max Horkheimer'ın *Akıl Tutulması* eserinde öne sürdüğü gibi, öznel akıl ile nesnel akıl arasındaki ayrım, bu konunun temelini oluşturur. Horkheimer, akıl kavramını sadece bireyin zihinsel süreçleriyle sınırlı olmaktan çıkarıp, nesnel, toplumsal yapılar ve doğa ile ilişkili bir olgu olarak ele alır. Bu çerçevede nesnel akıl, bireyin yaşamını, toplumsal kuruluşları ve doğal dünyayı içeren daha geniş bir düzenle ilişkilendirilir.

Nesnel akıl, bireyin yaşamını ve hedeflerini, geniş bir bütünselliğin parçası olarak değerlendirir. Öznel akıl, bireyin kendi iç dünyasına ve bireysel hedeflere odaklanırken, nesnel akıl, evrensel gerçekliğin bir parçası olarak görülür ve daha çok hedef odaklıdır. Nesnel akıl teorisinde, eylemler ve hedefler arasındaki uyumun ötesine geçilerek, daha yüksek ideallerin- örneğin en iyi yaşam biçimi veya en büyük güzellik- gerçekleştirilmesi amaçlanır. Horkheimer'a göre, nesnel akıl, hayatı iyileştirmek, kuralların ötesinde yeni düşünceler üretmek ve hedeflerin gerçekleşmesini sağlamak gibi özellikler taşır. Nesnel akıl

anlayışında, akıl, sadece bir araç olarak değil, daha iyi bir hayatın gerçekleştirilmesi için bir hedef olarak kullanılır (Horkheimer, 2005, s. 56).

Öznel akıl konseptinin içeriğine odaklandığımızda, bu kavramın öznenin bir özelliği olduğu görüşünü öne çıkarıyoruz. Öznel akıl, çeşitli ihtimaller üzerinden hesaplar yaparak, bu ihtimallere uygun nesnelere oluşturma yöntemi olarak tanımlanır.

Frankfurt Okulu aydınları, öznel akıl teorisini kullanarak, Descartes'in felsefesinde temel alan modern felsefenin akıl ile ilişkisini inceler. Bu felsefi düşünce, insanın doğru bilgiye yalnızca akıl kullanarak ulaşabileceğini savunur ve bu durumda aklın öznel bir bakış açısını temel aldığı belirtilir. Aydınlar bu yaklaşımı, akılcılığı evrensel anlamdan uzaklaştıran bir yöntem olarak değerlendirir. Frankfurt Okulu'nun bakış açısına göre, bu anlayış, Descartes'in özne ve nesneyi net bir şekilde birbirinden ayıran, karşıt iki görüşün Batı yaklaşımını belirleyen bir sonucu ortaya koyar: Akıl, yalnızca özneye ait bir özellik olarak algılanırken, nesne karmaşık ve düzensiz bir varlık olarak kabul edilir. Akıl burada, bu karmaşayı ayrıştırma ve uygun şekilde kullanma görevini üstlenir. Bu süreç, Horkheimer tarafından 'öznel akıl' olarak adlandırılan kapsamlı bir yetenek olarak tanımlanır.

Horkheimer'in akla yaklaşımını incelediğimizde, araçsal aklın amaçları gerçekleştirmek için var olduğunu, buna karşın nesnel aklın ise amaçları belirleme ve değerlendirme özelliklerine sahip olduğunu görüyoruz. Frankfurt Okulu aydınlarının bu konuda Hegel'in felsefesinden etkilendiği ve bu felsefenin üst düzey bir akıl içerdiği belirtilir. Nesnel akıl, Frankfurt Okulu açısından karşıt düşünce yaklaşımının temelinde yer alır. Horkheimer, nesnel aklın doğa ve toplum gibi alanlarda geniş bir kuram oluşturmak için kullanıldığını belirtir. Bu açıdan nesnel akıl, değerler, hedefler ve bireyin hayatının amacını kuramsal olarak yönlendiren ve eldeki şartları eleştirebilen bir felsefi düşünceyle ilişkilendirilir. Nesnel akıl, önceden belirlenmiş hedeflerin kabul edildiği, ancak eleştirilere açık olmayan nesnelere tercih edildiği bir yaklaşımla sınırlandırılır (Kellner, 1989, ss. 101-102).

Horkheimer, *Akıl Tutulması* eserinde öznel akıl, uygun bulunan eylemleri gerçekleştirebilen, eylemleri sınıflandıran, çıkarım yapabilen ve genelden özele giden bir yol izleyebilen bir yetenek olarak açıklar. Öznel akıl, içsel sezgilere dayalı bağımsız hedeflerin uygunluğunu ele alır (Horkheimer, 2005, ss. 55-57).

Frankfurt Okulu aydınlarına göre, tarihsel süreç içinde, öznel ve nesnel akıl her zaman var olmuş, ancak bu işleyiş uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Aydınlanma düşüncesi, araçsal

akıl doğuşunu ve kapitalizmin zirvesini temsil eder. Eleştirilen akılcı yaklaşım, teknolojik gelişmelerin ardındaki sermaye sahiplerinin bakış açısını yansıtır. Bilimsel rasyonalite ve teknoloji ise devam eden sürecin ve toplumsal yapının parçasıdır (Kellner, 1989, s. 86). Araçsal akıl, düşünsel manipülasyonlara karşı hazırlıklı hale getirilirken, Marcuse, pozitivist felsefenin mevcut sistemi meşrulaştıran kuralları desteklediğini ve akıl çeşitlerine karşı olarak gözlem yöntemini kullandığını belirtir (Held, 1989, ss. 162-67).

Frankfurt Okulu'na dönersek, bu alanda yapılan çalışmaların toplumsal yaşam biçimleriyle ve birbirleriyle ilişki kurduğu görülmektedir. Kuramcılar, doğayı veya toplumu birbirinden bağımsız, eleştirel ve etkisiz bir süreç olarak açıklamaktan ziyade, bu süreçleri etkileşimli bir yapı olarak ele almanın gerekliliğini vurgulamaktadırlar. Bu bağlamda, kavram-değer ayırımına odaklanarak, Frankfurt Okulu'nun düşünürleri, kuramın eleştirel düşünce biçimi ve toplumsal yapıya karşı bir güç olarak ortaya çıkmasını, bilimsel çalışmalardan ayrı tutmanın önemli bir yol olduğuna inanmaktadırlar (Jay, 2014).

2.4. Tek Boyutlu İnsan Kavramı ve Genel Kapsamı

Tek Boyutlu İnsan kavramının yaratıcısı olan Herbert Marcuse, 1898 yılında Berlin'de, Yahudi bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelmiştir (Jay, 2014, s. 73). Almanya'da yaşanan siyasi devrimsel hareketler sonrasında, 20 yaşında olan Herbert Marcuse, o dönemdeki Sosyal Demokrat Partisi üyeliğinden ayrılmıştır. Alman Devrimi'nin başarısızlıkla sonuçlanması, Marcuse üzerinde derin etkiler bırakmış ve bu olaydan sonra hiçbir siyasi partiye üye olmamıştır (Mallet, 1968, s. 425). Partiden ayrılmasının ardından felsefe eğitimi alan Marcuse, 1923 yılında doktorasını tamamlamıştır (Assoun, 2014, s. 20). Marcuse, Eleştirel Teori alanında oldukça yetkin bir isim haline gelmiştir. 1932 yılında Frankfurt Üniversitesi tarafından Max Horkheimer'a önerilen Marcuse, bu önerinin ardından enstitüde yerini almıştır. Enstitüde, Marksizm'in akıl yürütme teorisini savunan aydınlar arasında bulunmuştur (Jay, 2014, s. 74).

1933 yılında, Nazi hükümetinin baskılarına dayanamayan Marcuse ve Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü'nün diğer aydınları, ülkeden ayrılarak Amerika'ya gitmişlerdir (Kızılcılık, 2013, s. 100). Daha sonraki yıllarda enstitü ile yollarını ayırmıştır (Assoun, 2014, s. 20). *Eros ve Uygarlık* ve *Tek Boyutlu İnsan* adlı eserlerini enstitüden ayrıldıktan sonra yazmıştır. Bu dönem, Marcuse'un tanınırlığının arttığı ve eserlerinin yoğun ilgi gördüğü bir dönem olmuştur (Assoun, 2014, s. 21). II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle,

enstitü 1950 yılında Almanya’da çalışmalarına devam etmiş, ancak Marcuse Almanya’ya dönmeyip, hayatının sonuna kadar Amerika’da yaşamını sürdürmüştür (Kızılcılık, 2013, s. 100). Marcuse’un eserleri, yeni sol görüş içinde oldukça talep görmüş ve 1968 gençlik hareketleri tarafından fikirleri benimsenmiştir (Kızılcılık, 2013, s. 101).

Herbert Marcuse’nin *Tek Boyutlu İnsan* eserini genel bir bakış açısıyla değerlendirdiğimizde, kitap boyunca iki temel savın incelendiğini görmekteyiz. İlk sav, ileri endüstri toplumlarında teknolojinin, genel beklentinin aksine, gelecekteki sayısal değişimleri durdurma potansiyeline sahip olduğu yönündedir. İkinci sav ise, durdurulmaya çalışılan toplumsal değişimin, toplumun dengesini bozabilecek nitelikler taşıdığı varsayımına dayanır. Bu iki durum, birbirinden bağımsız olarak ele alınamaz.

Toplumdaki olası bir dönüşümü önlemek adına diğer tüm koşullar devreye girer. Önlenmeye çalışılan herhangi bir zararın amacının anlaşılabilmesi için belki de bir felaketin yaşanması gerekebilir. Ancak bu felaket bilinci, insan davranışları üzerinde etkili olmadıkça evrensel bir dönüşüm gerçekleşmeyecektir. İnsanlar, teknolojinin felaket yaratma potansiyelini fark etmedikçe, sistem tarafından köleleştirilmeye devam edecektir.

Marcuse, eserinde bu ikili varsayımına dayanarak, üretim sisteminin ve toplumsal işleyişin önemine dikkat çeker. Üretim sistemi, toplumsal ve ekonomik etkenlerden arındırılarak, sistemden bağımsız bir şekilde, özellikle araç üretimini destekleyen bir yapı olarak konumlandırılmıştır. Toplumda, üretici araçlar artık yalnızca toplum içi gereklilikleri değil, bireylerin ihtiyaçlarını da belirleyen bir düzeye ulaşmıştır. Böylelikle özel ve kamusal alanlarla, bireysel ve toplumsal zorunluluklar arasındaki çelişkiler ortadan kaldırılmaktadır. Bilimsel veri araçları, yeni ve etkili toplumsal bağların denetiminde ve toplum içi sistemsel yapıların oluşturulmasında kullanılmaktadır.

Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan* adlı eserinde, üretim sisteminin baskıcı bir yapıya dönüşmesi ve teknolojinin toplumu manipüle edebilecek politik bir yapıya evrilmesinin mümkün olduğunu belirtir (Horkheimer, 2005). Marcuse’ye göre, toplumun tamamını içine alan bu yapının temelinde, üretim sisteminin kendisi bulunmaktadır.

Günümüzde üretim sistemleri, bireylerin ihtiyaç duyduğu gereklilikleri, çalışma ve dinlenme gibi zaman dilimleri ile maddi ve manevi kültürel etkinlikler aracılığıyla karşılamaktadır. Bu süreçte, toplum yapısı belirli bir baskı altında kalmaktadır. Totaliter yapı olarak tanımlanan bu sistem, insanları belirli bir düzen içinde yaşamaya zorlar ve toplumsal

çıkarları koruduğu iddiası altında bireyselleştirici ve tek tipleştirici bir etki yaratır. Bu koşullar altında, karşıt bir düşünceyi savunmak oldukça güçtür. Bu baskının uygulanma biçimi, kitle iletişim araçları ve siyasi partiler gibi çeşitli kurumlar aracılığıyla, 'kuvvetler ayrılığı' ilkesine dayanarak üretilen ve topluma dağıtılan bir yöntem olarak ifade edilebilir (Jay, 2014).

Herbert Marcuse'ün görüşlerine göre, modern toplumlar için teknoloji vazgeçilmez bir unsurdur. Bu durum, teknolojinin üretim mantığına göre şekillenmektedir (Marcuse, 1997). Marcuse'un ifadesine göre, 19. yüzyılda küçümsenen konumda bulunan işçi sınıfı, günümüzde teknolojiyle iç içe hale gelmiştir. Marcuse'ün vurguladığı gibi, teknoloji, yaygın inancın aksine, toplumu bir kölelik düzenine sürüklemiş ve işçinin mesleki serbestliğini neredeyse ortadan kaldırmıştır. İşçi sınıfı, her yönüyle teknolojiye boyun eğen bir üretim sisteminin prangaları içinde sıkışıp kalmıştır (Marcuse, 1985).

Marcuse, sistemin köleleştirici doğasının, olumlu bir özellik olarak sunulması ve üst sınıfların örnek olarak gösterilmesi nedeniyle göz ardı edildiğini belirtmektedir. Olumlamacı yaklaşım, burjuva olarak tanımlanan üst tabaka yaşamlarını evrensel ve sonsuz bir yaşam tarzı olarak betimlemekte; söz sahibi sınıfların teknolojik araçları bu egemenliklerini sürdürmek için ustalıkla kullanmaları sonucunda sistemin sürekliliğinin sağlandığını ifade etmektedir.

Teknolojik değerler, toplumsal dengeyi koruyan bir güç unsuru olarak kullanılmaktadır. İleri düzey sanayi toplumlarında teknolojik güç, üst sınıfların alt sınıfları egemenlik altında tutma amacını aşarak topluma hükmetmeye başlamıştır. Bu bağlamda, toplum içinde var olan rasyonel kabullerin teknoloji yardımıyla değiştirilmesi, iktidarın bir yöntemi olarak desteklenmekte; teknolojinin gölgesinde kalan iktidar yapısını da kurumsallaştırmaktadır (Marcuse, 1997).

2.5. Tek Boyutlu İnsan Kavramının Özellikleri

Herbert Marcuse, *Tek Boyutlu İnsan* kavramını, çağımızdaki teknolojik araçların gücü karşısında barışçıl bir perspektifle değerlendiriyor. Bu bakış açısıyla, önemli noktaların farkına varılabilir. Marcuse gözlemine göre, insanlar teknolojik ilerlemelerle birlikte, kapitalizme odaklanarak egemenlik sergilemeye başlamışlardır. Buna bağlı olarak, insanların her anını kontrol etme arzusu ve bu kontrolün sürekliliğini sağlama çabası,

bireyleri teknolojiye zorunlu bir şekilde boyun eğmeye itmektedir. Bu teknolojik araçlar, insan sağlığını tehlikeye atmakta ve bireylere aşırı güç uygulanmaktadır. Gücün devamlılığını sağlamak amacıyla kamu faydası gerekçesiyle toplumun güvende olduğu algısı yaratılmaktadır.

Marcuse, toplumdaki barış ortamının, zoraki rıza ile sağlanma çabasının, ilkel toplulukların özelliklerine benzediğini belirtmektedir. Tarih öncesi dönemlere bakıldığında, insanların güvenliklerini silah gücüyle sağladıkları görülebilir. “Tek Boyutlu İnsan” kavramını incelediğimizde, bu tür bir yaklaşımın yanlış olduğunu söylemek mümkündür.

Herbert Marcuse, çağdaş eleştirel teoride, sorunların temeline inerken, eleştirel kuramın bağlamlarını önemsemektedir. Basit bir örnek üzerinden açıklarsak, bir insan suç işlediğinde, karşılığında ceza alır ve bu, neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele alınır. Marcuse, bu eleştirel teoremin problemlerini incelediğinde, sorunların kökenine odaklanılması gerektiğini savunmaktadır.

Marcuse ve diğer eleştirel teorisyenler, suç eylemlerinin basite indirgenmemesini önermektedirler. “Neden bir insan suç işler” sorusu Marcuse’un çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, suçlunun eylemini gerçekleştirme nedenlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ve sosyal bilim uzmanları eşliğinde araştırılması gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Marcuse, 1997).

Konu derinlemesine incelendiğinde, günümüzde yoksulluk ve açlık sorunlarının nasıl meydana geldiği sorusu önem kazanmaktadır. Çağımızın teknolojik araçları, dünya nüfusunun açlıktan kurtulabilmesi için yeterli kapasiteye sahip olmasına rağmen, kapitalizm sistem içerisinde insanların açlık ve yoksulluk yaşamaları göz ardı edilmekte ve pazarın korunması daha önemli hale gelmektedir. Bu bakış açısı altında, alt tabakadaki insanların aç kalması, üst tabakanın sosyal statüsünün yükselmesi için gereklilik olarak görülmektedir. Sistem, düzeni korumak adına reklamları bir araç olarak kullanmaktadır. Özetle, teknolojik gelişmeler insan hayatının akılcı ve düzenli bir biçimde sürdürülmesini desteklerken, toplum yararı sermaye çıkarları uğruna geri plana atılmaktadır.

Herbert Marcuse’nin *Tek Boyutlu İnsan* eserinde bireylerin özgürleşmesi noktasında bazı yaklaşımlar göze çarpmaktadır. İleri endüstri toplumlarında, insanlar gelecekte teknoloji ve kapitalist ekonominin gerçek hedeflerini fark edecek ve bu değişime karşı direnişi durdurmak için zorlanacak mıdır? Burada kastedilen değişim, alt ve üst sınıf arasındaki

uçurumun, özellikle alt sınıf tarafından fark edilmesidir. İkinci teori ise, işçi sınıfının başkaldırısı sonucunda üst sınıfların alt sınıf üzerinde kurduğu sistemin yıkılma ihtimalidir (Marcuse, 1997).

Marcuse, gelecekte siyasi yönelimlerin daha baskın olacağını öngörmektedir. Bu öngörüsü kapsamında, teknolojinin de siyasi alanda etkin bir rol oynayabileceği görüşündedir. Marcuse'nin bu savı, ilk teorisinin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. Bu düşünceye dayanarak, Marcuse gelecekte teknolojinin önemli ölçüde gelişerek, günümüzde insanların yaptığı birçok işi makinelerle devredeceğini iddia etmektedir. Ancak bu gelişimin olumlu olarak değerlendirilemeyeceğini belirtmektedir. Bu süreç, dünya ülkeleri arasında eşit olarak gerçekleşmeyeceği için, uluslararası bir rekabete yol açacak ve bireysel rekabetler, politik açıdan bireylerin özgürlüğü izlenimi yaratılarak mevcut durumu kontrol altında tutmaya yardımcı olacaktır (Marcuse, 1997). Dolayısıyla, kaynakların dünya üzerinde eşit olarak dağılmaması, paylaşım konusunda dengesizliklere neden olacaktır. Marcuse, öngördüğü gelecekte, bireyler arasında sürekli bir rekabetin olacağını ve bireylerin zirveye ulaşmak için her yolu deneyeceğini düşünmektedir.

Marcuse, “Tek Boyutlu İnsan” çalışmasında konuyu detaylı bir şekilde ele almış, gelecek adına yer yer kötümser bir tutum sergilerken, diğer yandan umut verici yaklaşımlar ortaya koymuştur. Bu perspektiften bakıldığında, insanlığın geçmişten bu yana üretici ve eleştirel yönlerini kaybettiği tespiti yapılmaktadır. Marcuse, gelecekteki toplumun da kendi içinde zıtlıklara neden olabileceğini ve bu durumun çözümlenmesi halinde toplumun kurtulabileceğini düşünmektedir.

Marcuse, bireysel ekonomik serbestliğin bir hata olduğunu savunarak, bu durumun, çalışmayan her bireyin aç kalarak hayatını kaybetme riskini barındırdığı düşüncesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Bireylerin, ekonomik alanda kendilerini sürekli göstermek için çaba sarf etmeleri, insanlığın birçok alanda ilerleyememesine yol açmış ve böylece, ilkel çağlardan beri var olan ‘insanların çalışmak zorunda olduğu’ düşüncesi hâkim olmuştur. Makineleşmenin ve yeniçağ teknolojilerinin yaşamımızın merkezinde yer alması, niteliksel değişiklikleri zorunlu kılmıştır (Marcuse, 1997).

Özetle, çağımızdaki modern yaşam koşullarının görüldüğünden farklı olduğunu söylemek mümkündür. İnsanlık, ilk çağlarda hayatta kalabilmek için avlanma yöntemine başvurmuştur. Bu durum, sonraki devirlerde takas usulüyle yapılan alışverişe dönüşmüştür.

Bu bağlamda, pratikte söz konusu olan modern bir gelişmeden bahsetmek doğru olmayabilir. Bunun aksine, günümüzde, insanlık tarihindeki ilk çağlardaki adalet sistemine kıyasla daha kötü bir sistemle karşı karşıya olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu durumun böyle algılanması, tam anlamıyla bir pazarlama stratejisidir.

Herbert Marcuse eserinde geleceğe dair öngörüler sunmuş ve gelişmiş endüstri ülkelerinde ortaya çıkabilecek sorunları ele almıştır. Burada, insanlık tarihinin karamsar yönlerinin yanı sıra olumlu yönler de incelenmiş ve olumsuz noktalara itiraz edilmiştir. Ayrıca, kapitalist sistem, eserde yoğun bir şekilde eleştirilmektedir.

3. İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ VE TEKNOLOJİK RASYONALİTE KAVRAMI

3.1. İletişim Teknolojileri Kavramı

Dünyada her geçen gün toplumların yaşadığı evrimsel süreç, insanlığın hiç öngörmediği biçimde ilerlemiştir. İletişim dünyası da yeni iletişim teknolojileriyle birlikte hızlı bir dönüşüm yaşamıştır.

Bu aşamada, ‘techne’ kavramını incelediğimizde, teknolojinin özünü görebilmek mümkün olacaktır. Sözcüğün anlamına baktığımızda, bir işi ustaca gerçekleştirme, bir hedef koyarak o hedefe uygun yeni bir buluş ortaya koyma, ‘techne’ olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca, Yunan felsefesi anlayışına göre hedef koymayı önemseyen bu kavram, sanat ve bilim alanında tercih edilmektedir (Güçlü vd., 2003, s. 1406). Günümüzde teknoloji ve sanat alanlarının birbirinden farklı olarak ele alınması, Antik Yunan’da ‘techne’ ifadesiyle isimlendirilmekteydi. Aristoteles, ‘techne’ kavramını ‘Doğru noktalar dahilinde üretime destek olması amaçlanan teknik bilgi’ olarak açıklarken (Lenoir, 2002, s. 215), başka bir kaynakta, gerçek bir çıkarımda bulunarak üretme noktasında destek olan bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir (Aristotle, 1999, s. 114). Techne kavramının, birçok sanat alanını kapsarken, aynı zamanda yetenek gerektiren tüm alanları içine aldığı görülmektedir. Techne, müzik, resim, şiir gibi güzel sanatların yanı sıra, ayakkabıcılık, marangozluk, tıp gibi zanaatları da içerirken, bireyin fikirlerinin dünyayı yönetmesi şeklinde de ifade edilmektedir (Shiner, 2010, s. 45).

Aristoteles’e göre techne, sanat alanıyla aynı anlama gelmektedir ve bir ürünün yaratımını hedefleyen, üretim faaliyeti olarak tanımlanır. Bu yaratım faaliyetinin iki hedefi vardır: doğanın eylemini gerçekleştirmek veya doğayı taklit etmek (Copleston, 2013, s. 99). İlk çağlarda doğa, daha çok bireylere yol göstermek, bireylerin doğayla düşünsel ve fiziksel bir iletişim gerçekleştirmesi için aracı konumundaydı. Doğa, bireylere araçlar sunmuş, ancak bireyler doğanın sunduklarına karşı doğaya müdahale ederek ya da onu dönüştürerek kullanmışlardır. Yani bireyler, doğanın sağladıklarıyla doğayı kullanmış ve onu örnek alarak taklit etme yoluna gitmişlerdir. Bunun sonucunda doğanın desteğiyle sanat oluşmuştur.

Felsefenin teknoloji ile birey arasındaki ilişkiyi ortaya koyma süreci, Aristoteles’e kadar uzanmaktadır. Buna göre, hedefler ve araçlar arasındaki ilişki zıtlıklarla doludur ve bireyin varlığı ‘techne’ ile orantılıdır. Bu açıdan bakıldığında, teknolojideki gelişmeler, toplumların

temelindeki değişikliklere yön vermektedir. Yirminci yüzyılda ortaya çıkan teknoloji sonrası gelenekler oluştu; değişime yön veren şartlar ise teknik söylemler oldu. Bu duruma göre, teknolojik değişiklikler, toplumsal yeniliklerden daha hızlı gerçekleşmekte ve bireyler bu hızı yakalamaya çalışmaktadır. Bu durumu bazı görüşler şu şekilde ifade etmektedir: doğduğumuz zaman diliminde, belirli bir teknolojiye doğarız ve teknolojinin bizi şekillendirmesini isteriz (Li-Hua, 2009, s. 510).

1970’li yıllardan itibaren bilgisayar teknolojisinin, diğer iletişim teknolojileri arasında yer almasıyla birlikte, teknolojide büyük bir aşama kaydedilmiştir. Bilgisayarlar ve telekomünikasyon araçları ile iletişim alanında devrim niteliğinde birçok gelişme yaşanmıştır (Çakır, 2004, s. 169).

İletişim teknolojilerinin gelişim sürecini incelediğimizde, internet teknolojisinin etkilerinin yeni bir devrin başlangıcı olduğunu söylemek mümkündür. Bu sebeple, bilgi devriminin ‘internet’ olarak adlandırılabilceği, elektronik devrin yerini dijital çağ sürecine bırakmasıyla, internetin birçok alanı etkileyerek pek çok teknolojik sistemle birlikte evrensel bir gelişmeye destek olduğu açıktır (Öztürk, 2013, s. 10).

Dijital teknoloji alanındaki yenilikler, enformasyon ve iletişim alanlarında birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Dijital teknoloji kullanılarak, bilimsel bilgiler, resimler, fotoğraflar, sesler gibi her türlü veri, sayısal bir teknolojiye dönüştürülerek kod şeklinde işlenmiştir. Bu özel veriler, uzun süre saklanabilmekte, üzerinde çeşitli değişiklikler yapılarak dünyanın herhangi bir yerine gönderilebilmekte ve orijinal veri biçimine tekrar dönüştürülerek yeniden ilk haliyle korunabilmektedir (Helm ve Edelson, 1998, s. 879).

Yeni iletişim teknolojileri geleneksel medyanın yerini almıştır. Geleneksel olarak adlandırılan dergi, televizyon, gazete, kitap, telefon gibi araçlar yerini iletişim teknolojileri olan internet, tablet, mobil gibi cihazlara bırakmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu’nun araştırmalarına göre, gazete ve dergi sayısında 2020 ile 2021 yılı verileri karşılaştırılmış ve 2020 yılına göre, 2021 yılında basılı gazete ve dergi sayısı %6 oranında azalarak 4 bin 460’a düşmüştür (TÜİK, 2022). Gazete ve dergilerin yıllık tirajları incelendiğinde, 2021 yılında %7,2 oranında bir azalma gözlenmiştir. Yıllık tiraj oranlarında %95 gibi büyük bir paya sahip olan gazeteler, teknolojiyle beraber dijital medya yayınlarında 7/24 ve anlık haberlere yer vermektedirler. Yayınlanan çalışmaların %53,6’sını dergiler oluşturmaktadır. İnternet teknolojisi, basılı kitap oranlarını da etkilemiştir.

Yayımlanan kitap ve dergi sayısı, 2020 yılına oranla %11 artmış, bu yayınlardan %17'sini elektronik kitaplar ve konuşan kitaplar oluşturmuştur. Bu oran, geçtiğimiz on yıl öncesinde sadece %3 civarında bir oranla istatistiklerde yer almıştı (TÜİK, 2022).

Bununla birlikte, internet erişim oranlarının incelenmesi, hane halkı bilişim teknolojileri kullanım araştırma verilerine dayanmaktadır. 2010 yılında yapılan Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'nda elde edilen sonuçlara göre, Türkiye'de ev interneti kullanım oranı %42,9 civarındadır. 16-74 yaş arasındaki grubun internet kullanım oranı ise %45 civarındadır (Öncel, 2011). 2021 yılında yapılan araştırmalara göre, hanelerin %92'sinde ev interneti kullanılmaktadır. Aynı yıl içinde, 16-74 yaş arası grubun internet kullanım oranı %82,6'dır. Bununla birlikte, internet üzerinden abonelik oluşturulan dijital içerik oranı %30,6 olmuştur. Dijital içerikler, film, dizi ve online indirme hizmetlerinden oluşmaktadır (TÜİK, 2021).

Yeni yüzyılın iletişim ve teknoloji dünyasındaki devrimiyle zaman ve mekânın önemi azalmış, dünya ülkeleri arasındaki mesafeler minimal düzeye inmiştir. Bu aşamada devrim niteliğindeki gelişmiş teknolojik çalışmalar ve teknolojinin etkileşimli içeriği ön plana çıkmıştır. Yazılı medya ve radyo, televizyon 'geleneksel medya araçları' olarak bilinirken, fiber optik, uydu sistemleri, dijital televizyon, internet ve video-konferans gibi sistemler 'bilişim teknolojisi sistemleri' olarak adlandırılmıştır (Dolgun, 2016, s. 5).

Dünya çapında yeni bilgi sistemlerine olan talep arttıkça, farklı ülkeler ve kültürlerdeki birçok örgüt ve grup tarafından bu sistemler farklı hedeflerle kullanılmıştır. Tüm bilgi sistem teknolojileri, insanlara sunduğu uygulamalarla sayısız yeni teknolojiyi desteklemekte, güncellemelere olanak tanımakta ve çeşitli yeniliklerle kendini geliştiren bir bilgi kaynağı haline gelmiştir (Castells, 2005, s. 7).

Marshall McLuhan'ın 'Biz var olan araçlara şekil veririz, araçlar da insanlara şekil verir' ifadesi, iletişim araçlarının sürekli kendini geliştirmesi ve teknolojinin toplumlar ve kültürel özellikler üzerindeki değişimleri ile anlam kazanmaktadır. McLuhan'ın 'küresel köy' betimlemesi ise, iletişim teknolojilerinin getirdiği devrimsel buluşlarla dünyanın artık küçük bir küresel köye dönüşmesini ifade etmektedir. Dünya çapında her şeyin iletişim teknolojileri sayesinde parmak uçlarımızda olduğu söylenebilir (McLuhan, 1962).

Harvey, bu durumu 'zaman mekân sıkışması' olarak açıklamaktadır. Teknolojik gelişmelerle birlikte, zaman ve mekân algımızda büyük değişimler yaşanmıştır (Harvey,

2014, s. 270). İletişim teknolojilerindeki hızlı değişim, anlık bilgi ve haber imkânı sunarken, medya teknoloji sistemleri, örneğin sosyal medya, bireylerin hayatındaki her noktayı etkileme gücüne sahip olmuştur. Bilgi, üretim ve dağıtım endüstrilerindeki güncellemeler, bilgi ve veri akışının depolanarak saklanmasına yardımcı olurken, gerek duyulduğunda verilere süresiz erişim kolaylığı sağlamaktadır. Bu anlamda, söz konusu teknolojik gelişmeler, sistemlerin sorunsuz işlemesi için gereken istatistiksel verilere ulaşma noktasında süresiz bir bellek görevi üstlenmektedir (Harvey, 2015, ss. 109-110).

Marshall McLuhan'ın 'Araç mesajdır' ifadesi, iletişim araçlarının kullanılmasına bağlı olarak değil, yeni teknolojik araçların etkilerinin boyutunu vurgulamak amacıyla kullanılmıştır (Euchner, 2016). McLuhan, iletişim araçlarının içerikleri kadar, araçlarının da önemini vurgulamak istemiştir. Bir araç, içeriğe sahip olmadığı sürece anlamsızdır (Strate, 2008). Medya, hayatımızın her alanında yer alan bireylerin stres ve endişelerini azaltma konusunda da önemli bir rol üstlenmektedir (Agodzo, 2015).

3.2. İletişim Teknolojilerine Dair Genel Özellikler

Everett Rogers, iletişim teknolojilerinin özelliklerini karşılıklı etkileşim, kitlesizleştirme, eşzamanlık olarak açıklamaktadır.

3.2.1. Karşılıklı Etkileşim (Interactivity): Bütün iletişim teknoloji sistemlerinde, yüz yüze konuşma durumuna benzer bir etkileşim mevcuttur. Bu etkileşim, iletişim teknolojileri vasıtasıyla gerçekleştirilen konuşmalarda her bireye "geri konuşma" imkânı sunmaktadır. Kaynak ve alıcı, iletişim zincirinde çift yönlü bir etkileşim içindedir.

3.2.2. Kitlesizleştirme (de-massification): Yeni medya aracılığıyla, büyük topluluklar içinde her bireyin özel mesajı, topluluk mesajlarının kitlesinden ayrılmaktadır. Bu tür bir bireysellik, yeni medyanın aktif yüz yüze iletişim şekline benzemekte, ancak yüz yüze gerçekleşmemektedir. İletişim teknolojilerinin kitleselleştirme sisteminden farklı olarak, kitlesizleştirme, kitle iletişim sisteminin gücünün mesajı üreten medyadan tüketen bireye doğru akışını ifade etmektedir.

3.2.3. Eşzamanlık (asynchronous): İletişim sistemlerinde, bireylerin aynı anda bir iletişim sürecine tabi olmaları gerekmemektedir. Bilgisayar destekli iletişimin eş zaman özelliği, bireylerin bilgisayarın bulunduğu herhangi bir ortamda işlerini aksatmadan gereklerini yerine getirebilmelerine ve iletişim teknolojilerinin esneklik özelliğinden faydalanabilmelerine imkân tanımaktadır. Medya genel olarak, iletişimin evrelerini

etkileyerek değişkenlik gösterse de zaman kavramını etkisiz hale getirmiştir. Bireyler, mesajlarını en uygun zaman diliminde almak veya göndermek için tercihlerini düzenleyebilirler (Rogers, 1986, ss. 4-5).

3.3. Dijital Devrim Olarak İletişim Teknolojileri

Günlük hayatta diğer insanlarla etkileşim gerektiren işler, birçok etkinliğe anlam katmaktadır. Bu tür eylemler, topluluk içindeki bireyler olarak toplumsal hayat hakkında birçok veriye erişmemizi sağlar. Hayatımızın her anı, bu tarz eylemlerle geçmektedir (Giddens, 2000, s. 73). Ancak, günlük eylemlerimizi gerçekleştirirken topluluk psikolojisinden çıkarak bireysel davranışlar öğrenmeye başlarız. Her geçen gün yaşanan nüfus, dünyanın küreselleşmesi, günlük alışkanlıkların bireysel olarak gerçekleştirilmesi ve toplumsal eylemlerle birlikte çevresel faktörlere duyarlı bir yaklaşım sergilemek, sosyal davranışların teknolojik eylemlere eklenmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Günlük hayattaki eylemlerin altında yatan sebep, iletişim teknolojilerindeki anlık gelişmelerdir. İletişim teknolojileri, her geçen gün yeni seçenekler sunarak, bilgi teknolojileri aracılığıyla görüntü ve sesleri anlık olarak dünyaya yaymaktadır.

Tramvayla ya da uçakla seyahat ederken dünyanın diğer ucundaki biriyle görüntülü konuşabilir, film izleyebilir ya da online konferans verebilirsiniz. Bu örnekler, dünyamızın iletişim ağlarıyla örülü olduğunu göstermektedir.

Dünyanın neresinde olursak olalım, bir kitabı tabletimizden okuyabilir, bir belgeye ulaşabilir, dünyanın diğer ucundaki müzeyi adım adım gezebilir veya çağlar öncesine ait konuları araştırabiliriz. Ofisler, iletişim teknolojileri sayesinde evlere taşınmış durumdadır. Özetle, iletişim teknolojileri sayesinde zamana ve mekâna bağlı kalmadan hayatımızı şekillendirebiliyoruz. Banka işlemlerimizi akıllı telefonlarımızla gerçekleştirebilir, faturalarımızı saniyeler içinde sıra beklemeden ödeyebiliriz. Yurt dışındaki bir mağazanın ürününü inceleyip, beğenip çevrimiçi banka üzerinden satın alma işlemini gerçekleştirebiliriz. Bu eylemler, günlük hayatımızı büyük ölçüde değiştiren etkinliklerdir. Bu tür eylemleri gerçekleştirirken, iletişim teknolojilerindeki gelişmelerden faydalanabiliriz (Üney, 2005a).

Teknolojik olarak gelişmek, tüm iş kollarını ve teknoloji alanlarını etkileyerek sürekli bir değişime sebep olmaktadır. Toplumda televizyonun yaygınlaşması 26 sene, bilgisayarların benimsenmesi 15 sene, internetin toplum tarafından kullanılmaya başlanması ise bu sürelere

kıyasla yalnızca 7 senelik kısa süreçte gerçekleşmiştir (Karaduman, 2003). İnternet kullanımı, bu süreçlere göre oldukça hızlı bir şekilde toplum tarafından kabul görmüştür. Benzer şekilde 50 milyon kişiye ulaşma süresi açısından değerlendirdiğimizde ise radyonun 38 sene, televizyonun 13 sene, internetin ise sadece dört yıl sürdüğünü söylemek mümkündür. İnternet teknolojisi, toplumları kısa süre içinde etkileyerek bu izlenimi günümüzde de artarak sürdürmektedir. Televizyon ve radyo gibi birçok yaşamsal faaliyetimizi içine alan internet ve iletişim teknolojileri, günümüzde bağımlı olduğumuz bir dünya yaratmıştır (Karaduman, 2003, ss. 138-39).

İletişim teknolojilerinin bu kadar kısa sürede toplum tarafından kabul görmesi ve yayılmasıyla birlikte, kısa bir zaman diliminde birçok sektör bu alanda yer almaya başlamıştır. İletişim teknolojilerinde son yıllarda gerçekleşen neredeyse anlık güncellemeler ve bunlara bağlı toplumsal değişiklikler sonucunda net bir sonuç çıkarmak zor olabilir. Ancak, değişikliklerin hangi alanları ve hangi sektörleri yoğun olarak etkilediğini irdelemek mümkündür.

Günümüzde her gün yeni güncellemeler alıyor ve yeni teknolojik gelişmeleri hayatımıza dahil ediyoruz. Yeni çıkan güncellemeler, bir önceki versiyonların varlığını tehdit ederken, bu durum toplum ve bireylerin her yeni teknolojik gelişmeye kayıtsız kalamayıp bu gelişmelere ayak uydurmasını zorunlu kılmaktadır. Ancak bu durum, eski teknolojilerin niteliğini kaybedeceği anlamına gelmemektedir. Örneğin; geçmişte kullanılan ve günümüzde internet üzerinden erişilebilen radyolar, farklı biçimlerde de olsa varlığını sürdürmektedir. Aynı şekilde, çok eski zamanlarda kullanılan bazı eşyalar, antika olarak nitelendirilmekte ve önemini korumaktadır. Bu bağlamda, yeni iletişim teknolojileri, birçok ürünün eski versiyonlarını yok etmek yerine, bu ürünlerin farklı bir biçime dönüşmesini sağlamaktadır.

İlk iletişim araçlarından biri olan telgraf, günümüzde yeni formuyla hâlâ kullanılmaya devam etmektedir. Benzer şekilde, her evin daimî iletişim aracı olan televizyonun sinemanın gelmesiyle birlikte varlığının tehdit altında kalacağı düşünülse de günümüzde her geçen gün yeni versiyonlarıyla kullanılmaya devam etmektedir. Ancak tüm bunların en belirgin özelliği, yeni iletişim teknolojilerinin araçlarının her geçen gün bir öncekinden daha hızlı bir şekilde artmasıdır (Atabek, 2001, ss. 133-134).

3.4. İletişim Teknolojilerinin Topluma Yansımaları

İletişim teknolojilerinden bahsederken, bu teknolojilerin kökenlerine de değinmek önemlidir. İletişim teknolojilerine yapılan güncellemeler, küreselleşme sürecinde dünyayı etkilemekte ve bilgi toplumunun temelini oluşturmaktadır. Tüm bu gelişmeler, kültürel alanda küreselleşmeyi gerçekleştirirken, bilgi serbestliği ve tüketici kitlesinin kişisel beğenileri üzerinden yönlendirileceği bir iletişim teknolojileri bütünlüğü oluşturmaktadır. Enformasyon toplumlarına göre, iletişim teknolojilerine gelen yeni güncellemeler, bireylerin ve toplulukların iletişim evreninde yer alma olasılıklarını artırmaktadır (Timisi, 2003, s. 115).

İletişim teknolojilerinin yarattığı ışıltılı dünya karşısında olumsuz düşüncelere sahip olmak bireyler için oldukça zordur. İnsanlar, iletişim teknolojilerinden faydalanmakta ve genellikle bu teknolojilerin olumlu yönlerini görmektedirler. İletişim teknolojilerinin etkisinde olan kitle iletişim araçları da dijital teknolojiye erişimi kolaylaştırmakta ve güncel gelişmeler bireylerin hayatlarını hızla etkilemektedir.

Toplumda, daha geniş kitlelere ulaşan iletişim teknolojileri alanındaki yenilikler, Max Weber'in 19. yüzyılda öngördüğü modern yaşamın akılcı yaklaşımı ve bürokrasi alanındaki gelişmeleri, modern bireyin dünyasını renklendirmeye yönelik bir çaba olarak görülmüştür. Bununla birlikte, sonuçta daha özgür, şeffaf ve kolaylaştırılmış bir düzen oluştuğu söylenebilir (Berman, 2014).

Yapılan araştırmalara göre, iletişim ve bilgi teknolojilerindeki iyileştirmelerin sağlık sektöründe de olumlu sonuçlar doğurduğu görülmüştür. Sağlık sektöründe iletişim teknolojilerinden yararlanılması, devletin sağlık giderlerini önemli ölçüde azaltmıştır. Tıbbi verilerin uzun süre saklanması, hastalıkların tedavisinde kolaylık sağlaması, hızlı erişim özelliği, muayene işlemlerinde daha hızlı sonuç vermesi, iş yoğunluğunu ve yükünü hafifletmesi, doğru teşhis ve tedaviye destek olması gibi birçok yarar sağlamıştır. Hastalar ve sağlık çalışanları için iyi koşullarda hizmet sunan bir sistem oluşturulmuştur. Diğer bir araştırmada, hastaların verilerinin saklanması ve elektronik veri tabanı ile paylaşılmasının hastane ve hastaların memnuniyetinde %10-15 oranında artış sağladığı gözlemlenmiştir (Tarcan, 2015, ss. 47-52).

İletişim teknolojilerinin ekonomiye etkisini inceleyen ekonomistler arasında Schumpeter ve Robert Solow gibi uzmanların çalışmaları dikkat çekicidir. Geçmiş dönemlerde yapılan

araştırmalara göre, teknolojik gelişmelerin ekonomik büyüme ile pozitif bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan diğer araştırmalar göstermiştir ki, iletişim teknolojilerinden yararlanmak ekonomik olarak verimliliği artırmaktadır. Bu alanda çalışmalar gerçekleştiren ülkelerin büyüme oranları daha hızlı olmuştur. Yüksek büyüme hızına sahip ülkelerde insan odaklı alanlarda yapılan yatırımlar, teknoloji ve yeniliğin sürekli gözetlenmesi, girişimciliğin yaygınlaştırılması gibi faaliyetlerde iletişim teknolojilerinin kullanılması sonucu birçok olumlu gelişme yaşanmıştır. Bazı gelişmiş ülkelerde ise iletişim teknolojilerinin kişi başına düşen milli geliri %0,3 ile %0,8 arasında artırdığı tespit edilmiştir (Şaf, 2015, ss. 51-56).

İletişim teknolojileri, bireylere sunduğu birçok özelliklerle sadece olumlu yönde değil, aynı zamanda olumsuz yönde de kullanılmaktadır. Bireyler, iletişim teknolojilerini kullanarak gerçek kimliklerinden farklı sanal kimlikler oluşturmakta ve sosyal medya platformlarında siyasi düşüncelerini, savundukları fikirleri doğrudan paylaşmaktadır. Bu durum, özgürlüğün bir yansıması olarak görülmekte ve bu alanda yapılan yenilikler hızla kabul edilmektedir. Ancak bazı bireyler, iletişim teknolojilerini korkutucu ve kafa karıştırıcı bulabilir. Bu tür teknolojik değişiklikler, özgürlüğü destekleyici unsurlar gibi görünse de bireysellik ve gerçeklik açısından şüpheyle yaklaşmakta ve toplumsal kopmalara neden olabileceği düşünülmektedir. Kitle iletişim araçlarının toplumsal dönüşüm sağlama potansiyeli, kaos ve karmaşa yaratma riskiyle birlikte değerlendirilmektedir. Ayrıca, özgür bir yaşam hayalinin mevcut düzeni tehdit edebileceği düşüncesi de bulunmaktadır (Vattimo, 2012, ss. 12-13).

3.5. İletişim Teknolojilerinde Bağımlılık Problemi

Bağımlılık, bir maddenin öngörülen amaç dışında kullanılması ve bu maddeye karşı tolerans gelişiminin ardından kullanımın artması sonucu bireyin yaşantısında çeşitli sorunlara yol açan ve madde kullanımının azaltılması veya tamamen bırakılması durumunda yoksunluk belirtilerinin ortaya çıkmasıyla devam eden bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Uğurlu vd., 2012, s. 28).

Bağımlılığın beyindeki ödül bölgesine verdiği etkiyle birey, hoşnutluk verdiğini hissettiği davranışı defalarca gerçekleştirmekte, düşünce ve kararlarını giderek daha az kontrol edebilir hale gelmektedir. Bağımlı olduğu davranış sonrasında yaşanan anlık zevkin geçmesiyle birey, boşlukta hissetmekte ve ruhsal sıkıntılar yaşamaktadır.

Birey, zamanla kontrolünü kaybeder ve mutsuzluktan uzak kalmak için her şeyi içsel olarak yaşamaya başlar. Dış dünyadan kopan birey, zor zamanlar geçirir. Bağımlılığın kabul edilmesi, birey için en zor adımdır. Birey, bağımlılıktan vazgeçmek istese de genellikle durumu kabullenmekte zorlanır. Bireyin durumu kabul etmesinin ardından tedavi sürecine geçilir (Uğurlu vd., 2012, s. 38).

Teknolojik açıdan ileri ülkeler, veri elde etmek için sürekli çaba sarf etmektedirler. Teknolojinin gelişimiyle internet, yaşamımızın büyük bir kısmında yer almış ve bireyler, internet teknolojisinden yararlanmadan etkisizleşme noktasına gelmişlerdir. İnternet teknolojisinin en büyük yararı, bireylere her alanda destek sağlamasıdır. Birey, istediği bilgiye, adrese veya kişiye istediği an ve zamanda ulaşma imkanına sahiptir (Perdew, 2015, s. 28).

Teknoloji bağımlılığı, teknolojiyle geçirilen zamanın artmasıyla ortaya çıkmaktadır. Başlangıçta teknolojiyi bir hedef için kullanan birey, zamanla kontrolü kaybetmeye başlar. “Addiction” ifadesi, özellikle çocuklar ve gençler arasında yaygın olarak görülen bir durumdur. Sürekli internet kullanma isteği, aşırı internet kullanımı patolojik internet bağımlılığı olarak adlandırılmakta ve bağımlı bireyler, internette uzak kaldıklarında kriz yaşamakta, sinirli bir ruh haline bürünmektedirler (Perdew, 2015, s. 28).

İnternet bağımlılığı konusunda yapılan teşhislerde, alkol ve uyuşturucu madde bağımlılığına benzer davranış şekillerine rastlanmıştır (Arısoy, 2009, s. 57). İnternette geçirilen zamanın artışının, depresyon ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla internet kullanımı ve depresyon arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. İnternet bağımlılığı ve depresyonun birbirlerini etkilediği, bireyin depresyon bağlamında bağımlılık yaşadığı ve bunun tersi durumun da mümkün olduğu anlaşılmıştır. Bireyin kendini yalnız hissetmesinin, internet bağımlılığına yol açtığı da gözlemlenmiştir (Günüş ve Kayri, 2010, s. 222).

Teknoloji, bireylerin yaşamlarını gün geçtikçe daha üst seviyelere taşımakta ve farklı yerlerde yaşayan insanları zaman ve mekân sınırlamaları olmaksızın bir araya getirmektedir. Ancak, teknoloji sadece bireyleri değil, tüm dünyayı da etkilemektedir (Babacan, 2016, s. 8).

2000’li yıllara kadar internet teknolojisi ve teknolojik araç-gereçler hakkında veriler oldukça kısıtlıyken, internet ve teknolojinin gelişmesiyle bu alanda bir bağımlılık sorunu ortaya çıkmıştır. Bilgisayarların son teknoloji özelliklerle donatılması, telefonların küçülerek akıllı

cihazlara dönüşmesi ve oyunların telefona, bilgisayara, oyun konsollarına entegre edilmesi bireyleri internet ve bu teknolojik aletlere daha çok bağlamıştır (Doğan, Işıklar, ve Eroğlu, 2008, s. 18).

Bilgi teknolojileri, bireylerin hayatının her alanına etki ederek düşünce ve davranışlarına yön vermiştir. Teknoloji bağımlılığı, bilgi teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla ortaya çıkan ve kendini davranış bağımlılığı şeklinde gösteren bir hastalık olarak kabul edilmektedir (Aydın, 2017, s. 32).

Teknolojik ürünlere kolay ulaşım, maliyetin düşüklüğü, güçlü görseller, etkileyici içerikler ve çeşitli kullanım şekilleri bireyleri etkilemektedir. Bu durum, teknolojik gelişmelerin devam etmesiyle bağımlılığın artmasına neden olmuştur. Teknoloji bağımlılığının en çok tartışılan nedenleri arasında teknolojik aletlerin bilinçsiz kullanımı yer almaktadır.

Bilgisayar teknolojileri ve savaşı benzetmek, konuyu anlamak açısından yararlı olabilir. Bilgisayar teknolojilerinin geliştirilmesi ve dünya genelinde kullanılması sırasında, tıpkı bir savaş gibi kazanan ve kaybedenlerin olması kaçınılmazdır. Bireyin kazanıp kaybetmesinin koşulları ve sonuçları belirsizdir (Postman, 1993, s. 11).

Bağımlılıkla ilgili yapılan araştırmalardaki bulgular genellikle benzer evrelere ayrılmaktadır. Bağımlılığın durumu, kullanılan madde ve diğer bağımlılık türleri çeşitli seçeneklerle incelenmiştir:

3.5.1. Psikolojik Bağımlılık: Bu, bireyin ruhsal yapısının maddeye veya teknolojik ürünlere bağlı olmasını ifade eder. Birey, teknolojik ürünleri kullanarak ruhsal olarak mutlu olmaktadır.

3.5.2. Fiziksel Bağımlılık: Bu, bireyin fiziksel olarak madde veya teknolojik ürünlere bağlı olmasıdır. Bağımlılık yaratan nesnenin kullanımının bırakılması, bireyin yoksunluk yaşamasına neden olur veya ürün kullanımını artırır.

3.5.3. Yoksunluk: Bu, bağımlılık yaratan maddeden uzak kalma durumunu tanımlar. Teknolojiyle uzun süre vakit geçiren bir birey için bu süreç normalleşmiştir. Günlük davranışlarında değişiklik yaşanması sonucu birey eksiklik hissedebilir. Örneğin, cep telefonunu sürekli kullanan bir bireyin hayatından telefonun çıkarılması durumunda karşılaşılabilecek durum pek hoş olmayacaktır.

3.5.4. Yoğun Bağımlılık (Addiction): Bu tür bağımlılık, maddenin kullanımına bağlı olarak seyrederek ve bağımlılık sorunu yaşayan bireyin hedefi, bağımlılığını sona erdirmektir. Böyle bir durumda birey, ürünün tutsağı haline gelmiştir. Bağımlılığın artması veya farklı özelliklerle devam etmesi, teknoloji dünyasının ve sanal dünyanın gerçekliğin önüne geçmesinden kaynaklanmaktadır. Bireyin ruhsal durumu ve zekâsı, sanal dünyanın cazibesinde etkili olabilir. Birey, gerçekte bulamadıklarını sanal dünyada aramaktadır (Perdew, 2015).

Sanal bağımlılık, internete girme dürtüsü ve bu dürtüyü kontrol etme yeteneği ile ilgilidir. Burada etkili olan yalnızca davranışlardır. Zihinsel sağlıkla ilgili araştırmalarda uzmanlar, bazı davranış çeşitlerinin zaman içinde bağımlılık dürtüsüne yol açabileceğini belirtmişlerdir (Perdew, 2015, s. 35).

3.6. Yeni İletişim Teknolojilerine Dair Eleştiriler

İletişim teknolojilerinin dünya genelinde yoğun kullanımı, teknolojik araçların ve kültürel etkinliklerin görselleştirilmesiyle birlikte, bireylerin yalnızlaşmasına ve doğal nesnelere, doğallıktan uzaklaşıp yapaylaşmalarına neden olmuştur (Göksel, 2005, s. 121). Ayrıca, 20. yüzyılın son döneminde iletişim teknolojilerinde yaşanan büyük yükseliş, dünyanın küçülmesini sağlamış ve siyasi, ekonomik ve kültürel boyutlarda çeşitli çıkarımlara neden olmuştur. Bu bağlamda, günümüzde teknolojik ilerlemeye karşı koymak oldukça zordur.

Teknolojik olarak geri kalmış ülkeler, teknolojik ilerlemeleri takip edip yeniliklere adapte olmaya çalışarak, gelişmiş ülkelerle aralarındaki açığı kapatmaya çalışmaktadır. Ancak dünya üzerinde endüstri ülkeleri hâkim konumda bulunmakta ve geri kalmış ülkeleri yönlendirmektedir. Her ülkenin koşulları farklı olduğu için hayat kalitesi de birbirinden farklıdır. İleri düzeydeki ülkelerde hayat standartları yüksekken, dünyanın birçok bölgesinde açlıkla mücadele edilmektedir. Ekonomik olarak geri kalmış ülkeler, diğer ülkelere bağımlı durumdadır ve ekonomik sorunların yanı sıra teknolojinin getirdiği sorunlarla da baş etmek zorunda kalmaktadır (İlgaz, 2002, s. 250).

Günümüzde ülkeler kadar bireylerin de değerleri, iletişim teknolojilerine erişim düzeyleriyle ölçülmektedir (Üney, 2005b). Kişi başına düşen veya her evdeki TV, bilgisayar sayısı, işyeri veya ev ve okuldan internete bağlanan birey sayısı, akıllı telefon kullanımı gibi verilerle ülkelerin gelişmişlik seviyeleri arasındaki ilişki incelenmektedir. Kısacası, bir ülke içindeki bölgeler arasında bile büyük farklılıklar olduğundan bahsedilebilir. ‘Sayısal Uçurum’ olarak

adlandırılan bu durum, bilgi çağını yaşayan ülkeler ile bu durumun gerisinde kalan ülkeler arasındaki ekonomik ve toplumsal ayrılıkları açıklamaktadır (Dağtaş, 2002, s. 272).

Bununla birlikte, bilgisayar kullanarak arkadaş edinme, sadece bilgisayar üzerinden sosyalleşme gibi eylemler, bireyleri yalnızlığa itmekte ve iletişim teknolojisi, bireyselliği hızlandırıcı bir etken olarak işlev görmektedir. Bireyler, film izleme, farklı bir ülkedeki kültürel güzellikleri inceleme, cinsellik ve alışveriş gibi eylemlerini internet teknolojisine sahip bilgisayarları veya akıllı cihazları aracılığıyla gerçekleştirerek giderek daha çok yalnızlık psikolojisine girmektedirler. Geçtiğimiz zamanlarda yapılan çalışmalarda, psikolog ve sosyologlar yalnızlaşma psikolojisine sahip birey sayısının arttığını açıklamıştır. Kısaca, iletişim teknolojilerinin bireyleri daha fazla yalnızlaştırdığı iddia edilmektedir (Dağtaş, 2002, s. 273).

İletişim teknolojileri, az sayıda bireyin de teknolojiyi eğlence, haber, iletişim gibi alanlarda bağımsız olarak kullanabilmesini sağlayan bir eğilim yaratmaktadır. İletişim teknolojilerinin yapısı, her geçen gün daha kişisel kullanım ve düşünme şekline dönüşmekte, bireylerin zamanlarını daha çok bireysel kullanımlara ayırmalarına neden olmaktadır (Dağtaş, 2002, s. 274).

Toplumlar ve insanlar arasındaki uçurumların artması, yalnızlaşma ve insani değerlerin azalması günümüzde gözlemlenmekte, teknoloji toplumsal bağları zayıflatmaktadır. Teknolojinin dünyayı etkilemeye başladığı gerçeğini göz önünde bulundurursak, kalabalıklar içinde yalnızlaşan toplumların bizi beklediğini görebiliriz. Doğaya olan etkileri bakımından küresel ısınma, zehirli ve zararlı atıklar, ormanların yerleşime açılması, asit yağmurları ve kuraklık gibi çevresel zararlar, iletişim teknolojilerinin getirdiği ürünlerin sağlık üzerindeki olumsuz etkileri birçok işletme tarafından kanıtlanmaya çalışılmaktadır (Aykut, 2005).

Dünya genelinde ‘teknolojik aletlerin sağlığa olumsuz etkileri’ gibi konular gündemdeyken, iletişim teknolojilerinin de içinde olduğu eleştirilere yer verilmektedir. İletişim teknolojilerine ait yeniliklerde, elektromanyetik sinyallerin insan sağlığını tehdit ettiği, bu zararların sadece akıllı telefonlarla sınırlı olmadığı, radyo ve televizyon gibi aletlerin de elektromanyetik sinyal üretimine neden olduğu ve sağlığımızı tehdit ettiği gözlenmiştir. İletişim teknolojileri ve diğer elektronik ürünler, teknoloji karşıtlığı oluşturmamakta, aksine teknolojik gerçeklerin çarpıtılmasına karşın toplumsal bir düşünce oluşumuna destek

olmaktadır (Atabek, 2001, s. 28).

Güncel iletişim teknolojilerinin hayatımızda yaygın olarak kullanılmasının bazı zararları olduğu tespit edilmiştir. İnsan sağlığını tehdit ettiği iddiaları, gazete ve televizyon programları, eleştiri sitelerinde yer almakta ve uzmanlar tarafından tartışılmaktadır. Bazı yerleşim yerlerinde insanlar, baz istasyonlarının kurulmasına karşı eylemler yaparak engel olmaya çalışmaktadır. Kitle iletişim araçlarında sağlık konusu sıkça gündeme gelmekle birlikte, bireyler elektronik cihazlara mesafeli olmaya başlamışlardır.

TÜBİTAK tarafından açıklanan verilere göre, akıllı telefonlar ve baz istasyonları tarafından yayılan elektromanyetik dalgaların çevreye olan zararları tam olarak tespit edilememiştir. Laboratuvar ortamında yapılan deneylerde elektromanyetik dalgalar ve kanser arasında bir bağlantı bulunamamıştır. Akıllı telefonlardan yayılan sinyallerin, beyin çalışma performansına, uyku problemlerine, psikolojik kaygılara ve migrene neden olduğuna dair bulgulara ulaşılmamıştır. Şu ana kadar elde edilen veriler, telefon kullanımının araç içinde kazaya sebep olma riskini artırdığını göstermektedir. Bu konudaki araştırmalar devam etmektedir (TÜBİTAK, 2001).

Sağlık açısından, özellikle çocukları korumak önemlidir. Akıllı telefonlar ve baz istasyonlarının üretimi, gerekli kontrollerden geçirilmeli ve istasyonların kurulumunda hayat şartları göz önünde bulundurularak düzenli gözetim altında tutulmalıdır. Teknolojik ürünleri kullanmayı tamamen bırakmamız mümkün olmadığından, kullanılan her teknoloji ürününe karşı dikkatli olunmalı, zararlı olabilecek davranışlardan kaçınılmalı ve bilimsel çalışmalar desteklenerek olası zararlar minimuma indirilmeye çalışılmalıdır (TÜBİTAK, 2001).

3.7. Teknoloji ve Rasyonel İlişkisi

Teknolojiyle ilgili incelemelere göre, teknolojik alanda gerçekleşen gelişmeler toplumların ilerlemesini sağlarken, negatif bulgulara göre de toplumların gelişimini olumsuz yönde etkilediği belirtilmiştir. Bu durumdan, bulunduğumuz toplumun bir 'teknoloji topluluğu' olduğunu söyleyebiliriz. Bireyler, teknolojik güncellemelerin sağladığı yararlı faydalanarak hayatlarını daha kolay ve kaliteli bir şekilde yaşadıklarını ifade ederken, aynı teknolojinin hayatlarını olumsuz etkilediğini de belirtmektedirler (Ahıska, 2002, s. 112).

Teknolojiye bürünen yaşamsal etkinlikler, teknolojiye ilerleme hedefleyen bir yapıdadır. Günlük eylemleri gerçekleştirmek için kullanılan teknoloji, teknolojik ilerlemenin test edildiği bir alan olarak normalleştirilmekte ve günlük yaşamda eylem gerçekleştirme alanları

olarak kullanılmaktadır. Özetle, bilgi ve teknoloji toplumlarında günlük yaşamın her bir parçasında teknolojinin izlerine rastlanır. Kullandığımız telefonlar, hazırladığımız kahveler, haberleri takip ettiğimiz televizyonlar, bilgisayarlar veya akıllı telefonlar, evimizi süpüren robot süpürgeler gibi teknoloji, hayatımızın her alanında.

Teknolojinin getirdiği yeniliklerden biri olan cep telefonlarını kullanarak gerçekleştirilen banka işlemlerinin ayrıntılarının incelenmesi güvenilir olmayabilir. Ancak, Visa'nın büyük veri tabanını kullanarak son iki yıllık kayıtları dakikalar içerisinde bulabilmesi, teknolojinin hızını gösteren bir örnektir (Doğan ve Arslantekin, 2016).

Bireylerin günlük rutinleri içerisinde teknolojinin dâhil olmadığı alanlar yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda, teknolojik ürünlerin uygulama alanları olarak bireyleri düşünmek yanlış olmaz. Bilgisayarlarımız, akıllı telefonlarımız ve diğer teknolojik ürünleri hayatımızdan çıkardığımızda, bireyler için yaşamsal araçların çok az kaldığı görülmektedir (Ahıska, 2002, s. 115).

Teknolojide büyük veri olarak adlandırılan sistem analizlerinin sonuçları, bilişim teknolojileri alanına büyük katkılar sağlamaktadır. Bankacılık sektöründe güvenliğin artırılması, sağlık sektöründe kararların hızla alınması, sanayide üretkenlik ve verimin artırılması, emniyet teşkilatında bilişimsel suçların hızla tespit edilmesi ve eğitim sektöründe öğrenci zekâ çeşitliliğinin göz önüne alınarak başarıların artırılması, teknolojinin doğru ve rasyonel kullanımıyla mümkündür (Toptaş, 2021, s. 28).

Bu teknolojileşme biçimi, bireylerin teknikleşmesi olarak da düşünülebilir. Başka bir deyişle, teknolojik bir yapıya dönüşen hayatımızda, teknolojik ürünler birey ile doğa arasında bir mesafe oluşturmaktadır. Bireyler, yaşamlarını idame ettirebilmek için hayata uyum sağlamak zorundadır ve teknolojiye her geçen gün daha fazla bağımlı hale gelmektedirler. Bireyler, yaşamlarını daha pratik hale getirmek için teknolojiyi kullanmakta ve bu süreçte teknolojiyi ileri seviyeye taşımak için bilgilerini kullanmaktadırlar.

Bireylerin bilgilerini teknoloji için kullanması, teknolojinin insanın bir parçasına dönüşmesi anlamına gelmektedir. Bu durumun negatif bir olgu olmasının sebeplerini irdelediğimizde, günlük yaşamın temelini artık yaşamdan değil, teknolojiden aldığımızı görebiliriz. Teknoloji alanındaki yapılanmalar ve teknolojik araçların değer kazanması, hayatı sömürgeci bir sistem haline getirmektedir (Ahıska, 2002, s. 116).

Teknoloji ve rasyonalitenin içeriğini incelediğimizde, teknolojinin toplum ve toplumsal sistem üzerinde sömürge oluşturma amacıyla tercih edildiğini görmekteyiz. Frankfurt Okulu'nun eleştirilerine göre, rasyonalite, toplumu geliştirerek endüstriyel bir yapıya dönüştürmek ve kültürel öğeleri bu yapının bir parçası haline getirmek için kullanılmaktadır. Rasyonalite, doğayı kontrol altına almak ve toplumsal bağları istenen yönde düzenlemek için bilimi kullanmaktadır.

Frankfurt Okulu aydınları, geleneksel pozitivist düşüncüyü reddetmiş ve aklın toplum üzerinde sömürgeci bir yapı oluşturmak için kullanılabileceğini iddia etmişlerdir. Teknolojinin egemen olduğu dünyaya uyum sağlamaya çalışan bireyler, teknolojik rasyonalite ile yapılandırılan bağları yeniden oluşturmaya yardımcı olabilirler. Bu süreçte, bireylerin kişisel istekleri, teknoloji toplumunun oluşturduğu kurallara göre şekillendirilmektedir.

Teknoloji, dünya üzerinde her geçen gün daha fazla söz sahibi olmakta ve tekniksel gerçek ile yaşamsal gerçek arasındaki ayırım yok olmaya başlamaktadır. Tekniksel özelliklerin getirdiği faydalar, toplumsal veya kişisel açıdan negatif bir izlenim verse de bu durum giderek normalleşmekte ve sıradanlaşmaktadır. Hâkimiyetin ön plana çıktığı tekniksel yapının var olduğu toplumsal yapı, bütün negatiflikleri gizleyerek kendini olumlu olarak sunmaktadır (Horkheimer ve Adorno, 2014, s. 172).

Bu teknolojik sistemin yapısı, günümüzde ileri endüstriyel kapitalist sistemlerin var olduğu toplumlarda, teknolojikleşmenin akılcı bir düzen içinde gerçekleştiğini yansıtmaktadır. Teknoloji, birey yaşamının her parçasına işleyerek var olan farklılıkları yok edip, tek düzeleştirme eğilimi göstermektedir (Marcuse, 1997, s. 160).

Teknolojik rasyonalitenin temelinde topluma hâkim olma düşüncesi yatmakta ve teknoloji, bu amaç için kullanılmaktadır. Bireyler, günlük hayatlarında dışsal yönlendirmelere maruz kalarak, toplumsal yapıları anlamada zorlanmakta ve rasyonalitenin etkisi altında bilinçsiz davranışlar sergilemektedirler. Teknolojik ürünlerin etkisiyle oluşturulan 'mutlu birey' algısı, toplumsal problemlerin görülmesini engelleyerek bireyleri daha kolay etkilenebilir ve denetlenebilir hale getirmiştir. İletişim araçları, yaratıldıkları dönemden bugüne kadar, toplumda hedeflenen bilgilendirme, istenen davranış şekilleri ve eylemlere yönelik olarak kullanılmıştır.

3.8. Teknolojik Rasyonalite Yaklaşımı

Rasyonalite, bireylerin kullanımındaki teknolojik ürünlerin, bu ürünlerin kuralları çerçevesinde eyleme geçirilmesiyle, günlük yaşamda teknolojiyle iç içe gerçekleşen bazı durumları açıklayan bir bilgi türüdür. Bu bilgi türü, teknolojinin yarattığı teknik gizemleri çözmek için kullanılır. Çözüm sürecinde bireylerin yeni bir rasyonalite kapsamına dahil olmaları muhtemeldir. Bu duruma sebep olan faktörler arasında, bazı teknik kodlamaların çözülmesi için rasyonel bir eylem gerekliliğidir. Bu rasyonalite, teknolojinin gelişiminin bir sonucu olarak tanımlanabilir (Marcuse, 1998, s. 139). Marcuse'nin tanımladığı, teknoloji ve onun doğrudan etkisine dayanan rasyonalite, 'teknolojik rasyonalite' olarak adlandırılmıştır.

Teknoloji tarafından etkilenen rasyonalite, eleştiriye kapalı, boyun eğen ve her konuya uyum sağlayan bir nesneye dönüşür. Rasyonelliğin bir sonucu olarak akıl, özerk yapıdan uzaklaşır ve bireylerin düşünceleri ile duyguları, teknik yapıların sistemlerine göre şekillenir. Marcuse, bu araçsallaştırmanın sonucunda, toplumda rasyonel olarak kabul edilen nesnelerin, teknolojik yeniliklerle değişebileceğini ve toplumsal rasyonalitenin bu gelişmelerle ilişkili olabileceğini belirtmiştir.

Marcuse, teknolojik rasyonalitenin bir örneği olarak Nazi Almanya'sını gösterir. Ona göre, Nasyonal Sosyalist Dönem, gerçeklerin saklandığı, insanların yanıltıldığı ve ekonominin askeri baskı altında şekillendiği bir dönemdir. Bu dönemde, etkili bir üretimle baskıcı rejimin ve kıtlık sorununun sona erdirilebileceği düşünülmüştür (Marcuse, 1998, s. 146).

Günümüz perspektifiyle bakıldığında; bu tür baskıcı unsurlar, Hitler'in liderliğinin sona ermesiyle bitmemiş, endüstri ülkelerinde farklı şekillerde devam etmiştir. Bu argümanların sonucunda, teknoloji, endüstri toplumlarındaki insanların yaşamlarını ve düşüncelerini şekillendiren bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Dikkat çekici olan kısım ise, teknolojik ilerlemenin insanların yaşamlarında; insani ihtiyaçlar, ulaşım, haberleşme gibi alanlara pozitif etkiler sağlarken aynı zamanda negatif yönleri de olmasıdır.

Teknolojinin hâkim olduğu kapitalist sistemlerde, gerçek dışı bir durum uygulanıyorsa, bu, aklın dışında bir zihniyetin kurumsal faaliyete dönüşmesidir. Marcuse'ye göre, teknolojiye dayalı ülkeler mantığa aykırıdır. Ancak, mantığa aykırı bir endüstrileşme, teknolojinin rasyonel bir yaklaşıma sahip olmadığı anlamına gelmez. İleri düzey toplumlarda farklı bir rasyonalite tercih edilir. Bu, teknolojik rasyonalitenin matematiksel doğasıdır. Toplumsal

düzeyde, teknik rasyonalitenin baskıcı bir düzen içinde uygulanması, bu baskının nasıl gerçekleştirildiğinin bir göstergesidir. Dünya, fiziksel ve matematiksel verilere dayalıdır.

Yaşamımızda yaptığımız bir yeraltı treni yolculuğu, matematiksel verilerle gerçekleştirilir. İki durak arasındaki mesafe, matematik ve fizik kullanılarak hesaplanır. Bu sistem, hesaplayıcı verilerle çalışır. Sistemin işleyişi için bazı şifreler gereklidir. Birey, bu şifreleri çözerek süreci kolaylaştırabilir. Bu durumda, teknik akıl, toplumun tüm bağları arasında ilerler. Bu dağılma ile günümüz toplumlarında, teknolojik rasyonalitenin çalışma düzeni, toplumun tüm birimlerini denetlemek için kullanılır (Marcuse, 1998, s. 146). Bireylerin teknolojik ürünlerle değil, toplumlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin bile teknolojik rasyonalite etrafında oluştuğu belirtilir (Marcuse, 1998, s. 144).

3.9. Teknolojik Rasyonaliteye Dair Eleştirel Yaklaşımlar

Gerçeklik algısının teknik biçimler kullanılarak oluşturulması, teknik aklın şartlarını her konuya uygulamak anlamına gelir. Bu tür bir toplum düzeninde, her durum teknik akla göre şekillendirilmelidir. Bu düzenleme, toplumdaki her alanda bir düzen oluşturma amacını taşır. Bu şartlandırma şekli, tek boyutluluğu destekleyecek ve toplumdaki düzen kavramını kısıtlayacaktır. Yemek yeme biçiminden uyku düzenine, mesai saatlerine kadar, bireylerin ihtiyaç duyduğu her eylem sabit şartlar etrafında şekillenecektir. Bu düzen, herkesi matematiksel işlemlerle aynı forma sokmaya zorlar.

Bu standartlar altında bireyler, kendi yaşamları hakkında çok az söz hakkına sahiptir. Yaşamları sürekli olarak kontrolleri dışında planlanmakta ve bu planlar teknolojik rasyonalite ile güncel olarak denetlenmektedir. Bu şartların dışına çıkan toplumlar, düzenden dışlanır ve topluluk dışına itilir. Tek boyutlu bir sistemde her şey, çok boyutlu ve özgür birey anlayışı için anlamsızdır (Marcuse, 1998, s. 159). Bunun nedeni, aklın özgürlüğünün kaybedilmesi ve günlük yaşam üzerinde her alanda hüküm sürülmesidir. Teknolojinin bilinçsiz olarak sürekli ilerlemesi, eleştiri unsurlarını değiştirmiş, bireyin özneliği yok edilmiş ve sadece makinelerin oluşturduğu bir sistem yaratılmıştır. Bireylerin düşünceleri, kararları ve beklentileri teknoloji temelli şekillenmektedir.

Birey, tek boyutlu toplum için sadece bir araç haline gelmiştir. Teknolojiyi yaratan, yapılandıran ve teknolojik gelişmeleri test etmek için kullanılan bir nesnedir. Teknolojinin hedeflerini gerçekleştirmekten ve teknolojik rasyonaliteyi tekrar tekrar yaratmaktan sorumludur. Teknoloji ve teknolojik rasyonalite ile birey, teknolojiyi kendi dünyasının bir

parçasına dönüştürmüş ve kapitalist sistemde özgürlüğünü tamamen kaybetmiştir. Günümüz dünyasının çağdaş yapısına teknolojiyi dahil ederek, bilgi ile eylem arasındaki bireyin var olduğu ilişkinin yok olmasına sebep olan toplumsal bir sistem oluşturulmuştur.

Marcuse, teknolojik rasyonalizmi incelediğinde, ileri düzey toplumların ‘Tek Boyutlu İnsan’ yapısında önem verdiği bu ayrılığı, bilgi noktasının yanı sıra toplumların kökenleri ve siyasi yapılarını da detaylıca inceler. Yazar, ileri düzey gelişmiş toplumların rasyonalitelerine baktığında, teknolojinin var olan yapının beklenti ve isteklerini istenen yönde baskılayabileceğini düşünür (Offe, 1988, s. 215).

Baskılayıcı bir sistem kullanılarak hatalı bir düzen meydana gelir, hatalı sistem yanlış istek ve ihtiyaçları doğurur ve bu düzen farklı yapılarda tekrarlanır. Marcuse, özgürlüğünü kaybeden bir topluluğun bilincinin kasıtlı olarak yok edildiğini ve bu toplulukların bilinçli olarak mutlu edildiğini belirtir. Bu, özgürlüğün sona ermesinin en büyük göstergesidir. Modern yaşamda, kişinin planlandığı şekilde mutlu olduğu, farkında olmadan sosyal ve ekonomik yapının kontrolüne dahil olduğunu söylemek mümkündür (Marcuse, 1997).

“Mutlu Birey” mantığı sonrasında toplumlar, var olan yapının her zaman iyi sonuçlar ürettiğine inanır ve toplumdaki insanlar sistemin ürünlerini sorgulamadan kabul eder. Bu, teknolojinin akla etkisini düşündüğümüzde, bireyin olumlu bir hayal kurmasına bile karşı çıkılmasını içerir.

Marcuse, ‘Tek Boyutlu İnsan’ adlı eserinde şu şekilde bahseder: "Baskı ve düzen içinde planlanan teknikler, yeni yaşam stilleri ve siyasi şekiller yaratır. Bu yaşam tarzı, karşıt görüşleri bir araya getirerek farklı düşünceleri baskıdan kurtarma ihtimallerini ortadan kaldırır" (Marcuse, 1968, ss. 16-17). Marcuse’ye göre, teknoloji gibi bazı sistemsel yapılarda toplumsal kısıtlamalar mevcuttur ve bu gizlilik içinde bireyin hayal unsuru olarak bile teknolojiden kaçmasına engel olunur.

Özgürlüğün sorgulanmadığı bir toplumda, sorgulama bilinci ortadan kalkar ve sistem, bireyleri toplumu kabul etmeye zorlar. Sonuç olarak sahte mutluluklar kalır. Marcuse, ‘Tek Boyutlu İnsan’ eserinde, teknolojik değerlere sahip gelişmiş toplumların, bireyin ve doğanın üzerinde hâkimiyet kurmak için örgütlendiğini ifade eder. Bunun nedeni, eldeki kaynakların en kazançlı şekilde kullanılmasıdır. Bu düşünceye göre, endüstri toplumlarında teknoloji, birey ve doğa üzerindeki hükmünü güçlü ve kesin hale getirir. Bu bakış açısıyla doğa,

tüketim unsuru haline gelmiştir. Birey, ihtiyaç duymadığı halde doğada işlenen ve tüketilen bir nesneye benzer (Offe, 1988, s. 216).

Dünya genelinde nüfusun sürekli artışı ve tüketimdeki artışa bağlı olarak tüketici kitlenin durumu, doğanın tükenişinin en açık göstergesidir. Bireylerin elektronik aletlere olan ilgisi ve artan elektronik cihaz kullanımı, sürekli geliştirilen yeni teknolojik özelliklerle cihazların modellerinin güncellenmesi, bireyleri tüketime yönlendirir. Artan elektronik tüketimin elektronik cihaz kullanım ömrünü kısaltması (Nixon vd., 2006) ve kullanıma uygun milyonlarca elektronik ürünün çöp haline gelmesi, yüzyılın en büyük elektronik atık sorununu ortaya çıkarır (Schmidt, 2002).

Bireylerin sürekli yeni çıkan elektronik ürünlerle mevcutlarını değiştirme eğilimi, eski elektronik ürünlerin elektronik atık gibi çevreye zararlı atık türleri oluşturmaya yol açmaktadır (Nixon, Saphores, ve Shapiro, 2009) Bu durum, dünya çapında önemli miktarda atık üretimiyle sonuçlanmaktadır (Initiative, 2014). Kullanılmış ve atılmış elektronik cihazların sayısının artması ve elektronik ürünlerin geri dönüşümünde yaşanan eksiklikler, artan atık miktarı ve elektronik atıkların içerdiği arsenik, kurşun, cıva gibi zararlı maddelerle birey sağlığı ve çevre üzerinde büyük zararlar oluşturmaktadır. Teknolojinin zararlı etkileri arasında doğal çevrenin de aldığı zararı da göz ardı etmemek gerekir (Townsend ve Musson, 2006).

Teknolojinin rasyonalite boyutunda ise bireysel özgürlüklerin kısıtlandığı düşünülmektedir. Topluluk içinde yaşayan bireyler, gazete, televizyon ve internet aracılığıyla haberlere erişim sağlayabilmekte ve siyasi düzen hakkında eleştirilerde bulunabilmektedirler. Bununla birlikte, görünüşte özgür olan bu sistem aslında bireyleri belirli bir düzene mahkûm etmektedir. Gelişmiş endüstri toplumlarında, teknolojik rasyonalitenin yanlış istek ve ihtiyaçlara dayandığı ve özgürlüğün olmadığı bir ortamdan farklı olmadığı görülmektedir. Offe'ye göre, bu tarz bir sistemde teknoloji ve teknoloji destekli siyaset, liderler tarafından kendi kurumlarına dönüştürülmüştür. Ancak, teknolojinin güç göstergesi olarak kullanılması doğru değildir.

Teknoloji, toplulukların düşünce şeklini düzenleyen bir güç haline gelmiştir ve kapitalist sistemin yanında yer almaktadır (Offe, 1988, s. 216). Marcuse'ye göre, siyasi liderler, teknolojiyi kullanarak kendi düşüncelerini meşrulaştırmakta ve teknolojiyi zorunlu bir hizmet olarak sunmaktadırlar. Bu süreç, bireysel, kültürel ve toplumsal gerçekliğin alanını

genişletirken, bireylerin hayatlarını belirleme özgürlüğünü de ellerinden almaktadır. Özgürlük dışı, akla uygun olmayan veya yaşam kalitesiyle ilgili olmayan, verimliliği artıran teknik araçların hükmettiği bir durum söz konusudur. Bu açıdan, teknolojik rasyonalite, siyasi alandaki meşruiyetini korumaktadır (Offe, 1988, s. 216).

3.10. Tek Boyutlu İnsan ve İletişimde Teknolojik Rasyonalite Arasındaki İlişki

Marcuse, toplumda teknolojik düzene maruz kalan her bireyin "tek boyutlu insan"a dönüştüğünü savunur. Ona göre, gelişmiş endüstriyel ülkelerde insan yaşamı, tek boyutlu bir forma indirgenmiştir. Bu görüşün temeli, modern çağda gelişen teknolojinin varlığın yerine geçmesidir (Marcuse, 1989, s. 121). Bu durum, modern bilimin sürekli güncellenmesiyle ortaya çıkan ve doğal dünyanın teknikleşmesine yol açan bir süreçtir. Modern toplumlar, gizli bir tek boyutlu gerçeklik barındırmaktadır. Tek boyutluluk, tekniksel bir boyut tarafından bireylerin temsil edilmesi ve bu tekniksel yapıların derinlerde oluşmasıdır (Marcuse, 1989, s. 122).

Claus Offe, bu durumu üç farklı açıdan ele almıştır. İlk olarak, bilimsel rasyonalitenin güncel bir sistem haline geldiğini belirtmiştir. Marcuse, teknolojik yapının toplum üzerindeki egemenlik ve kontrol mekanizması olarak işlev gördüğünü ifade etmiştir. Teknoloji, hükümetin toplum üzerindeki kontrolünü sağlamak için kullanılan bir araçtır ve bu durumun devamlılığı için kullanılmaktadır. İnsanlara, istemedikleri ürünleri bile alma ihtiyacı hissettiren bir yönetim anlayışının teknoloji ve bilimi etkilediği belirtilir (Offe, 1988, s. 216).

Bilim, artık kendi içinde teknolojik bir yapıya dönüşmüş ve aktif yarar gözeterek faaliyet gösteren bir duruma gelmiştir. Örnek olarak, Amerika'daki üniversitelerin özel işletmelerle ve devlet yapılarıyla gerçekleştirdiği projeler ve teknolojik ilerlemeler gösterilebilir. Bu çalışmaların büyük bir kısmı uluslararası kurumlar tarafından desteklenirken, bilim ve teknoloji toplumun isteklerine cevap veren bir noktada kalmaktadır. Antik Yunan'da bilimin ilerlemesi için yapılan çabalar ve Amerikan Savunma Bakanlığı'nın internetin gelişimine katkıları, bu durumun örnekleri arasındadır (Ward, 2009).

Marcuse, liberal-kapitalist sistemlerde özgürlüklerin yok sayılması, insanların sürekli birbirleriyle karşılaştırılması ve gerçek olmayan duygularla ürün satın alma ihtiyacı hissetmeleri gibi durumları ele almıştır. Tekno-kapitalist toplumlarda mutluluğun tüketimle eşdeğer hale geldiği görülmektedir.

Sürekli tüketim ihtiyacı hisseden insanlar, sistemin sürekliliğini sağlayarak, sistemin belirlediği davranışları gerçekleştirir ve toplumsal bağlara katkıda bulunurlar. Marcuse, bu süreci "mutlu bilinç" olarak adlandırmıştır (Marcuse, 1968, s. 125).

İleri gelişmiş toplumlarda, teknoloji ile ortaya çıkan rasyonalite sistemi sonucu, Marcuse'ye göre, gereksiz ihtiyaçlar olarak adlandırılan bazı ihtiyaçların karşılanmasıyla mutluluk elde edilmesi düşüncesi mevcuttur. Marcuse, bu durumda toplulukların ve bireylerin ihtiyaçlarının sistemleştirilmesinin yanı sıra, ilerici bir düşünce yapısını oluşturmak adına, ekonomik, siyasi ve sistemsal yapıların dönüşümünün üç boyutta yaşandığını belirtmiştir.

Ekonomik alanda Marcuse, işçi sınıfının temel ihtiyaçlarının farkında olmamasını vurgulamıştır. Siyasi alanda ise, bilinçli bir şekilde yürütülen endüstriyel yaklaşım ve toplumsal yönelimlerin, siyasi sistemin birçok temel ihtiyacı karşılayamayacak noktaya getirildiğini ifade etmiştir (Offe, 1988, s. 217). Bu bağlamda, gerçek olmayan ihtiyaçlarla mutluluk arayan topluluk, siyasi olarak temel ihtiyaçlarını sorgulamamakta ve bireyler gerçek ile sahte ihtiyaçlar arasında ayırım yapamamakta, hakları için mücadele etmek yerine sessiz kalmaktadırlar. Kültürel alanda ise, ileri gelişmiş ülkelerde kültürel ve estetik değerlerin eleştirel öneminin değersizleştiğini ve tüketim objesi haline geldiğini ele almıştır (Offe, 1988, s. 218).

Teknolojinin, dünyada meydana gelen birçok önemli olayda kilit bir rol oynadığı ve bunun sonucunda rasyonalitenin arttığı görülmektedir. Bu durumun örnekleri arasında, 1990'lı yıllarda dünya çapında birçok bölgede ortaya çıkan kapitalizm karşıtı küresel savunma gruplarının eylemleri bulunmaktadır. Bu eylemlerin çoğunda internet aracılığıyla iletişim kurulmuş ve ortak bir hareket sergilenmiştir. Türkiye'de bu durumun en net örneği Taksim Gezi Parkı eylemleridir. Eylem, X platformu üzerinden atılan bir tweet ile başlamış ve ülke çapında geniş bir yankı uyandırmıştır. Kilometrelerce uzakta bulunan, somut bir bağları olmayan, yüz yüze hiç görüşmemiş milyonlarca insan, sadece internet aracılığıyla bir araya gelerek aynı harekete katkıda bulunmuştur.

İnternette genç nesiller tarafından tercih edilen dil ve konuşma tarzı, bu hareketin büyümesine katkı sağlamıştır. Teknolojik yenilikler, gruplar ve örgütler arası iletişimi desteklerken, aynı zamanda eylemlere özgü yeni bir dilin gelişmesine de olanak tanımıştır. Teknolojik araçların kullanımı, baskı uygulama, yön verme ve fikirsal faaliyetlerdeki etkileri açısından ele alındığında, bu faaliyetlerin dış aktörler tarafından yönlendirildiği fikri

tartışmalıdır. Marcuse'nin teknolojik determinizm üzerine düşünceleri, dış güçlerin ve emperyalist etkilerin olasılığını artırmaktadır.

Marcuse'nin teknolojik rasyonalite yaklaşımına göre, bireylerin teknolojik araçlar aracılığıyla gerçekleştirdikleri özgürlük eylemleri, istemsiz veya kasıtlı gerçekleştirilen bir çıkarım olarak değerlendirilebilir. Marcuse'nin düşüncesinden yola çıkarsak, teknolojinin egemen olduğu bir evrende özgürlüğün yok olması ve teknolojik rasyonalitenin gölgesi altında bireylerin özgürlüklerini kaybederek, gerçek olmayan bir mutluluk balonu içinde tutsak edildikleri görülmektedir. Bu durumda özgürlüklerini tehdit eden faktörlerin bireylerin dışında olduğu belirtilmektedir. Marcuse bu durumu tercih etmese de bu, teknolojik rasyonalite düşüncesinin bir sonucu olarak kabul edilmektedir.

Bu bağlamda, teknolojik rasyonalite konseptinin çağdaş dünyanın önemli sorunlarına ilişkin yeni bir düşünce olma ihtimali üzerinde durulmalıdır. Bu soruya cevap ararken iki noktaya dikkat etmek gerekmektedir. İlk olarak, teknolojik ilerlemeyi olumsuz bir yenilik olarak gören ve teknolojiyi tercih etmeyen yaşam tarzlarını benimseyen yaklaşımlar mevcuttur. Amerika'nın Ohio ve Pennsylvania eyaletlerinde yaşayan Amish cemaati, bu yaklaşımın bir örneğidir. Yaklaşık 150.000 üyeye sahip bu topluluk, dini inançlarının etkisiyle bilinçli olarak modern teknoloji ve tekstil ürünlerini kullanmamayı tercih etmektedir. Cemaat üyeleri, yaşamlarını sürdürmek için sınırlı miktarda elektrik ve bazı temel teknolojik araçları kullanmaktadır (Parker, Fournier, ve Reedy, 2010, s. 24). Amishler'in teknolojik gelişmelere karşı çelişkili bir tutum sergiledikleri görülmektedir; teknolojiye katkıda bulunmamakla birlikte, günlük yaşamı kolaylaştıran bazı teknolojik araçları kullanmaktadırlar.

Bu durum, teknolojik rasyonalitenin reddedilemez bir gerçeklik olduğunu göstermektedir. Günümüz koşullarında, hayatımıza teknoloji olmadan devam etmeye çalışsak da büyük ya da küçük ölçekte teknolojik araçları kullanmaktan kendimizi alıkoymamız pek de mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla, teknolojisiz bir yaşamı benimsemenin gerçekçi olmadığı sonucuna varılabilir. İkinci nokta, Offe'nin ele aldığı ikili durumdur. Offe'ye göre, Marcuse'nin teknolojik rasyonalite veya topluluk üzerine geniş kapsamlı iddialarını daraltması veya rasyonalitenin yapısal açıklarını ve özgürlük seçeneklerini açıklaması gerekmektedir. Marcuse, teknolojik rasyonalitenin baskıcı yönlerini vurgulamaya devam ederse, bu durumda sistemin açıklarını bulmak gerekecektir. Offe'ye göre bu açık, özgürlüğü sağlayacak kısımların bize nasıl yaratılacağını göstermektedir (Offe, 1988).

Bu eğilim, Eleştirel Teoriye yönelik bir çabadır. Özgürlüğe ulaşmanın ve dünyadaki yaşam koşullarını iyileştirmenin mümkün olduğunu göstermektedir. İnsanlık deneyimlerimizi kullanarak bu tür değişiklikleri nasıl gerçekleştirebiliriz? Hangi bilgi felsefesi bu tür deneyimlerin oluşturulmasına yardımcı olabilir? Bu bilgi felsefesinin antropoloji ve ahlak felsefesi gibi diğer disiplinlerle nasıl bir ilişkisi olmalıdır? Yeni bir felsefi yaklaşımda bireylerin birbiriyle ilişkisi nasıl tasarlanmalıdır? Bu tasarımda rasyonellik ve teknolojiyi dışlamak mümkün müdür? Bu sorular, eleştirel toplum teorisinde, geleneksel teorilere göre daha çok siyasi alanlarla ilgili eleştirilerin ve tartışmaların sonuçlarına dayanarak cevaplanmalıdır (Gülenç ve Arıtürk, 2014, ss. 126-27).

3.11. Teknolojik Rasyonalitenin Tek Boyutlu İnsan Kavramına Dair Eleştirileri

Günümüzde teknolojik ilerlemeler, bireyin varlık algısını ve düşünme biçimini köklü bir şekilde değiştirmiş ve yeni bir yaşam tarzı yaratmıştır. Bireyler, teknolojik yeniliklerin getirdiği değişiklikleri yaşarken, aynı zamanda bu yeniliklerin içine hapsolmaktadırlar. Teknolojik araçlar, bireylerin yaşamlarını her yönüyle kolaylaştırırken ve özgürleşme imkanı sunarken, bazı davranışların önemi azalmaktadır (Gülenç, 2015, s. 167). Birey, doğaya hükmetmek amacıyla kendi varlığını nesneleştirmekte ve sonrasında varlığını bir araç olarak görmektedir. Bu süreç, bireylerin tek tipleşmesine yol açmaktadır. Teknolojik araçlar, bireylerin varlığını içsel olarak etkilediğinden, bu araçlar çıkarıldığında bireyin özüne dair net bir sonuç bulunamamaktadır (Gülenç, 2015, s. 168).

İleri düzeyde gelişmiş toplumlarda teknolojik rasyonalite eleştirileri, Frankfurt Okulu'nun önemli araştırmacılarından Marcuse'nin eserlerinde geniş bir yer bulmuştur. Marcuse, bilimi kullanarak doğa üzerinde egemenlik kurma ve farklı bir yönetim biçimi yaratma süreçlerini ele almıştır. Bireyler, yaşamlarını sürdürmek için doğayı kontrol altına almalı ve bunu akılcı tekniklerle yapmalıdır. Bilimsel iş birliği ve yönetimin gerçekleştirilmesi, birçok alanda verimliliği artırmıştır. Doğa bilimlerinde, teknolojinin kullanımıyla sezgisel yaklaşımların geliştiği görülmektedir (Marcuse, 2015, ss. 127-133).

Herbert Marcuse'nin "Modern Teknolojinin Bazı Sosyal Göstergeleri" isimli makalesinde, teknolojinin makine çağı araçlarının tamamını kapsadığını ve sosyal yaşamı, bireylerin düşünme şeklini ve davranışlarını yönlendiren bir sistem olarak betimlediği belirtilmektedir. Marcuse'ye göre, teknik araçlar sınırsız özgürlük sağlarken aynı zamanda bireyleri tutsak bir yaşama da sürükleyebilmektedir. Nasyonal Sosyalist rejim ve bu dönemde kullanılan

araçlar ile akılcı ekonomik sistem, bu durumun örnekleri arasındadır. Marcuse, bu dönemde teknolojinin manipülatif unsurlarının da kullanıldığını belirtmiştir (Marcuse, 2004, s. 41).

Marcuse, teknolojinin ulaştığı her alanda rasyonaliteyi yaydığını belirtmektedir. Bireyler, bu yeni tür rasyonalitenin şartlarına uymak zorunda kalarak, teknik ürünleri eleştirmeden kullanmaktadırlar. Marcuse, bu zorunluluğun bireysel özellikleri yavaş yavaş yok ettiğini ve bireylerin daha önceden belirlenmiş şartların dışına çıkmasına izin verilmediğini ifade etmiştir. Buna göre, bireylerin düşünceleri ve davranışları yapaylaşmakta ve bireyler makinaya dönüşmektedir (Marcuse, 2004, ss. 44-45). Bireyler, sahip oldukları evler, arabalar gibi nesnelere üzerinden değerlendirilmektedir (Marcuse, 2015, s. 25). Marcuse'nin bu düşüncesi günümüz dünyasında da geçerliliğini korumaktadır. Kullanılan teknolojik telefonlar, bilgisayarlar ve işyerlerinde iş saatlerini kontrol amaçlı kullanılan kartlar veya biyometrik tanımlama teknolojileri bireyleri etkilemektedir.

Marcuse, toplulukları incelediğinde, bireylerin karmaşada görünmemeyi tercih ederek saklandıklarını ve kalabalık örgütlerde standart bir nesneye dönüştüklerini belirtmiştir. Böylece sabit bir kişiliğe bürünen ve tek tipleşen birey, kendini geri çekerek, kendisi ve başkası olma deneyiminden yoksun kalmaktadır.

Marcuse'ye göre, teknolojik yenilikler ve teknik ürünler, bireyin yaşamındaki özgünlüğü yok etmektedir. Bireyler arasındaki farklı düşünce, davranış ve duygu durumları teknoloji tarafından tek tipleştirilmektedir. Tek tipleşen ve makineleşen farklı, sıra dışı örgütler veya topluluklar, bilgisayar programlarının bir hata durumunda durması gibi, dışlanmakta veya görmezden gelinmektedir (Marcuse, 2004, s. 53).

Max Horkheimer'ın "Akıl Tutulması" çalışmasında belirtildiği üzere, çözüm, teknolojik yeniliklerin sahiplerinin bu yenilikleri bırakması veya teknolojiyi kullanmaktan vazgeçmesi değildir (Horkheimer, 2005, s. 144). Burada önemli olan, teknolojik baskının dışında, teknolojinin yarattığı karamsar durumun ve bu karamsarlığın teknoloji kullanılarak nasıl yaratıldığının araştırılmasıdır. Bireyler, teknoloji ile savaşmadan, teknolojinin yarattığı kötümser yapının incelenmesi ve bu ortamda hayatlarına devam etme zorunluluğu içindedir.

Teknolojinin getirdiği yeniliklerden biri olan akıllı telefonlar üzerine düşündüğümüzde, bu cihazların "tıklamak, izlemek veya beğenmek" gibi çok yönlü işlevleri olduğunu söyleyebiliriz. Jean Baudrillard, iletişim araçlarının kullanımının, seyircileri eylemleri gerçekleştiren kişilere dönüştürdüğünü belirtir. Seyircilerin pasif konumdan aktif oyuncu

haline gelmeleri, bireylerin aşırı davranışlara yönelmeleri anlamına gelmez. Baudrillard'a göre, teknolojik araçlar tarafından yönlendirilen yaşam tarzı, bireylerin çevrelerindeki kötü davranışlara sadece izleyici kalmayıp, bu eylemleri kabul etmelerine yol açabilir (Baudrillard, 2012, s. 140).

İleri düzeyde gelişmiş toplumların doğaya ve topluma egemen olma anlayışı, baskı unsurlarının artmasına neden olmaktadır. Gelişmiş teknoloji araçlarını kontrol eden baskıcı yönetimler, bu teknolojiyi toplumu yönlendirmek ve kendi ürün ve isteklerini elde etmek için kullanırlar. Marcuse, toplumlardaki kısıtlayıcı yönetimin, akılcı olsa da bireyler için mevcut sistemden ayrılmanın zor olduğunu vurgular.

Toplumlar, gelişmişlik sonuçlarıyla bütünleştiğinden, bireyler kendilerine sunulan yapay özgürlükleri gerçek özgürlüklerden ayırt etmekte zorlanırlar. Temel yapıdaki bu soyut durum, toplumların ve bireylerin gerçekleri görmesini engeller ve endüstri toplumunun gerçeklerini gizler. Gelişmiş endüstriyel toplumlarda, bireyler düşünsel ve bedensel olarak yönlendirilir ve toplumla bütünleşmeleri sağlanır. Farkında olmadan gerçekleşen bu bütünleşme, topluma uyum sağlamakla devam eder. Yaratılan ve bireylerin farkında olmadığı bu "hatalı veya mutlu düşünce", bireyin zihninde gerçeğe dönüşen bir fikir haline gelir. Bireyler, kendi aklına yabancılaşır. Modern toplumlardaki bu mutluluk durumu, sunulan hizmetler ve ürünlerden kaynaklanır. Mutluluk hissi, gerçekle yanlışı, iyilikle kötülüğü birleştirerek; karşıtlıkların yok olmasında etkili, bilincin kullanılmasını engelleyen ve her şeye yabancı bir akıl olarak nitelendirilebilir. İleri düzey toplumlardaki tek boyutluluk kavramı, bu karşıtlıkların yok edilmesiyle gerçekleşir.

Herbert Marcuse, Habermas'ın da düşüncelerini onaylayarak, teknoloji ve araçsal aklın gelişiminin toplumların özgürlüğüyle ilgili bir bağ ya da şart oluşturduğundan şüphe duyar (Jay, 1989, s. 121). Marcuse'ye göre, teknolojik alandaki gelişmelerin sonucu olarak artan baskı unsurları ve denetleme isteği, bireylerin özgürlüklerini sınırlayan en büyük sebeplerdendir. Gelişmiş toplumlarda oluşturulan tek boyutluluk, bilim ve teknoloji alanında sürekliliği sağlamak için kullanılır. Marcuse, teknolojik rasyonalitenin, kişilerin siyasi ideolojileri olmadığını ve tarafsız olduklarını göstermek amacıyla tercih edildiğini, ancak bunun gerçeği yansıtmadığını ifade eder.

Marcuse'ye göre, teknoloji, zorlayıcı düzenin denetimi için kullanılır. Teknolojik rasyonellik toplumsal yapıları şekillendirir. Bu düşünce, Weber'in dünya rasyonalizasyonu

teorisine benzer. Weber, teknoloji ve rasyonalizmin sistemi teknolojik araçlarla desteklediğini savunur. Marcuse, Weber gibi, teknoloji konusunda kötümserdir. Teknolojik rasyonalite, toplumsal yaşamın her alanını düzenler ve herhangi bir karşıt gücü etkisiz hale getirir (Bottomore, 1996, ss. 43-44).

Marcuse, toplumun rasyonelliğine ve teknolojik ilerlemenin yaşam üzerindeki egemenliğine ilişkin kötümser bir anlayışa sahiptir. Teknolojik araçlar, insanları güçlü kılarken aynı zamanda güçsüz düşmelerine de neden olabilir. Gelişmiş endüstriyel toplumlarda birey, kendi yarattığı araçlara karşı durmak zorunda kaldığından, bu durum onu daha zayıf bir konuma sokar (Marcuse, 2015, s. 194).

Siyasal iktidar, teknolojik araçları baskıyı kolaylaştıran ve bireyleri kolayca yönlendirebilen araçlar olarak kullanmaktadır. Baskı araçlarıyla gerçekleştirilen denetim, bireyleri teknik araçlar karşısında savunmasız hale getirir. Teknolojinin sonuçları toplumlarda çeşitli sorunları beraberinde getirirken, aynı zamanda bu teknolojik gelişmeler ruhsal bağımsızlık durumunu da yaratır (Benjamin, 2015, s. 50). Marcuse'ye göre, "mutlu akıl", kapitalist ideolojinin gelişmiş toplumlarda yarattığı, her şeyin doğru olduğu yanlısını ifade eder; bu, toplumun eylemlerine dönüşen teknolojik aklın görünen yüzü ile uyumluluğunu gösterir (Marcuse, 2015, s. 81). Gerçeklerden uzaklaştırılan mutlu birey veya yanlış akıl durumları ile bireyler, sadece kendilerine sunulmuş olan faaliyetleri bilmektedir.

Akılcılığın akıl-dışı yönü, bireylerin akıllarını kullanarak onları istenen yönde yönlendirebilir. Televizyon programları, diziler ve reklamlar, bireylerin düşüncelerini yönlendirebilen kültürel metalar olarak işlev görür. Toplumun kültür endüstrisinin yarattığı yaşam tarzına uyum sağlaması beklenir. Gelişmiş toplumlardaki asıl amaç, bireyleri toplumsal çıkarlara boyun eğmeye ve kendi istekleri dışında tüketime yönlendirmektir. Frankfurt Okulu, teknolojik rasyonaliteyi ileri düzey teknolojinin toplumu her alanda yönlendirme kolaylığını ve manipülatif mesajlarla etkileme yeteneğini eleştirmektedir. Burada amaç, teknolojiyi eleştirmekten ziyade, onu yanlış amaçlar için kullanan düşünceyi eleştirmektir.

Marksist düşünceye göre, teknolojik ilerleme, ekonominin durumunu yansıtan bir unsur olarak görülmektedir (Lange, 1971, s. 25). Kültür endüstrisi, bireylerin bilinçlerini yönlendirmek için kullanılır ve bu endüstri bireyleri tahmin edilebilir metalar olarak görür (Adorno, 2003, s. 79).

Kültür endüstrisi, toplumun günlük yaşama uyum sağlamasını ve bireylerin tek tipleşmesini teşvik eder. Adorno, filmlerde karakterlerin yer değiştirdiği ancak bu değişimin fark edilmediği durumları ele alır; bu, kültür endüstrisinin hizmet ettiği bir bilinç yapısı olarak görülür (Adorno, 2011, ss. 80-81). Filmlerdeki karakterler, izleyicilerin yansımalarıdır. Kültür endüstrisine göre, insan karakterinin gerçekliğini yansıtmaktan dolayı birey başka karakterlerin de yerini alabilmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç, herkesin bir başkasının yerine geçebileceğidir. Horkheimer ve Adorno'ya göre, herkesin bir diğerinin yerine geçebileceği, farklılığın imkansız hale geldiği tek tipleşmiş bir toplumdan bahsedilebilir (Horkheimer ve Adorno, 2014, s. 194).

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu bölümde, yöntem kısmına geçerek araştırmanın amacı, önemi ve problemi ifade eden araştırma soruları belirlenecek. Ayrıca, yöntemde tercih edilen yol ve araştırmayı içine alan diğer kısıtlayıcı unsurlar da ele alınacak. Yukarıda belirtilen unsurlara bağlı olarak, Tek Boyutlu İnsan kavramı ile iletişimdeki teknolojik rasyonalite arasındaki ilişki irdelenecektir.

4.1. Araştırmanın Konusu

Araştırma, teknolojinin getirdiği yeniliklerin dünya çapında hızla yayılmasını ve herkes tarafından kullanılmasını incelemektedir. Bu durum, hızlı tüketim olgusuna yol açmaktadır ve küresel düzeyde tek boyutlu insan oluşumunu hızlandırdığına inanılmaktadır. Modern bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte dünyamız teknik bir dünyaya evrilmiştir. Modern toplum görünümü altında yatan asıl sebep, tek boyutlu bir gerçekliktir. Bu bağlamda, Marcuse'nin *Tek Boyutlu İnsan* kavramını ele alıyoruz. Çalışma, teknolojik gelişmeler ve bunların tekno-kapitalizme dönüşümümüz üzerindeki etkilerini inceliyor. Ayrıca, teknolojik rasyonalitenin ortaya çıkışı ve bu sürecin etkileri de konumuzun bir parçasıdır.

4.2. Araştırmanın Önemi

Çalışmada, iletişim teknolojilerine ait ürünlerin ve uygulamaların bireyler tarafından nasıl ve ne sıklıkta kullanıldığı, bu teknolojilerin bireyler üzerindeki etkileri incelenecektir.

Modern endüstri toplumlarında meydana gelen teknolojik gelişmelerin, bireyler ve toplumlar üzerinde nasıl bir süreç yarattığı, bu gelişmelerin oluşturacağı sonuçların incelenmesi önem kazanmıştır. Büyük çapta oluşan teknolojik rasyonalitenin nasıl gerçekleştiği, küresel çapta kullanılan iletişim teknolojilerinin insanları dünya genelinde nasıl etkilediğinin gözlemlenmesi ve literatüre yeni bir bakış açısı kazandırılması çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

4.3. Araştırmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Araştırmanın amacını açıklamak için, internet ve bilgisayar teknolojisinin hızla gelişerek hayatımızın büyük bir bölümünü etkileyen gelişmeleriyle birlikte ortaya çıkan “Teknolojik Rasyonalite” ve “Tek Boyutlu İnsan” kavramları arasındaki ilişkiyi incelemek gerekmektedir. İletişim teknolojilerinin gelişmesiyle insanların etkilendiği alanlar, bu teknolojilerin insanları nasıl tek tipleştirdiği ve makineleştirme üzerindeki etkileri incelenecektir.

Teknolojinin öngörülemez hızı, bireylerin küresel çapta teknolojinin her alanından etkilenerek yaşamlarına bu yenilikleri entegre etmesiyle, ‘Teknolojik Rasyonalite’ kavramının hayatımızda daha fazla yer edindiğini göstermektedir. Modern endüstri toplumlarındaki teknolojik güncellemeler, toplumları istemsizce etkilemektedir. Bu durum, günümüzde birçok insanın eylemlerinin yerini makinelerin aldığı göstermektedir. Bu gelişme, bizi ‘Tek Boyutlu İnsan’ kavramına yönlendirmektedir.

“Tek Boyutlu İnsan” kavramında, teknolojinin insanları küresel çapta nasıl etkilediği, bireysel eylemlerin yerini makineleşmenin alması ve endüstrileşmeye bağlı olarak toplumların rasyonalitelerinin bu endüstriler tarafından nasıl oluşturulduğu bağlamı, araştırmanın amacı kapsamında incelenecektir.

Uygulama kısmında ise, çalışmanın belirtilen amaçlara ulaşması noktasında, araştırma sorununun net bir şekilde yansıtılması ve buna bağlı olarak çözümler üretilmesi için çeşitli araştırma soruları belirlenmiştir. Belirlenen araştırma soruları şunlardır: “Teknolojik Rasyonalite” ile “Tek Boyutlu İnsan” kavramları arasındaki bağlantı nedir ve uygulama kısmındaki verilerle birleştirildiğinde teknolojinin toplumların teknolojik rasyonalitesini belirlemedeki etkisi nasıldır? “Makineleşme ya da otomatizm çağı” olarak adlandırılan çağımızdaki teknoloji-kapitalizm etkisinin rasyonaliteye etkileri hangi boyuttadır? Teknolojinin “Tek Boyutlu İnsan” kavramının oluşumundaki rolü nedir? “Tek Boyutlu İnsan” kavramının küresel olarak bireyleri makineleştirdiğine dair veriler nasıl seçilebilir? Çalışmada ulaşılan bu araştırma sorularına, elde edilen bulgular eşliğinde cevaplar aranacak ve tüm bu verilerin incelenmesi sonrasında “Tek Boyutlu İnsan” kavramının “Teknolojik Rasyonalite” etkisiyle birlikte küresel bir sonuca sahip olduğuna yönelik olarak ulaşılan bulgular ve cevaplara sonuç aşamasında değinilecektir.

4.4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, “Tek Boyutlu İnsan” kavramı ve “Teknolojik Rasyonalite” ele alınacak, nitel araştırma yöntemleri arasında yer alan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak elde edilen veriler doğrultusunda bulgular sunulacaktır. Mülakat yöntemi ile, iletişim teknolojilerinin bireyleri nasıl etkilediği, etkileme koşulları ve yöntemleri incelenecek; son olarak, bu teknolojilerin insanları ne derecede tek tipleştirdiği araştırılacaktır.

Toplumsal bazlı araştırmalarda en çok tercih edilen yöntemlerden görüşme tekniği olan mülakat tekniğidir. Teknikte kullanılan, bireylerin düşüncelerini öğrenmek için onlara soru

sormak gerektiği düşüncesidir. Görüşmelerde yer verilen ifadeler doğru veya yanlış şeklinde nitelendirilmez. Her bir ifade toplumsal eylem olarak yerini alır (Geray, 2011, s. 166).

Araştırmada konuyla ilgili olarak bireylerden sorulan sorulara verilen cevaplardan bilgi olarak uygulanan görüşme tekniğinde düzen büyük önem taşır. Mülakat için belli bir soru listesi önceden hazırlanarak görüşmeler kayıt altında gerçekleştirilir. Bu sistem, konuyu en ince ayrıntılarıyla ele almayı sağlamaktadır. Mülakat yapılan bireyin görüşmeciye karşı tavrı da etkili iletişim kurmak adına oldukça önemlidir (Bal, 2012, s. 142).

Araştırmada nitel analiz yöntemi tercih edilmiş verileri elde etmek için ise mülakat tekniğinden yararlanılmıştır. Veri toplama esnasında görüşme yapılacak bireylerin zamanlarını verimli kullanmaya dikkat edilmiştir. Bu açıdan katılımcılar için bir görüşme planı oluşturulmuş ve ortalama 15-20 dakika görüşme sonrası bulgular elde edilmiştir.

Yarı yapılandırılmış görüşmede görüşmecilerden bilgi edinmek adına yapılandırılmış görüşme yöntemleri tercih edilmesi gereklidir. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği incelendiğinde önceden hazırlanan mülakat sorularıyla birlikte konu dışına çok fazla çıkmadan ek verilerin de alınabileceği, bu şekilde daha derin bilgilerin elde edilebileceği görüşme türü tercih edilecektir (Wengraf, 2001, s. 62). Yarı yapılandırılmış görüşmelerde araştırmalarda katılımcılar ile görüşmeci arasında karşılaştırılabilir bilgi elde edilmesi bakımından uygundur. Bireyler, konuyla ilgili olarak görüşlerini belirtmek istediğinde yarı yapılandırılmış teknikler ve açık uçlu sorular sorulabilir (Merriam, 2015, s. 88).

Araştırmanın hedeflenen amacını ve önemini gerçekleştirmek ve genel araştırma sorularını hedefleyen değerlendirmeler elde etmek için görüşmelerde yöneltilecek mülakat soruları şu şekildedir.

1. Teknolojiyi nasıl açıklarsınız? Sizin için ne anlama gelmektedir?
2. Teknolojinin hayatınızı kolaylaştırdığınızı düşünüyor musunuz? Evet ise hayatınızda nasıl kolaylıklar yaşamaktasınız?
3. Gereksiz olarak nitelendirdiğiniz teknoloji var mı?
4. Satın alıp kullanmadığınız teknoloji ürünü var mı? Eğer varsa alma sebebinizi nasıl açıklarsınız? (Alışveriş bağımlılığı, yeni çıkan her ürünü deneme isteği, arkadaş çevresi, teknolojik reklamların etkisi vs.)
5. İletişim teknolojilerinden hangi dijital platform araçlarını tercih ediyorsunuz? Bunu tercih etme sebebiniz nedir?

6. Dijital platformlarda takip ettiğiniz influencer, youtuber var mı? Teknoloji girişimcisi Elon Musk, Mark Zuckerberg, Jeff Bezos gibi kişileri de takip ediyor musunuz?
7. Dijital platformlarda gerçekleştirilen akımlar hakkında ne düşünüyorsunuz? Etkilenip gerçekleştirdiğiniz akım oldu mu? (Çocukluk fotoğraflarını aynı pozlarla Instagramda paylaşmak, karantina döneminde ekmek fotoğrafı paylaşmak, karantina döneminde seyahat fotoğraflarını evde canlandırmak, motor nöron olarak bilinen ALS hastalığına dikkat çekmek için meydan okuma teklifi alan kişilerin başından aşağı buz dolu kovayı boşaltmaları vb.)
8. Sizce iletişim teknolojilerinin birey ya da toplum üzerinde etkisi bulunmakta mıdır? Varsa ne gibi etkileri vardır?
9. Dijital platformlarda trend olan kitap, film, dizileri takip etme alışkanlığınız var mı? Bu tarz etkinlikleri seçerken neleri dikkate alıyorsunuz? (Sosyal çevre, takip edilen sosyal medya influencerları, internet etkisi vs.)
10. Şu an trend olan kitap, film, diziye örnek verebilir misiniz? Sizce bunların trend olmasının sebebi nedir?
11. Sosyal medya platformları ve açık havada yayınlanan reklamların olması bireylerin kararlarını nasıl etkilemektedir?
12. Kısaca sosyal medya platformları veya açık hava reklamlarının bireylerin kararlarını etkilediğini söyleyebilir miyiz? Bu anlamda teknolojinin bireyleri yönlendirdiğini düşünüyor musunuz?
13. Dünya genelinde teknolojiye bağlı olarak aynı içeriklerin konuşulması, aynı ürünlerin kullanılması veya aynı sorunların yaşanması size ne ifade ediyor?
14. Size göre dijitalleşme çağı bireyleri etkiler mi? Etkiliyorsa hani noktalarda etkilediğini düşünüyorsunuz?
15. Size göre kişinin teknoloji bağımlısı olarak kabul edilmesi için günde kaç saat teknoloji ile vakit geçirmesi gerekir? Siz kendinizi bir teknoloji bağımlısı olarak tanımlar mısınız?
16. İnternet kullanırken güvenliğinizi ilgili endişeleriniz oluyor mu? Eğer oluyorsa ne tarz önlemler alıyorsunuz? (Virüs, dolandırıcılık, veri endişesi)
17. Teknolojinin coğrafi sınır ve zaman kavramını ortadan kaldırması gelecek için size ne hissettiriyor? Teknolojinin her geçen gün bu kadar ilerlemesi sizin için ne ifade ediyor? (Dünya'nın diğer ucundaki ülkede müzeyi sanal olarak gezebilmek, çevrimiçi konsere, seminere katılmak, görüntülü görüşme ile mekân sınırı olmadan görüşebilmek)

4.5. Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Sınırlılıkları

Araştırmanın evrenini 18-50 yaş arası iletişim teknolojileri kullanıcıları oluşturmaktadır. Evreni, X, Y, Z kuşağından her kuşaktan 4 kişi olmak üzere 12 kişi temsil etmektedir. Evreni temsil edecek kullanıcılar örneklem yoluyla tercih edilmiştir. Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Amaçlı örnekleme, araştırma içeriğine uygun olduğu planlanan, araştırılan konuya ve yapısal içeriğine uygun gerekli olan veriyi paylaşabilecek deneklerin örneklem olarak tercih edilmesi amaçlanmaktadır (Robson, 2017, s. 318).

Örneklemi temsil edecek katılımcılar 18 yaş üzeri toplam 12 kişiden oluşmaktadır. Evrene uygun olarak yaş ve zaman aralığına uygun kişiler tercih edilmiştir. Bireylerin iletişim teknolojisi kullanıcıları X, Y, Z kuşağından olmalarıyla sınırlandırılmıştır. Cinsiyet dağılımları 6 kadın 6 erkek şeklinde eşit olarak paylaştırılmıştır.

5. ANALİZ VE BULGULAR

Bu araştırmada bireylerin teknoloji ve teknolojiye bakış açıları, teknolojik ürünleri kullanma amaçları, dijital platform ve iletişim teknolojilerini kullanma biçimleri incelenmiştir. Sosyal medya platformlarında ve açık havada yer alan reklamların bireyleri yönlendirme düzeyi, bireylerin kararları üzerinde etki unsuruna sahip olup olmadığı incelenmiştir. Bireylerin izledikleri, duydukları unsurlardan etkilenecek, teknoloji ve reklamların birey veya toplum üzerinde bıraktığı izlenimler ele alınmıştır.

Tablo 5.1 Katılımcıların demografik özellikleri

KATILIMCI	YAŞ	CİNSİYET	ÖĞRENİM DURUMU	MESLEK
Katılımcı 1	50	Kadın	Lisans	Öğretmen
Katılımcı 2	50	Erkek	Lisans	İşletmeci
Katılımcı 3	42	Kadın	Lisans	Muhasebe Uzmanı
Katılımcı 4	50	Erkek	Ön Lisans	Gazeteci
Katılımcı 5	39	Kadın	Lisans	Psikolojik Danışman
Katılımcı 6	30	Erkek	Lisans	Tasarım Mühendisi
Katılımcı 7	25	Kadın	Lisans	Müşteri Danışmanı
Katılımcı 8	30	Erkek	Lisans	Grafik Tasarımcı
Katılımcı 9	18	Kadın	Lise	Öğrenci
Katılımcı 10	19	Erkek	Lise	Makine Böl. Öğr.
Katılımcı 11	21	Kadın	Lise	Bilgisayar Müh. Öğrencisi
Katılımcı 12	18	Erkek	Lise	Öğrenci

Teknolojinin gelişerek coğrafi sınır ve zaman unsurunu ortadan kaldıran bir aşamaya gelmesi, bu amaçla birey ve toplumlara küresel boyutta sunulan dijital iletişim platformlarının bireysel özellikler dikkate alınarak kodlanması ve birey beğenisinin göz önüne alınması sonucu bu tarz platformlarda yer alan içeriklerin küresel veya toplumsal bazda popüler olmasının teknolojik rasyonalitenin bireyler üzerindeki etkileri irdelenmiştir. Görüşmeler, mülakata katılacak kişilerle iletişime geçilerek müsait oldukları gün ve saatler için plan yapılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşme başlatılmadan önce kişilerden gönüllü olduklarına dair imza alınmış ve ses kaydı için izin istenerek ses kaydı yapılmıştır. Görüşmeler sonrası kayıtlar, bilgisayar ortamına aktarılarak bulgular incelenmiştir. Görüşme sırasında sorular aynı sıra takip edilerek katılımcılara sorulmuştur.

Katılımcı bireylerin isimleri gizli olarak kalmış, katılımcılar K1, K2 şeklinde ifade edilmiştir. Mülakat görüşmeler öncesinde 2 kişi ile pilot görüşme gerçekleştirilmiş ve sorular test edilmiştir. Mülakat görüşmeleri, 18-50 yaş arasında 6 kadın ve 6 erkek olarak toplam 12 kişi ile yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak yapılmıştır. Görüşmeciler, yaş olarak en küçük 18, en büyük 50 yaşında kişilerden oluşmaktadır. Çalışmanın sonraki kısmında görüşmelerden elde edilen bulgular, gerçekleştirilen analizler sırayla incelenecektir.

5.1. Teknolojiyi nasıl açıklarsınız? Sizin için ne anlama gelmektedir?

Görüşmelerden elde edilen verileri dikkate aldığımızda katılımcıların, teknolojiyi hayatlarını kolaylaştırmak, zamandan ve enerjiden tasarruf etmelerini sağlamak, iletişim kurmak, güzel vakit geçirmek ve iş yaşamlarında birçok açıdan faydalanmak, dünyadan ve ülkeden haber almak, bilgiye saniyeler içinde ulaşmak için kullandıklarını görmekteyiz.

Tablo 5.2 Katılımcıların teknolojiye dair düşünceleri

Katılımcı 1	Hayatı kolaylaştıran bir araç,
Katılımcı 2	Teknoloji gelişen dünyadan bağımsız kalmamak için kullanmamız gereken bir yenilik, istenilen her bilgiye ulaşmak için mükemmel bir sistem
Katılımcı 3	Kolaylık, zaman tasarrufu, saniyeler içinde bilgiye ulaşım

Katılımcı 4	İnsanların rahat yaşamasını sağlayan, zaman kaybını önleyen, hayatı kolaylaştıran bir sistem
Katılımcı 5	Hayatımızda zaman tasarrufu sağlayan, bilgiye ulaşmamızı kolaylaştırır
Katılımcı 6	Hayatı kolaylaştıran her şey
Katılımcı 7	Hayatımızda birçok anlamda kolaylık yaşamamızın yanında haberleşme kaynağı
Katılımcı 8	İnsanların hayatını kolaylaştıran, birçok işi hızlı gerçekleştirmemizi sağlayan bütün her şey
Katılımcı 9	Bilgiye kısa sürede ulaşmak
Katılımcı 10	Gelişen teknolojinin bize getirdiği yenilikler her dönem farklılaşmakta, yürümek yerine araç kullanabiliyoruz, öğrenim hayatımızda destek olmakta, her anlamda hayatımızda yer almakta
Katılımcı 11	Hayatımızı kolaylaştıran, duygusuz, analitik işlemler yapan araçların bütünü
Katılımcı 12	Randevu işlemlerini internetten kolaylıkla gerçekleştirmek

Tablo 5.2 (devam) Katılımcıların teknolojiye dair düşünceleri

Genel itibariyle katılımcıların hayatını kolaylaştırmalarının yanında bireyleri olumsuz etkilediğini ifade eden katılımcımız da bulunmaktadır;

“Teknolojinin bireylerin hayatını kolaylaştırmasının yanında hayatlarımızı pasifleştirdiğini, biz bireyleri etkisiz, durağan hale getirdiğini düşünüyorum.” (K-7)

Teknolojinin çok fazla alanı var. Teknolojiyi kullanarak yapay zekada bir insan yaratmaya çalışıyoruz. Tamamen duygusuz, fiziksel işleri yapan, işi kolaylaştıran, ağrı ve sızı duymayan, yakıtı ve elektriğini verip kullandığımız şeyler yaratıyoruz. Teknoloji ilerledikçe insanlar tembelleşecek, fiziksel güce ihtiyaç kalmayacağı için insanların çok işlevi kalmayacak. (K-11)

5.2. Teknolojinin hayatınızı kolaylaştırdığınızı düşünüyor musunuz? Evet, ise hayatınızda nasıl kolaylıklar yaşamaktasınız?

Katılımcıların verileri genel olarak incelendiğinde teknolojiyi özellikle öğrenciler ve öğretmenlerin nezdinde bilgiye ulaşmada kolaylık yaşadıkları, teknolojik aletlerin zaman ve

enerji tasarrufu sağladığı, ulaşım konusunda teknolojik vasıtalardan yararlandıdığı, uzakta olan yakınlarıyla iletişim kurarken telefon destekli görüntülü iletişim teknolojilerinden faydalandıklarını söylemek mümkündür. Teknolojiyi iş hayatında kullanan katılımcılar, ihtiyaç duydukları gereçlere online alışveriş siteleri üzerinden kolaylıkla ulaşabildiklerini belirttiler.

“Mobil bankacılık sayesinde eskiden olduğu gibi bankada sıra beklemek yerine telefondan işlemlerimizi anında gerçekleştirebiliyoruz. Aramızda kilometrelerce mesafe bulunan kişilerle görüntülü konuşabiliyoruz. Eskiden sadece mektup yazabilirken, şu an bir tık uzaklıktayız. Bu anlamda teknoloji, insanları yakınlaştırıyor.” (K-7)

“Engelli bir birey olduğum için hastane randevularımı kolaylıkla internet üzerinden gerçekleştirebiliyorum. Bu anlamda benim için en büyük özelliğinin bu olduğunu söyleyebilirim.” (K-12)

“Bilgisayar ve telefon gibi teknolojik araçlar hayatımızın her alanında iletişim kurmamızı sağlıyor. Mutfakta kullandığımız robot, zamandan tasarruf etmemizi sağlıyor. Genel olarak hayatımızı her açıdan kolaylaştırıyor.” (K-11)

“Kullandığımız cep telefonu bütün ihtiyaçlarımıza cevap veriyor. Planlama yapma, bilgiye ulaşma, iletişim kurma gibi birçok alanda kullanabiliyoruz.” (K-4)

Hayatı kolaylaştırmasının yanında bireyleri olumsuz olarak etkilediğini düşünen katılımcı görüşü de mevcut;

Olumlu ve olumsuz olduğu yönler var. Ulaşım, otomasyon, endüstri, sağlık, eğitim alanlarında hayatı kolaylaştırdığını düşünüyorum. Bunun dışında sosyal hayatı kısıtlayarak bireyleri asosyal hale getirdiğini düşünüyorum. Bireylerin sosyal yaşamlarında birbirlerine karşı kapalı kutu haline gelmelerine rağmen bunu sanal dünyada yansıttığını düşünüyorum. Bu anlamda benim açımdan olumsuz etkilere sahip. (K-8)

5.3. Gereksiz olarak nitelendirdiğiniz teknoloji var mı?

Katılımcılar, genel olarak teknolojinin gerekli olan unsurları yaratmada etkin olduğu, teknolojinin gereksiz ürün ortaya koymadığını ve ihtiyaç dâhilinde var olduğunu düşünmektedir.

“Teknolojik aracın üretilmesinin gerekli olan alanlarda gerçekleştiğini düşündüğüm için gereksiz teknoloji ürünü olduğunu düşünmüyorum.” (K-10)

Bunun dışında bazı katılımcıların gereksiz olduğunu düşündüğü teknolojiler de mevcut.

“Yapay zekânın çok gereksiz olduğunu düşünüyorum. Teknolojik ürün olarak belirtmem gerekirse modası geçen televizyonu örnek verebilirim.” (K-6)

“Son dönemlerde çok popüler olan robot süpürgelerin gereksiz olduğunu düşünüyorum.” (K-8)

“Buna verebileceğim en iyi örnek küçük ev aletleri. Bireyleri tembelleştirdiğini düşünüyorum. Bireylerin yapabileceği küçük işler için büyük makinelerin üretilmesine anlam veremiyorum.” (K-5)

“Hepsinin ihtiyaç sonucu ortaya çıktığını düşünüyorum. Fakat robot süpürgeleri gereksiz buluyorum.” (K-11)

“Bulaşık makinesinin doğru kullanılmadığını ve çok ekonomik olmadığını düşünüyorum.” (K-4)

5.4. Satın alıp kullanmadığınız teknoloji ürünü var mı? Eğer varsa alma sebebinizi nasıl açıklarsınız? (Alışveriş bağımlılığı, yeni çıkan her ürünü deneme isteği, arkadaş çevresi, teknolojik reklamların etkisi vs.)

Katılımcılardan birçoğu kullanmayacağı ürünü satın almadığını belirtmiştir. Genel olarak teknoloji ürünü satın alırken ihtiyacına yönelik ürünleri tercih ettiklerini, ihtiyaç dışı kullanım olarak nitelendirilebilecek alışverişe dikkat ettiklerini açıklamışlardır. Bunun dışında reklam etkisiyle, anlık ihtiyaç ve arkadaş çevresi sebebiyle alıp bir daha kullanmadıkları ürünlere sahip olduğunu belirten katılımcılar da olmuştur.

Satın alıp kullanmadığım çok fazla ürün var. Bluetooth kulaklığı buna örnek verebilirim. Bir hevesle alıp, belli bir süre sonra kablolu kulaklığa dönüş yaptım. Alma sebepim tamamen merak. Gerek ses kalitesi gerekse arkadaş çevrem ve reklamların etkisiyle satın alıp kullanmayı bırakmıştım. (K-6)

“Kati meyve sıkacağına bu noktada örnek verebilirim. Bir defa kullandım ve hala kutusunda saklıyorum. Hayatı kolaylaştırmaktan öte daha çok zorlaştırıyor. Çok parçalı, çok fazla yer kaplıyor. O yüzden kullanmayı tercih etmiyorum.” (K-5)

Tabletimi satın alıp kısa süreli kullanımdan sonra rafa kaldırdım. O dönemde tuşlu bir telefona sahiptim. Video, film izlemek için tabletimi kullandım. Şu anda akıllı telefona sahip olduğum için tablet kullanmaya ihtiyaç duymuyorum. Tablette yapabildiğim daha fazlasını akıllı telefonumda yapabiliyorum. Artık tablet kullanmanın gerekli olmadığını düşündüğüm için kullanmıyorum. (K-10)

“Kullanacağımı düşünerek yazıcı almıştım. Fakat çok fazla kullanmadım, şu an evde bir köşede duruyor.” (K-11)

“Genel olarak ülkedeki ekonomik koşullardan dolayı ihtiyaç dışı tüketim yapmamaya çalışıyorum. Dolayısıyla alıp kullanmadığım ürün olmadı.” (K-4)

5.5. İletişim teknolojilerinden hangi dijital platform araçlarını tercih ediyorsunuz? Bunu tercih etme sebebiniz nedir?

Katılımcılar, ilk olarak dijital platformları iletişim amaçlı kullandıklarını ifade ettiler. WhatsApp ve mail uygulamalarını arkadaş ve aile bireyleriyle iletişim için kullanmakta, Youtube uygulamasını öğrenciler, eğitim amaçlı derslerinde ve bilgi sahibi olmak için tercih etmekte, Instagram ve Facebook uygulamaları ise arkadaş çevresi ve dünyadaki gelişmeleri, iş hayatını takip etmek için kullanılmaktadır.

WhatsApp uygulamasını uzakta olan eşimle görüntülü görüşmek için kullanıyorum. Yurt dışında olan eşimi normal arayamadığım için interneti kullanıyorum. Bu açıdan hayatımda kolaylık sağlıyor. Teknoloji sayesinde eşim yanımda gibi hissediyorum. Facebook ve Instagram uygulamasını işletmeci olduğum için iş hayatıma destek amaçlı kullanıyorum. Bu tarz uygulamalar kullanırken dikkatli olunması gerektiğini düşünüyorum. (K-2)

Instagram, X ve WhatsApp uygulamalarını kullanmaktayım. Özellikle WhatsApp benim için vazgeçilmez uygulamalardan biri. Netflix, Exxen gibi platformları keyifli vakit geçirmek için kullanıyorum. Haberleşmek için bu tarz uygulamalar pratik oluyor. Televizyon izlemeyi çok fazla tercih etmiyorum. Onun yerine bu tarz platformları tercih ederim. (K-7)

“İletişim amaçlı WhatsApp tercih ediyorum. Evde vakit geçirmek, film izlemek için Netflix kullanıyorum. Bunun dışında teknolojiye düşkünlüğüm yok. Onun dışında pandemi

dönemlerinde online alışveriş hayatımıza girdi ve oldukça kolaylaştırdı. Dolayısıyla o döneme ait online alışveriş davranışımı sürdürüyorum.” (K-5)

Ben sadece WhatsApp kullanıyorum. Diğerlerini çok gerekli görmüyorum, bununla beraber bu tarz uygulamalara ayıracak çok fazla vaktim de yok. Arkadaşlarım ve ailemle iletişim kurmak için kullanıyorum. Onun dışında eğitimci olduğum için velilerle buradan iletişim kuruyorum. Öğrencilerle ilgili bir sorun olduğunda, velileri bilgilendirmem gerektiğinde bu platformu kullanıyorum. Instagram hesabım da var fakat bir WhatsApp uygulaması kadar aktif değilim. (K-1)

“Instagram’ı diğer insanların hayatını takip etmek, kendi hayatımı paylaşmak ve arkadaşlarımla iletişim kurmak için kullanıyorum. Youtube’da yer alan eğitici videolardan faydalaniyorum. Üniversite öğrencisi olduğum için bölümümle alakalı bilmediğim konuları öğrenmek için Youtube videolarını tercih ediyorum.” (K-10)

“Özellikle Youtube Premium tercih ediyorum. Eğitimler alıyorum. Dizi veya film izlemek için Netflix tercih ediyorum. WhatsApp ve Instagram en çok kullandığım dijital uygulamalardan. Ülke gündemini takip edebilmek için de X platformunu kullanıyorum.” (K-11)

“WhatsApp, Instagram, X gibi uygulamalar mesleğim dolayısıyla sürekli kullandığım araçlar. Bunun dışında Telegramı da tercih ediyorum. Film izlemek için de Netflix tercih ediyorum.” (K-4)

5.6. Dijital platformlarda takip ettiğiniz influencer var mı? Teknoloji girişimcisi Elon Musk, Mark Zuckerberg, Jeff Bezos gibi kişileri de takip ediyor musunuz?

Bu soruyu katılımcılardan sadece üç kişi olumlu olarak cevaplamıştır. Diğer katılımcılar takip ettikleri influencer olmadığını ve o tarz kişilerin hayatıyla ilgilenmediklerini belirtmişlerdir. Daha çok meslek hayatlarına katkı sağlamak ve bilgi edinmek için tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Olumlu olan bulguları irdeleyecek olursak;

“Takip ettiğim herhangi bir influencer bulunmamakta fakat teknoloji girişimcisi olan Elon Musk’ı takip etmekteyim.” (K-10)

“Fotoğrafçılıkla ve tasarımla ilgilendiğim için o alanda Ediz Özcan’ı takip ediyorum. Teknoloji alanında bahsettiğiniz kişileri de takip ediyorum.” (K-8)

“Ben spor aşığı biriyim. Türk voleybol oyuncularını takip ediyorum. X’de Elon Musk, Mark Zuckerberg gibi kişileri de takip ediyorum.” (K-11)

“İnfluencer takip etmiyorum. Bu tarz yerleri daha çok haber amaçlı kullanıyorum. X’de Elon Musk’ı takip ediyorum fakat her iletisine dikkat eden biri değilimdir.” (K-4)

Takip ettiğim kişiler bulunmakta. Daha çok mesleğimle alakalı kişileri takip etmeye gayret ediyorum. Paylaşmaları, iş hayatımda kullanıyorum. Bunun dışında bireyler olarak doğaya çok fazla zarar verdiğimiz için doğaya karşı dikkatli yaşayan bireyleri takip ediyorum. Beslenme ile ilgili konularda bilgilendirici paylaşımlar yapan kişileri takip ediyorum. Kızım olduğu için onun hayatına pozitif yönde etki edebilecek bilgileri öğrenmeye çalışıyorum. Bu platformları daha çok bilgilendirici amaçlı kullanıyorum. Bunun dışında teknoloji girişimcisi olan kişileri takip etmiyorum. (K-5)

5.7. Dijital platformlarda gerçekleştirilen akımlar hakkında ne düşünüyorsunuz? Etkilenip gerçekleştirdiğiniz akım oldu mu? (Çocukluk fotoğraflarını aynı pozlarla Instagramda paylaşmak, karantina döneminde ekmek fotoğrafı paylaşmak, karantina döneminde seyahat fotoğraflarını evde canlandırmak, motor nöron olarak bilinen ALS hastalığına dikkat çekmek için meydan okuma teklifi alan kişilerin başından aşağı buz dolu kovayı boşaltmaları vb.)

Katılımcı verilerine göre gerçekleştirilen akımların gereksiz olduğu ve dikkat çekmek amaçlı kullanıldığı görüşü hâkimdir. Bu anlamda bu akımı uygulayan katılımcıların da akıma dair etkinlikleri sosyal medya platformlarında paylaşmadığı, arkadaşlar arasında anı olarak saklamak için gerçekleştirdikleri bulgusu elde edilmiştir.

“Tamamen gereksiz olduğunu düşünüyorum. İnsanların bu tarz akımları “ben buradayım” demek için gerçekleştirdiklerini, bu platformu dikkat çekmeye yönelik tercih ettiklerini düşünüyorum. O yüzden böyle bir akım gerçekleştirmedim.” (K-6)

İlk başta beni de cezbetmişti fakat sonradan kendimi durdurarak o akımları takip etmemeye başladım. İçimden geldiği gibi ama yine de evimi ve ailemi açık edecek şekilde paylaşımlar yapmamaya çalışıyorum. Bu anlamda sınırlarım var. Beslediğin bir hayvanını paylaş şeklinde olan akıma katılmışım fakat bunun dışında özel hayatımı ifşa edecek paylaşımlar yapmıyorum. Hayatın her anını bu tarz platformlarda paylaşmanın doğru olduğunu düşünmüyorum. (K-5)

“Gençler; ön planda olmak, fenomen olmak, beğenilmek, çok tıklanmak gibi sebeplerle bu akımları gerçekleştiriyor. Ben çok fazla onaylamıyorum.” (K-4)

“Bu tarz akımları çok mantıklı bulmuyorum. Hayatımızı bu platformlarda ifşa etmeye karşıyım ve bu platformları böyle kullanan insanları da eleştiriyorum. Bu tarz akımlardan birini gerçekleştirdim fakat daha çok arkadaşlarımla anı olarak saklama amacıyla tercih ettim. Sosyal medyada paylaşmadım.” (K-3)

Bunun dışında bu akımları gerçekleştiren katılımcıların görüşleri de şöyledir;

Instagramda yapılan çocukluk fotoğraflarını aynı pozlarla yeniden gerçekleştirme akımı sayesinde ilköğretimde aynı sınıfta paylaştığım birçok arkadaşım ile yeniden iletişim kurmaya başladık. Çocukluk fotoğraflarını hatırladığım arkadaşlarımla o akım sayesinde sosyal medyadan iletişim kurma şansım oldu. Bu konuda bana fayda sağladığını söyleyebilirim. (K-1)

Bu tarz akımların bireyleri yönlendirmek amacıyla belirli kişi ya da gruplar tarafından ortaya atılan çalışmaların ürünü olduğunu düşünüyorum. Negatif ya da pozitif amaçlı olarak kullanılabilir. Bu anlamda çok dikkatli olunmalı. ALS hastalığına dikkat çekmek için olan etkinliğe birkaç arkadaşım ile birlikte katılmıştım. (K-8)

Bir noktaya kadar doğru olduğunu düşünüyorum. Hastalık söz konusu olduğunda bilgilendirme yapılırsa ve gerçekleştirilen akımın hastalığa nasıl faydası olacağı bilgisi bireylerle paylaşırsa çok yararlı olacağını düşünüyorum. Takip ettiğim herhangi bir influencer, bu tarz akımları bu şekilde gerçekleştirirse ben de bilmediğim konularda bilgi edinirim. Pandemi dönemindeki gerçekleştirilen etkinlikler bana biraz saçma gelmişti fakat o dönem insanlar için zor bir süreç yaşanmıştı. İnsanlar bunlarla vakit geçirdi, eğlendi ve o tarz akımlar yüksek bir etkileşim aldı. Pandemi sürecinde tuvalet kâğıdını kaç kere sektirebileceğine dair akım vardı. Uyguladım ama paylaşmadım. (K-11)

“Genel olarak birçoğunun saçma olduğunu düşünüyorum. Fakat eğlenceli olanlar da var. Biz arkadaşlarla birlikte en uykucu, en sinirli, en fanatik olarak yapılan akımı gerçekleştirdik.” (K-12)

“Sosyal medya akımları bana çok fazla akılcı gelmiyor. İnsanlar bu tarz akımlarla eğleniyor fakat bazı akımların seviyenin altında kaldığını düşünüyorum. Arkadaşlarımızla eğlenmek için birkaç tane çektik ama paylaşmadım. Sadece telefonumda anı olarak kalmasını istedim.” (K-7)

5.8. Sizce iletişim teknolojilerinin birey ya da toplum üzerinde etkisi bulunmakta mıdır? Varsa ne gibi etkileri vardır?

Katılımcıların hepsi, iletişim teknolojilerinin birey ya da toplum üzerinde etkileri olduğunu düşünmekte. Olumlu etkileri olduğunu düşünen bireylerin yanında olumsuz etkilere sahip olduğunu savunan görüşler de mevcut.

İletişim teknolojileri bireyler üzerinde tabii ki etkili. Günümüzde teknoloji, toplumu yönlendirmektedir. Çoğu kişi bunu kabul eder ya da etmez kesinlikle bireyler, teknolojinin etkisi altında kalmakta. Önümüze çıkan bir reklam bile bizi o ürüne bakmaya yönlendiriyor. Bazen ihtiyaç olmamasına rağmen ürünü satın almaya karar verebiliyoruz. Bu anlamda iletişim teknolojilerinin bireyler üzerinde etkisinin olduğunu düşünüyorum. (K-7)

“Çocuklar ve gençler üzerinde oldukça olumsuz etkilere sahip olduğunu düşünüyorum. Olumsuz içeriklerden kolayca etkilenebiliyorlar. En basit örneği; sosyal medya akımlarıdır. O tarz akımlarla uğraşmak yerine kitap okuyarak zamanlarını verimli kullanabilirler. Zamanlarını olumsuz etkinliklerle uğraşarak geçiriyorlar.” (K-9)

Tabii ki var. Arkadaşlarımla eskiden farklı konulardan konuşurken günümüzde sosyal medyada gördüğümüz espri ve mizah unsurlarını konuşmayı tercih ediyoruz. Birbirimizle konuşurken o espri ya da mizah unsurlarını kullanıyoruz. Önceki yıllarda insanlar yüz yüze sohbet ederken günümüzde asosyal bir durum söz konusu. Şimdi yan yana otururken bile sadece telefonlarla vakit geçiriyoruz. Böyle bir etkisi bulunmaktadır. Ülkemizde hatta dünya üzerinde bu tarz etkisi olduğunu söylemek mümkündür. (K-10)

Kesinlikle olduğunu düşünüyorum. Toplumu ve bireyleri şekillendirmektedir. Mesleğim gereği teknoloji bağımlılığı ve yararlı teknoloji gibi konularda öğrencilerime her yıl eğitim vermekteyim. Pandemi döneminden sonra inanılmaz bir teknoloji düşkünlüğü gözlemledim. Birçok davranış problemlerinin ebeveynler tarafından sınırlandırılmayan teknoloji bağımlılığından kaynaklandığını

görebiliyoruz. Çocuklar kendilerini elbette kontrol edemiyor fakat ebeveynler de çocuklarla vakit geçirmek, onların problemleriyle uğraşmaktan kaçındıkları için çocuklarının teknolojik ürünlerle vakit geçirmelerine izin veriyorlar. Bazı ailelerin çocukların gelişim düzeyinden haberleri olmadığını bile söyleyebilirim. Özellikle çocuklar üzerinde teknolojinin yoğun etkileri olduğunu ifade edebiliriz. (K-5)

Çok fazla etkileri olduğunu düşünüyorum. Çocuklar üzerindeki etkisinin olumlu ve olumsuz olduğunu söyleyebilirim. Günümüzde çocuklar iletişim teknolojileri ile çok çabuk erişkin hale geldiler. Ben X kuşağı olduğum için iletişim teknolojilerinden onlara göre çok az etkilendim. Bazı şeylere çok çabuk sahip oluyorlar, yaşları fark etmeksizin her şeyi internet aracılığıyla çok çabuk öğreniyorlar. Bu da çocukları olumsuz etkileyerek, internet mecralarında gördükleri şeylere özenmelerine neden oluyor. (K-3)

İletişim teknolojileri bireyler üzerinde elbette etkili. Her şeyin çok hızlı olduğu bir dönemdeyiz. Bir tıklama ile anında istediğimiz kişiye, veriye ulaşabiliyoruz. Önceki yıllarda günler sürecektir faaliyetleri şu anda saniyeler içinde yapabiliyoruz. Tabii bu hız insanların hata yapma riskini de artırabilmekte. Bu anlamda iletişim teknolojilerini dikkatli kullanmalıyız. (K-6)

Bireyler iletişim araçlarından çok fazla etkilenmekte. Ebeveynler, çocuk ağladığında ona video açma gibi eylemlerde bulunuyorlar. Günümüz bebekleri doğar doğmaz teknoloji ile karşılaşılıyor hatta teknolojinin içine doğuyorlar diyebiliriz. Bunun ne kadar yararlı olduğu tartışılabilir. Toplum üzerinde çok büyük etkisi var. Sosyal medya ağlarında her şey çok hızlı geliyor. Bir anda öğrendiğimiz bir bilgiyle her şeye karşı çıkabiliyoruz, bir anda düşüncelerimiz değişebiliyor. Çok büyük akımlar yapılıyor. Önceden herhangi bir eylem için sokağa çıkılırdı, günümüzde sosyal medya üzerinden yapılıyor. Herkes birbirini etiketliyor, paylaşıyor, etkileşimi artırıyorlar. O yüzden zararlı ve yararlı etkileri olduğunu düşünüyorum. (K-11)

“İnsanlar, o platformlarda gördükleri insanların yaşantılarını kendi hayatlarında hedef olarak belirleyebiliyor. Ulaşamayacakları hedeflerin peşinde koşabiliyor. Hayal kurup, beklentilerini yüksek tutuyor, bu beklentilerin yüksek olması insanları bazı ruhsal sıkıntılara sürükleyebiliyor.” (K-4)

5.9. Dijital platformlarda trend olan kitap, film, dizileri takip etme alışkanlığınız var mı? Bu tarz etkinlikleri seçerken neleri dikkate alıyorsunuz? (Sosyal çevre, takip edilen sosyal medya influencerları, internet etkisi vs.)

İki katılımcının popüler film, dizi ya da kitapları tercih ettiği belirlenmiştir. 10 katılımcı, dijital platformlarda film, dizi gibi etkinlikleri tercih ederken kendi alışkanlık ve zevklerini göz önüne aldığını belirtmiştir. Bunun dışında popüler etkinliklere karşı olan katılımcı görüşleri de bulunmaktadır.

“Popüler olan film ya da dizileri izlemeyi tercih ediyorum. Bu tarz etkinlikleri seçerken arkadaşlarımdan görüşleri oldukça etkili olmaktadır.” (K-9)

“Kişisel zevklerim ön planda olmakta fakat genelde en çok okunan ve en son yayınlanan kitaplar arasından seçim yapıyorum. Herkesin beğenisini kazanan kitapları okumaya önem veriyorum.” (K-1)

Popülere karşı olan biriyim. Herkesin izlediği, okuduğu şeyleri takip etmeye karşıyım. Çevremde duymadığım film ve dizileri tercih ediyorum. Kendi kişisel zevklerimi dikkate alıyorum. Netflix’te bir dönemde dünya çapında popüler olan “Squid Game” dizisi sürekli duyduğum için bana itici gelmeye başlamıştı. Genel olarak, izlemeyi tercih etsem de popülerliğini kaybetmesini beklerim. (K-6)

“Daha çok ilgi alanım olan film, dizi izlerim veya kitap okurum. Fragmanını gördüğüm dizi, filmler ilgi alanıma hitap ediyorsa izlerim. Onun dışında ilgimi çekmez.” (K-7)

“Popüler olmasından ziyade filmin afişi veya konusu ilgimi çekerse izlemeyi tercih ediyorum. Eşim film tutkunu olduğu için onun önerileri de benim için önemlidir. Elbette arkadaşlarımdan önerileri olduğunda dikkate alıyorum. Onun dışında özellikle popüler olması beni etkilemiyor.” (K-5)

Ben popüler olan film, diziden çok hoşlanmıyorum. Fakat çıkmasını beklediğim diziyi izlediğimde popüler olması beni çok fazla etkilemez. Çünkü benim izleme amacım zevklerime hitap etmiş olmasıdır. Popüler olan bir filmi büyük bir ilgiyle izlemek için gittiğin zaman beklentiyi karşılamayıp hayal kırıklığına uğratabiliyor. İlgi alanlarım, tercihim olur. (K-11)

“Platformlardaki önerilerde kendi zevkime yakın olanları tercih ediyorum. Kendi isteğimin dışında çevrenin etkisiyle çok beğenilen bazı filmleri de bazen izliyorum.” (K-4)

5.10. Şu an trend olan kitap, film, diziye örnek verebilir misiniz? Sizce bunların trend olmasının sebebi nedir?

Katılımcılara göre, film ya da dizilerin popüler olmasının sebebi, bireylerin izledikleri film veya dizilerde kendi yaşamlarına dair izler bulmalarıdır. Toplumun büyük bir kesimine ve her yaş grubuna hitap eden yapımlar olması, iyi oyuncu seçimi ve iyi kurguya sahip dizi veya filmlerin daha çok ilgilerini çektiğini ifade etmişlerdir. Katılımcı açıklamalarında bu tarz açıklamaları görmek mümkündür;

Trend olarak takip etmediğim için kitap örneği veremem. Fakat film kategorisinde çok ses getiren “Avatar 2” filmini, dizi olarak da “Ragnarok” dizisini çok beğenmiştim. Bunların popüler olmasının sebebinin iyi oyuncuların tercih edilerek, etkileyici reklamların olması ve çoğu zaman da iyi senaryolara sahip olması diye düşünüyorum. (K-6)

Kitap okurken garip gelebilir fakat kitaba dair özellikleri incelemem. Bunu kitabın yazarına ya da kitaba karşı hüküm vermemek adına yaparım. Seyrettiğim filmlerde ise filmin konusuna, içinde yer alan insan ilişkilerine ve filmin bana kazandıracaklarına dikkat ederim. Dizilerde, insanların ihtiyaçlarını ve boşluklarını iyi belirliyorlar. İnsanları yönlendirmek istedikleri alanlara yönlendiriyorlar. Bunun da popülerliğe sebep olduğunu düşünüyorum. (K-4)

Netflix’ten dizi örneği vermem gerekirse “Wednesday” dizisini örnek verebilirim. Kitap olarak ise “Çirkin Aşk” örneğini verebilirim. Bu tarz etkinliklerin popüler olma sebebinin influencer veya youtuber gibi kişilerin beğendikleri yapımları sosyal medya platformlarında paylaşarak reklamlarını yapmalarının etkili olduğunu düşünüyorum. Birçok kişinin bu reklamları takip ederek, izleyerek popülerliğin oluşmasında rolü olduğunu düşünüyorum. (K-9)

Wednesday dizisini izledim fakat popüler olmadan önceydi. Merak ettiğim için izlemek istemişim. Filmin çok fazla abartıldığını düşünüyorum. Kitap olarak “Olasılıksız” kitabını örnek verebilirim. Popülerliğin en büyük sebebin reklamlar olduğunu düşünüyorum. Belli bir ücret karşılığı yapılan reklamların etkisi, etkin stratejik pazarlama ve bazı insanların influencerlara karşı hayranlıklarının etkili olduğunu düşüncesindeyim. Bazı kişiler, influencerların yaptığı her şeyi yaptıkları için popülerliği arttırıyorlar. “Sıcak Kafa” dizisiyle alakalı bir gece düzenlenmişti

ve insanlar bunu merak edip diziyi izlediler. Çok beğenilmişti. Bu tarz ünlü kişilerin ve reklamların çok etkili olduğunu düşünüyorum. Kitap konusunda ise kaliteli olan kitapların popüler olduğunu düşünüyorum. (K-11)

Dizi kategorisinde Netflix'te liderliğini uzun süre koruyan "Squid Game" dizisini örnek verebilirim. Film olarak "Interstellar"ı verebilirim. Anlattıkları olay örgüsü ve hikâyelerini incelediğimizde, ilk defa yapılmış yapımlar olması etkili olabilir. Sosyal medyanın da etkisinin olduğunu düşünüyorum. Filmlerin veya dizilerin yayına çıkmadan önce etkileyici açık hava ve sosyal medya reklamlarının yapılması olabilir. (K-8)

"Dizi olarak "Wednesday" örneğini verebilirim. Günümüzde yeterince popüler bir dizi olduğunu biliyorum. Fakat popülerlikten etkilenmediğim için izleme gereksinimi duymadım. Bazı platformlarda diziyeye ait obje (kesik el) şakasının yapıldığını gördüm. Oldukça dikkat çekiciydi fakat izlemeyi tercih etmedim." (K-7)

Televizyonda temizlik takıntısı konusuyla popüler olan "Masumlar Apartmanı" dizisini izlemiştım. Ülkemizde temizlik hastalığından muzdarip olan çok sayıda kişi olduğundan sevildiğini düşünüyorum. En yakın örnek olarak, okulumuzda bu hastalıktan dolayı tedavi gördüğü için eğitim hayatına ara veren öğrencim olduğunu söyleyebilirim. Kısacası toplumdan izler taşıdığı için popüler olduğunu düşünüyorum. (K-1)

Netflix'te yer alan "Fatih Terim" belgeseli örnek gösterilebilir. Bu kadar trend olmasının sebebi olarak sosyal medya paylaşımlarını gösterebilirim. Sosyal medyada Galatasaraylı olup olmaksızın Fatih Terim'i seven bir topluluk var. Hatta bunun hakkında çok fazla espri ve mizah bulunmaktadır. İnsanlar bu mizaha katılabilmek için belgeseli izlemektedir. (K-10)

Toplumun aldığı şekil bu noktada önemlidir. Özellikle toplumumuzun aksayan yönlerini konu alan dizi veya filmlerin ülkemizde çok fazla izlendiğini görüyorum. Şiddet öğelerinin çok fazla olduğu diziler daha çok izleniyor. Bu tarz dizileri, bireylerin kendinden kesitler bulduğu için izlediğini düşünüyorum. Toplumdaki büyük kitlenin eğitim seviyesinin, bizim ülkemizdeki popüler dizi ya da filmleri etkilediğini düşünüyorum. Bu anlamda, ülkedeki popüler etkinliklerin toplum tarafından da örnek alınması aslında tehlikenin boyutunu gösteriyor. (K-5)

5.11. Sosyal medya platformları ve açık havada yayınlanan reklamların olması bireylerin kararlarını nasıl etkilemektedir?

Sosyal medya ve açık hava reklamlarının katılımcılar üzerinde akılda kalıcı etkisi olduğu ve bireylerde reklamlarda yer alan ürün veya içerikleri satın alma davranışına neden olduğu 12 katılımcı tarafından ifade edilmiştir.

“Reklamlar elbette insanların ilgisini çekmekte, çoğu kişinin kararlarını da etkilemektedir. Kararsız kaldığım durumlarda çoğu zaman reklamlardaki ürünleri denemek isterim. O noktada özellikle dijital reklamların çok önemli olduğunu düşünüyorum.” (K-6)

Reklamı çok fazla yapılan ürünün güvenilirliğini sorgulayan biriyim. Online alışveriş sitelerinin fiyatlarının uygun olması bireyleri o sitelerden alışveriş yapmaya yönlendiriyor. İhtiyacım olan bir ürünün televizyonda yayınlanan reklamını gördüm ve bu sayede ürünü diğer markalardan daha uygun fiyata satın aldım. Bu yüzden ister istemez bireylerin kararlarını etkilediğini düşünüyorum. (K-1)

Yayınlanan reklamların, bireylerin kararlarını etkileyecek şekilde düzenlendiğini düşünüyorum. Kadınların tercih ettiği ürünlere yönelik reklam zamanlarının kadınların televizyon izlediği saatlerde, yine aynı şekilde çocukların çizgi film izlediği saatlerde çocukları özendirilen reklamların yayınlandığını gözlemliyorum. Bu açıdan hedef kitleye kolaylıkla ulaşılabilir. Sosyal medya reklamları da aynı şekilde bireylerin aramaları sonucu oluşturuluyor. (K-5)

“Olumlu yönde etkilediğini düşünüyorum. Bazen sosyal medyada veya açık hava reklamlarında yer alan ürünleri araştırma ihtiyacı hissediyorum. İhtiyaç duyduğumda da reklamdaki markaya yöneliyorum. Bu noktada reklamların insanları satın almaya yönlendirdiğini söyleyebilirim.” (K-7)

“Üzerimizde baskı oluşturduğunu düşünüyorum. Sürekli gözümüzün göreceği noktalarda yer alıyor. Özellikle Youtube platformu bu noktada beni çok rahatsız ediyor. Reklamlara video izlerken sürekli yer veriliyor ve platforma abone olup para ödemediğimiz için reklamları izlemek zorunda bırakılıyor.” (K-12)

Kişiden kişiye geçişse de reklamların büyük bir çoğunluğu olumlu etkilediğini düşünüyorum. Fakat beni olumsuz etkiliyor. Sokakta sürekli olarak aynı reklamları görmekten hoşlanmıyorum hatta bazen geriliyorum. Reklamlar gerçekten her yerde.

Yolda yürüyorum, otobüs durağında dev bir reklam; Instagramda, alışveriş merkezinde kısaca her yerde çeşitli reklamlarla karşılaşılıyor. Bu anlamda beni kötü etkilese de bazı insanlar bu reklamları görüp merak edebiliyor. (K-11)

Açık hava reklamları etkinliğini yitirmeye başladı. İnsanlar, telefonlarından kafalarını kaldırmadıkları için açık hava reklamlarının diğer reklamlara göre daha fazla etkili olduğunu söylemek mümkün değil. Fakat dijital platformlardaki reklamlar oldukça etkili. Bireyler, reklamlara direkt olarak maruz kaldıkları için reklam amacına ulaşmış oluyor. (K-4)

5.12. Kısaca sosyal medya platformları veya açık hava reklamlarının bireylerin kararlarını etkilediğini söyleyebilir miyiz? Bu anlamda teknolojinin bireyleri yönlendirdiğini düşünüyor musunuz?

Teknoloji kullanıcılarından 18-50 yaş grubunun sosyal medya veya açık hava reklamlarının akılda kalıcı etkisi olduğu, bireyleri ihtiyacı olmayan ürünleri bile almaya yönlendirdiğini söyleyen görüşler bulunmaktadır.

“Sosyal medya platformlarının bireylerin kararlarını etkilediğini söylemek mümkündür. Bireyi seçimlerini yaparken yönlendirerek, reklamdaki ürüne odaklanmasını sağlıyor. Bireyde ürünü alma, deneme isteği uyandırıyor. Benim de reklamda gördükten sonra aldığım ürünler mevcut.” (K-6)

“Reklamlardan ister istemez etkileniyoruz. Ürünün reklamlarda çok sayıda tekrar edilmesi o ürünün akılda kalmasına neden oluyor. Dolayısıyla bireyi, ürünü satın almaya yönlendiriyor.” (K-1)

“Reklamlar, kesinlikle yönlendiriyor. Teknolojiyi üretenlerin bilinçli, planlı, programlı hareket ettiğini söylemek mümkündür. Bu tarz etkinliklerin spontane gelişen şeyler olmadığı açık. İnanılmaz bir ar-ge çalışması sonucu ortaya çıktığını ve bu noktada bireyleri yönlendirme amacına hizmet ettiğini söyleyebilirim.” (K-5)

Hayatımız şu an sosyal medyadan ibaret diyebiliriz. Hiç kimse şu an sosyal medyada gerçek yaşamını yansıtmıyor. Sosyal medyada bizi düşünceleriyle, yaşamlarıyla etkileyen kişiler mevcut. “Wednesday” dizisini izledikten sonra birçok insan oradaki başrol oyuncusu gibi simsiyah giyinmeye başladı, o tarz saçını kestirdi, dans sahnesindeki figürleri deneyip sosyal medyada paylaştı vs. (K-11)

5.13. Dünya genelinde teknolojiye bağılı olarak aynı içeriklerin konuşulması, aynı ürünlerin kullanılması veya aynı sorunların yaşanması size ne ifade ediyor?

Bu soruda tüm katılımcı görüşlerine yer verilmiştir.

“Trend olmasından kaynaklı olduğunu düşünüyorum. Bireyler, herkesin yaptığını yapmak istemekte. Teknoloji bireyleri tek bir boyuta bağlamakta, aynı şekilde hareket ettirip, aynı şekilde düşüncelerini sağlamaktadır.” (K-6)

Kullandığımız cihaz ve sosyal medya platformlarının aynı olmasından kaynaklı olabilir. Bütün dünyanın Instagram, X, Facebook, Youtube gibi platformlar kullandığını aynı içeriklere ve aynı akımlara maruz kaldıklarını düşünürsek böyle bir sonuç ortaya çıkmakta. Kısaca teknolojiye bağılı olarak bütün dünya aynı içerikleri düşünmekte diyebiliriz. (K-10)

“Tek düzelik olarak açıklayabilirim. Bireyleri tek tipleştirme amaçlı yapıldığını düşünüyorum.” (K-8)

Bireyler olarak, teknoloji tarafından yönetildiğimizi düşünüyorum. Dünyanın herhangi bir yerinde sorun olan her konu, diğer ülkelerde de sorun olarak kabul ediliyor. Eleştirmeyen, herhangi bir konuyu direkt olarak doğru kabul eden bir noktaya geldik. Teknolojinin getirdiği her veriyi doğrudan alıp tüketen, kitle psikolojisine sahip topluluklar oluştu. Ne yazık ki ben buna kendimi de dâhil ediyorum. Teknoloji tarafından bize sunulanları düşünmeyip, eleştirmeyip, her veriyi doğru kabul edip, çevresiyle paylaşan bir topluluğa dönüştüğümüzü söyleyebilirim. (K-12)

“Bu tarz durumların bizi kültürümüzden uzaklaştırdığını düşünüyorum. Kendi kültürümüze yabancılaşmaktayız. Özellikle çocuklarımız, internet odaklı yaşadıkları için çok farklı bakış açısına sahip oluyor.” (K-3)

Teknoloji sayesinde, herkes her şeyden haberdar olduğu için diğer ülkelerden bağımsız yaşamıyoruz. Amerika’da olan bir faaliyeti, normal şartlarda teknoloji olmasa görüp duyma şansımız olmaz. Ama gelişen teknoloji sayesinde dünyadaki içeriklere karşı kendimizi kapatmamız söz konusu değil. Bu da her olaydan kolayca etkilenmemize neden oluyor. (K-5)

Bütün dünyayı ilgilendiren konular ve sorunlar karşısında birey olarak ilgisiz kalamıyoruz. Bazı konuların küresel yaşanması sebebiyle çevremizle, diğer ülkelerle bilgi alışverişinde bulunuyoruz. Dersimde deprem konusunu işlerken Japonya'daki depremleri örnek olarak vermiş ve öğrencilerime o depremin boyutlarını teknolojiyi kullanarak görsel olarak da göstermiştim. Bu tarz sorunlara tüm dünya olarak çözüm yolu bulmaya çalışmakta ve ister istemez bu tarz küresel sorunlardan dünya ülkeleri olarak etkilenmekteyiz. (K-1)

Teknolojiyi, dünyayı birbirine bağlayan bir araç gibi düşünebiliriz. Dünya olarak teknolojinin var ettiği ortak bir platformda buluşuyoruz. Böyle teknolojik bir ağ içinde sıkıntıların küresel olarak yaşanması muhtemel. Doğal olarak dünyanın ortak kullandığı teknoloji içinde diğer ülkeleri ilgilendiren, orada konuşulan her konu bizim de diğer ülkelerin de kaçınılmaz olarak konusu olabiliyor. (K-7)

Teknoloji, insanların farklı konularda düşünmelerini engelliyor. Diğer insanlardan farklı düşünen bireylerin eleştirilerden korktuğu için sessiz kaldığını düşünüyorum. Toplum baskısının burada teknolojik baskıya dönüştüğünü söylemek mümkün olmaktadır. Bireyler, toplumla aynı şeyleri düşünmeye itiliyor. İnternet ortamında yapılan farklı yorumların linçlenmesini buna örnek verebilirim. (K-9)

Dünya, çok çeşitli kültürlere sahip bir yer. Hatta biz ülke olarak, kendi içimizde çok çeşitliliği olan bir ülkeyiz. Covid-19 döneminde aşı bir ülkede geliştirildi fakat dünya genelinde kullanıldı. Küresel olarak bazı zararlardan etkilenmemiz açısından tabii ki hoş değil. Bir dönem herkes 'metaverse' denilen bir sistemden arsa vs. satın aldı. Burada yaşayamadığımız şeyleri hayal dünyasında yaşayalım şeklinde bir algı oluştu. Bazı şeylerin küresel olarak yaşanmasının iyi olmadığını düşünüyorum. (K-11)

"Bu durumu özgürlüğün kısıtlanması olarak algılıyorum. Teknoloji, esareti de beraberinde getiriyor. İnsanlar reklamların etkisiyle gereksiz olan herhangi bir ürünü satın alabiliyor. Diğer insanlardan etkilenebiliyor. Bu durumdan faydalanmaya çalışıldığını düşünüyorum."
(K-4)

5.14. Size göre dijitalleşme çağı bireyleri etkiler mi? Etkiliyorsa hangi noktalarda etkilediğini düşünüyorsunuz?

Katılımcılar, dijitalleşme çağının bireyleri etkilediğini belirterek yorumlarda bulunmuşlardır.

“Dijitalleşme çağının bireyleri çoğu zaman olumsuz etkilediğini düşünmekteyim. Her okunan bilginin doğru olduğunu düşünen sayısız insan bulunuyor. Bir elmanın siyah olduğuna okuyup inanarak, bu bilgiye çevresini de inandırabilecek bireyler mevcut. Dolayısıyla doğru bilgiye ulaşmak çok daha önemlidir.” (K-6)

Etkilediği konular, kişiden kişiye değişir. İletişim problemi yaşayan bir insan kendini dijital çağa çok fazla kaptırırsa gelişemez. Bunu olumsuz olarak gösterebiliriz. Ama Elon Musk gibi kendini geliştirmeye adanmış biri, dijital çağa adapte olduğunda kendisinin dışında dijital çağın gelişmesini de etkileyebilmektedir. (K-10)

“Dijitalleşme çağının bireyleri gelişimsel olarak olumlu olarak etkilediği noktalar var. Öğrenilmek istenilen konularda çok geniş bir olanak sağlıyor.” (K-2)

“Özellikle çocukları sağlık açısından bilişsel olarak çok fazla etkilediğini düşünüyorum. Teknolojiye bağlı olarak sağlık sorunlarının artacağı uzmanlar tarafından açıklanıyor. Teknolojinin bireyleri olumsuz yönde daha fazla etkilediğini düşünüyorum.” (K-3)

En önemlisi sosyal ilişkileri dejenere ediyor. İnsanlar arası iletişimi zayıflatarak insanlara sosyal anlamda büyük zarar veriyor. Dijitalle ilgili olan her şey, insanın insanla ilişkisini geri plana atıyor. Çocuklar açısından baktığımızda yalnızlaştıklarını, arkadaşlık kurmakta zorlandıklarını görüyoruz. Aileler arası iletişimin önemi burada ortaya çıkıyor. Teknoloji, bireyleri birbirine yabancılaştırıyor. Genel olarak olumsuz yönde etkilediğini düşünüyorum. (K-5)

“Bilgi alışverişi konusunda etkilerini yaşadığımızı söyleyebilirim. Teknolojiyi kullanarak bireyin uzaktan çalışıp istediği yerde hayatını sürdürme gibi bir olanağı ortaya çıktı. Dijitalleşmenin bu anlamda bireyleri olumlu etkilediğini düşünüyorum.” (K-1)

Hayatımızın her alanında teknoloji istemsiz olarak kullanılıyor. Bu noktada dijitalleşmeden etkilenmeyecek bir nokta olabileceğini düşünmüyorum. Elimizdeki telefondan, evdeki bir ürünü satın alma aşamasına kadar teknolojiye bağımlı ve bağılı

olarak yaşıyoruz. Bu yüzden teknolojinin bireyleri her alanda etkilediğini düşünüyorum. (K-7)

Dijitalleşme çağının z kuşağını etkilediğini düşünüyorum. Yaklaşık 3-4 yıldır kitap okuma alışkanlığımdan uzaklaşıp, bilgisayarda oyun oynayarak vakit geçirmeye başladım. Araştırma yapmamızı, yeni bilgiler öğrenmemizi engelliyor. Aslında teknolojiyi kendimi geliştirmek için kullanabilirim fakat bunu yapmıyorum. Arkadaş çevrem de böyle olduğunu söyleyebilirim. Biz z kuşağı olarak telefon ve bilgisayarla büyüdüğümüz için bizi olumsuz yönde etkilediğini söyleyebilirim. (K-12)

Şu anda teknoloji kullanma yaşı ikiye kadar düştü. İnsanların hayatında teknoloji oldukça büyük bir yere sahip olmaya başladı. Özellikle gençlerde akıllı telefon çok fazla kullanılmaya başladı. Yeni doğan çocuklar teknolojinin içine doğuyorlar ve teknoloji ile büyüyorlar. Belki de bu yüzden ileriki yıllarda bağımlılık oranları çok yüksek oluyor. (K-9)

Elbette etkilemektedir. İletişim, yapmış olduğum işlerin hızlanması açısından etkili. Yapay zekâ teknolojileriyle bilgisayar ortamında emek verilerek yapılan işlerin günümüzde birkaç programla, komutla kısa sürede yapılabilir hale geldiği aşikâr. Bu anlamda olumlu ve olumsuz bir durum olarak kabul edilebilir. İleriki yıllarda bazı meslek gruplarının ortadan kalkmasına neden olabilir. Dolayısıyla insanların hayatını da etkileyecektir. (K-8)

Duygusal ve ruhsal olarak çok etkilediğini düşünüyorum. Teknolojinin bu kadar gelişmediği dönemlerde bireyler yaşadığı çevre ile ilgiliydi. Fakat şu an yurt dışındaki bir bireyle kendi yaşamını karşılaştırabiliyor. Elon Musk'la kendini karşılaştıran bir bireyi düşünün. Bu tarz durumlar, bazen olumsuz sonuçlara neden olabiliyor. Bireyler ruhsal çöküntüye girebiliyor, hayalleri büyüyor, ulaşamadığı noktalarda strese giriyor, morali bozuluyor ve çöküş yaşıyor. Buna benzer olayların yaşanma ihtimali çok olası. (K-11)

Teknolojiye bağlı olarak dijital çağda insanlar yozlaşıyor, toplumsal değerler kaybediliyor. Yanlış ve çok sayıda bilgi, teknoloji kullanıcısı olan bireylere entegre ediliyor. Teknoloji öncesi birey, gördüğü alanla sınırlıydı. Fakat günümüzde bireyler teknolojinin etkisiyle gördükleri şeylere ulaşmak istiyor. Ekonomik gücün yeterli

olmadığı durumlarda da haksız para kazanmak, kolay para kazanmak, kolay ve çok para kazanmak gibi konular ortaya çıkıyor. Bunların yolları araştırılıyor. Kadınlarda çok güzel olma isteği, erkeklerde ise pahalı araba, moda tutkusu gibi istekler uyandırılıyor. Bunlar, dijital iletişim platformlarının bireyleri etkileme düzeyiyle ilgili. (K-4)

5.15. Size göre kişinin teknoloji bağımlısı olarak kabul edilmesi için günde kaç saat teknoloji ile vakit geçirmesi gerekir? Siz kendinizi bir teknoloji bağımlısı olarak nitelendirir misiniz?

Tablo 5.3 Katılımcılara göre teknoloji bağımlılık süreleri

Katılımcı	Bağımlılık Sayılabilecek Süre	Bireyin Kullandığı Süre
K-1	1 saat ve üzeri	1 saatten az
K-2	-	-
K-3	3 saat ve üzeri	1 saatten az
K-4	3 saat ve üzeri	1-2 saat
K-5	Çocuklar için en fazla 1 saat Yetişkinler için 2 saat	1 saat
K-6	3 saat ve üzeri	2 saati aşmam
K-7	5 ve 6 saat üzeri	Bazı günler 4-5 saat
K-8	5 saat üzeri	5- 6 saat
K-9	5 saat ve üzeri	5 saatten uzun
K-10	1 saat ve üzeri	5-6 saat
K-11	5 saat ve üzeri	3-4 saat
K-12	4 saat ve üzeri	En az 6 saat

Katılımcılardan bazıları günde 1 saatini teknolojiye ayırdığını, bazı katılımcıların ise 6 saati aşan sürelerde teknoloji araçlarını kullandığını belirtebiliriz. Bu anlamda günün büyük bir kısmını çalışma hayatında teknolojik araç kullanarak geçiren katılımcılar olsa da genel olarak katılımcılardaki bağımlılık oranının fazla olduğunu ifade etmek mümkündür. Bağımlılık oranının Y ve Z kuşağında fazla olduğu, X kuşağı katılımcıların ise bu konuda daha dikkatli oldukları gözlemlenmiştir. (Tablo 5.3)

5.16. İnternet kullanırken güvenliğinizle ilgili endişeleriniz oluyor mu? Eğer oluyorsa ne tarz önlemler alıyorsunuz? (Virüs, dolandırıcılık, veri güvenliği endişesi)

İnternet ortamında bütün katılımcıların güvenlik endişesi yaşadıkları gözlenmiştir. Bazı katılımcılar, güvenli buldukları internet sitelerini tercih ederken bazı kullanıcılar ise dolandırıcılık tehlikesi yaşadıklarını paylaşmıştır.

Online alışveriş sitesinden gerçekleştirdiğim alışveriş sonrası hatalı ürün gönderildi. Ürünü iade etmek istediğimde ise ücretimi geri alamadım ve ürün iade seçeneği olmadığını gördüm. Daha sonra başka bir firmaya ait üründe de sorun yaşayıp iade ettiğimde firma avukatı tarafından dava açılacağı beyan edildi. Online alışveriş sitelerinde bu tarz sorunlar yaşadığım için güvenlik endişelerim oluyor. (K-2)

“Bazen güvenliğimle ilgili tedirgin olduğum noktalar oluyor. Daha çok güvenilir olduğumu düşündüğüm siteleri tercih ediyorum. Kredi kartı ile alışveriş yapmak istediğimde ise kartı kaydetmek yerine tek kullanımlık şifreleri kullanarak önlem almaya çalışıyorum” (K-3)

“Bu konuda internet kullanırken soru işareti her zaman oluyor. Sosyal medya hesaplarımızın çalınma riski de var. Önlem aldığımı düşünsem de bir anlık dalgınlıkta güvenliğimin tehlikeye girebileceğini düşünüyorum. Aslında kullanılan güvenlik önleminin müşterileri koruma şansının da oldukça düşük olduğunu söyleyebilirim.” (K-5)

“Son bir haftadır Instagram hesabımın çalındığı yönünde bildirimler alıyorum. Fakat önlem alamıyorum ne yazık ki. Diğer sosyal medya hesaplarımız birbiriyle bağlantılı olduğu için endişe yaşıyorum. Bu durum diğer hesaplarımı da etkiliyor.” (K-1)

“Bu tarz endişeleri yaşıyorum. Kişisel bilgilerimi sosyal medyada çok fazla paylaşmaktan kaçınıyorum. Bu şekilde olası hacklenme ihtimaline karşı kendimi korumaya çalışıyorum. Fakat her şeyini sanal dünyada kaybeden bireyler olduğunu da görüyoruz.” (K-7)

“Daha önce dolandırıcılık olayı yaşamıştım. Bu yüzden oldukça endişeleniyorum. Direkt olarak kullanacağım siteleri araştırıyorum. İndireceğim oyunları dikkatli indirmeye çalışıyorum.” (K-12)

“Önlem almaya çalışıyorum fakat aldığım önlemlerin de yeterli olduğunu düşünmüyorum.” (K-9)

İnternet alışverişlerinde özellikle dikkat ediyorum. Alışveriş sitelerinin güvenlik sertifikaları, bankalarla yaptıkları anlaşmalar gereği güvenlik duvarları çok güçlü

olabiliyor. Güvenlik sorunlarına karşı kullanılacak anti-virüs programları ücretsiz olmadığı için satın almak istemiyorum. Bu tarz programlara para ödemenin gereksiz olduğunu düşündüğüm için kullanmıyorum. Bu anlamda güvenlik endişesi yaşıyorum fakat bu konuda herhangi bir çözüm olduğunu da düşünmüyorum. (K-6)

“İnternet ortamında zararlı olduğunu düşündüğüm sitelere girmemeyi tercih ediyorum. Bilgisayarımda ya da telefonumda bu tarz siteler için özel koruma programı kullanıyorum.” (K-10)

Sadece benim değil her insanın bu konuda şüphesi olmalı. Halk arasında CIA bu mesajları okuyormuş gibi bir algı söz konusu. Tam olarak böyle bir durum olmasa da sosyal medya platformları mesajlarımızı okuyor ve işliyor. Bu işleme süreci 2018 yılına kadar manuel olarak yapılıyordu, yani bilgisayar başında birileri inceliyordu. Mark Zuckerberg bu yüzden yargılandı ve ciddi miktarda para cezası aldı. Sonrasında bu süreç yapay zekâ eline bırakıldı. Bunun yanı sıra hacker gruplarının bireysel ya da kitlesel saldırıları ile kişisel verileri ele geçirmesi mümkün oluyor. Hiçbir sistemin güvenli olmadığı gerçeğini de hatırlatarak, belli başlı önlemlerin olduğunu belirtmek isterim. (K-8)

Çok fazla endişeleniyorum. Herhangi bir zaman diliminde evde otururken bile verilerimi paylaştığımı hissediyorum. Konum, ses vs. Yeterli önlem alamadığımı düşünüyorum fakat mümkün olduğunca elimden geleni yapıyorum. Konumumu hiçbir şekilde paylaşmıyorum, online alışveriş sitelerinde kartımı kaydetmeyip, ödemelerimi yaparken kart bilgilerimi manuel olarak giriyorum. Şifrelerimi kaydetmemeye özen gösteriyorum. Fakat hala tedirginim. (K-11)

“Dikkatli olmak gerektiğini düşünüyorum. Şifrelerimi kaydetmiyorum. Dijital bankacılıkla ilgili bilgilerimi kaydetmemeyi tercih ediyorum.” (K-4)

5.17. Teknolojinin coğrafi sınır ve zaman kavramını ortadan kaldırması gelecek için size ne hissettiriyor? Teknolojinin her geçen gün bu kadar ilerlemesi sizin için ne ifade ediyor? (Dünya'nın diğer ucundaki ülkede müzeyi sanal olarak gezebilmek, çevrimiçi konsere, seminere katılmak, görüntülü görüşme ile mekân sınırı olmadan görüşebilmek)

“Teknolojinin kötü amaçlı kullanılmadığı sürece gelişmesinin oldukça yararlı olduğunu düşünüyorum. Bu boyutlarda daha çok ilerlemesini isterim. Teknolojinin kullanımının

bireylerin kullanım amacına bağlı olarak olumlu veya olumsuz şekilde olabileceğini söylemek mümkündür.” (K-2)

Ben teknolojinin ilerlemesinden yana sıkıntı duymuyorum. İyi yönde kullanımımıza bağlı olarak değerlendirilirse teknoloji ilerleyerek bize destek olabilir ama teknolojinin bireyleri duygusuzlaştırdığını ve yapay bir nesneye dönüşmemek için teknoloji üreticilerinin teknolojiyi duygusal açıdan desteklemeleri gerektiğini düşünüyorum. Teknoloji hayatımızı kolaylaştırıyor, bunu inkâr edemeyiz fakat iyi anlamda kullanmamız gerekir. (K-3)

Teknolojinin gelebileceği noktayı merak ederken bir yandan da korku duyuyorum. Günümüzde teknolojinin geldiği noktaya baktığımızda ve dünyayı göz önüne aldığımızda birçok açıdan bozulmalar söz konusu. Daha fazla ilerleme yaşıandığında neler olabilir bilmiyorum. Yakın gelecekte uçan arabalar yapılma ihtimali ya da yemek yerine bir tabletle besleneceğimizi hayal ettiğimizde eskiden olduğu gibi günümüzde bu ihtimaller çok da uzak gelmemeye başladı. Gelişen teknoloji biz bireylerden neler götürebilir korkusu ve endişesi de taşıyorum. Özellikle çocuklarımızla aramızdaki kuşak farkı teknolojiyle birlikte çok daha arttı. Bu kadar hızla ilerleyen teknolojinin sonuçlarının ne olacağı korkusu taşıyorum. (K-5)

İnsan gücünün yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacağımızı düşünüyorum. Robotların her şeyi yaptığı dünyada biz insanlar olarak ne yaparız bilmiyorum. Kendi yarattığımız dünyanın esiri olacağımızı düşünüyorum. Teknolojinin bu kadar ilerlemesinin iyi olduğunu düşünmüyorum. Teknolojinin bu kadar gelişmediği yıllarda insan kopyalanma ihtimalinin tartışıldığı zamanlar olmuştı. Teknolojinin bu kadar ilerlemesinin daha da korkutucu olacağı kanısındayım. Bir noktadan sonra gelişiminin durdurulması gerektiği fikrindeyim. Özellikle siber saldırıların bu anlamda çok tehlikeli boyutlara ulaşabileceğini düşünüyorum. (K-1)

Teknolojinin ilerlemesinin artık kaçınılmaz olduğunu, teknolojiyle olan ilişkimizin ileride daha da artacağını düşünüyorum. Bunun olumlu yönlerinin yanında olumsuz yanları da var. Bilmediğimiz farklı yaşamları, farklı kültürleri teknoloji aracılığıyla öğreniyoruz. Bu noktada etkilendiğimizi söylemenin yanında kendi kültürümüzü kaybettiğimizi de söyleyebiliriz. Dijital platformlarda izlediğimiz hayat şartlarını gençler de yaşamak istiyor, özeniyor. Bireylerin gerçekleştirebildiği eylem

alanlarında robotların kullanılmasını da çok uygun bulmuyorum. İşsizliğin artacağı, bireyin yerini robotların alabileceği bir noktaya geldik. Bu açıdan teknolojinin kullanım alanlarının doğru belirlenmesi gerektiğini düşünüyorum. Teknolojinin doğru kullanılmayan yanları olduğunu da görüyorum. Bilgisayar oyunlarına kendine kaptırmak zararlı olmasına rağmen bilgisayar hayatımızı kolaylaştıran bir araç. Bu yüzden teknoloji, tamamen bireylerin kullanım amacına göre değişebiliyor. (K-7)

Online olarak yakınlarıyla görüşme, sanal olarak bir müzeyi gezmek gibi özellikler olanağı olmayanlar için çok büyük bir gelişmedir. Fakat canlı olarak bir şehir görmek, orayı keşfetmek, sevdiklerimize sarılmak, özlem gidermek de eşsiz bir duygudur. Şartlar gereği Fanatik bir Galatasaraylı olarak Ali Sami Yen Spor Kompleksi'ne gidemediğim için internetten sadece fotoğraflarını görmüştüm. Fakat gitme fırsatı bulup gittiğimde hissettiğim duygu tarifsizdi. Bunun dışında olumsuz yönlerine örnek verecek olursak, geçtiğimiz günlerde robot süpürgelerin insanların uygunsuz fotoğraflarını çektiği haberlerini okudum. Endişelendirici bir boyutta olduğunu söyleyebilirim. Bunun yanında teknolojinin gelişmesiyle bireylerin hareket alanları azaldığı için obezite çok yaygınlaştı. Kısaca teknolojinin bu kadar gelişmesinin iyi olmadığını düşünüyorum. (K-12)

Teknolojinin ilerlemesinin, kültürlerin kaybolmasına neden olduğu fikrindeyim. Amerika'nın kültürü ile ülkemizin kültürü aynı olmamasına rağmen günümüzde birbirine benzer bir hale geldi. Diğer kültürlerden etkilenerek kendi kültürümüzü kaybediyoruz. Kıtalar farklı olsa da bütün dünyaya tek bir kültürün hâkim olacağını düşünüyorum. Teknolojinin ilerlemesinden biraz korkuyorum. Her gün yapay zekâ, robot teknoloji gibi gelişmeler ortaya çıkıyor. Teknolojinin ilerlemesi insanları tembelleştirdi. Gelecek yıllarda robotlar ve insanlar arasında çatışmalar yaşanması kaçınılmaz görünüyor. (K-9)

İletişim açısından çok güzel bir gelişme. Sizin de söylediğiniz gibi sonuç olarak bir mektuplaşmadan daha iyi. Ama uzaktan müze ya da tiyatro etkinliklerinin olması beni endişelendiren bir konudur. İnsanların tiyatro ya da müze gibi yerlere sosyalleşmek için gittikleri düşünülürse bu tarz etkinliklerin çevrimiçi olması o

ortamın akustiğine, oyuncularını canlı izleme zevkine, diğere bireylerle sosyalleşmeye, duygusal ve sosyal etkileşime negatif olarak yansıyacaktır. (K-10)

Daha iyi koşullarda yaşayabileceğimize yardımcı olabileceği gibi daha olumsuz sonuçlar da doğurabilmesi muhtemel. İnsan gücüyle yaptığımız birçok şeyi robotlar gerçekleştirmeye başladı. İlerleyen dönemlerde de eğitilmiş yapay zekâ robotlar, insan eliyle yapılan işleri yapabilir hale gelecektir. Bu da birçok meslek grubunun sonu olacaktır. Bunun da dünya genelini ekonomik olarak etkileyeceğini düşünüyorum. (K-8)

Teknolojinin bu boyutunun korkunç noktaya geldiğini düşünüyorum. Uzaktaki yakınlarımıza karşı özlem duygusunu kaybettik, istediğimiz her şeye anında ulaşabiliyoruz. Bunun insanları olumsuz etkilediğini düşünüyorum. Gelecek adına, teknolojinin insanları ele geçirebileceğini düşünmüyorum. Bu anlamda teknolojik gelişmeleri, olumlu ya da olumsuz anlamda kullanmak mümkün. Bu durumun bireylerin kendi tercihlerine bağlı olduğunu fakat genel olarak teknolojinin olumsuz kullanıldığını düşünüyorum. (K-6)

Geleceği tahmin etmek bile çok zor. Son bir yıl içinde çok büyük gelişmeler yaşandı. Uzaktan çalışma imkânı, teknoloji sayesinde gerçekleşti. Bu olumlu bir gelişme. Fakat bir yandan da teknolojik gelişmeler açısından nereye gittiğimizi bilmiyorum. Duygusuz varlıklar olmaya başladık. Yapay zekâ konusunda şu an birçok çalışma yapılmakta. Gelecekte belki de yapayalnız kaldığımızda yanımızda sadece robotumuz olacak. Bunu bilemiyoruz. Kısacası, teknolojinin gelişmesi heyecan verirken diğere yandan tedirgin ediyor. (K-11)

“Üretilen birçok teknolojik icadın, insanlarla henüz paylaşılmadığını düşünüyorum. Daha fazlasının icat edildiğini ve zaman zaman insanlara açıklandığı kanısındayım. Teknolojinin ilerlemesinin güzel yönleri olmakla birlikte endişe verici tarafları da var.” (K-4)

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Yaşadığımız her dönemde teknoloji insan hayatını kolaylaştırmak üzerine inşa edilmiştir. Günümüzde gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline gelen teknolojik ürünler yüz milyonlarca insan tarafından kullanılmaktadır. Modern teknolojiye baktığımızda, elektrikli arabalar, tek komutla evi temizleyebilen robot süpürgeler, yapay zekâ destekli hâkim ve avukatlar, robotlardan oluşan restoranlar ve yapay zekâ kontrollü akıllı sistemlerin gerçekleştirdiği davranışları içeren bir döneme ulaştığımızı görmekteyiz (Şahin, 2024). Bunun yanı sıra, “metaverse” olarak adlandırılan kurgusal evrende, fiziksel dünyamızın dışında, bilgisayar teknolojileri aracılığıyla çok farklı bir boyutta var olmayı amaçlayan bir aşamada bulunuyoruz.

18. ve 19. yüzyılda buharlı makinelerle başlayan ve ‘Makineleşme’ olarak adlandırılan çağ, fiziksel dünyanın ötesine geçtiğimiz bir dönemi ifade etmektedir. Günümüzde makineler, bireylerin yaşam biçimlerini köklü şekilde değiştirmiştir; bireyin hareketlerini azaltan ve uzaktan komutla istekleri yerine getirebilen nesnelere dönüşmüşlerdir.

“Üçüncü Endüstri Devrimi” olarak tanımladığımız çağda, teknolojik aletlerin otomasyona geçişi ve sayısal verilere dönüşümüyle birlikte, nükleer, nano-genetik ve biyo-genetik alanlarındaki gelişmeler, yenilenemeyen doğal kaynakların tükenme riskini doğurmuş ve rüzgâr, güneş gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının önem kazanmasına yol açmıştır.

Çağımız, kirlilik, kuraklık, iklim değişikliği, azalan biyolojik çeşitlilik, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan canlılar gibi etkenlerin yanı sıra insanların doğaya verdikleri zararlarla dünyanın dengesinin bozulmasına ve ‘küresel ısınma’ adı verilen evrensel bir felakete yol açmıştır. Bu noktada, içinde bulunduğumuz ‘Dördüncü Endüstri Devrimi’ devreye girmektedir. Dünyanın bozulan doğal dengesinin etkilerini azaltmak adına sürdürülebilirlik, geri dönüşüm projeleri, enerji tasarrufu ve doğayı koruyan yakıt tüketimi gibi değiştirilen yaşam tarzlarıyla bu küresel tehlikenin etkileri azaltılmaya çalışılmaktadır.

Teknolojinin getirdikleri bunlarla sınırlı kalmamakta; teknoloji, bireyleri ve onların sahip olduğu her şeyi doğrudan veya dolaylı yollarla etkilemektedir. Küresel ekonomi modellerine de yön veren bu etkiler, bireyselden küresele her alanda hissedilmektedir.

Dünya üzerinde egemen olan ekonomik sistem kapitalist sistemdir. ‘Tüketim çağı’ olarak adlandırılan bu dönem, küresel dünya ekonomisini ayakta tutmaktadır. Gelişen teknoloji, kapitalizmin kendine yeni alanlar bulmasını sağlamış, değişen ihtiyaçlarla birlikte teknolojik gelişmeler bireylerin tüketim davranışlarını dijital ortama taşımıştır.

Bu anlayış, konvansiyonel reklamcılık anlayışını da değiştirerek, daha geniş kitlelere ulaşabilen, ölçümlemesi ve hedef kitle analizi kriterleri belirlenebilen ve reklamlar üzerinden yapılan satışları ya da marka bilinirliğini ölçmeye imkân tanıyan sistemleri beraberinde getirmiştir.

Bireyleri sürekli satın almaya teşvik eden ve ihtiyaç dışı ürünleri ihtiyaç ürünleri olarak pazarlayan süreçler, sosyal medya platformları, internet mecraları, açık hava reklamları ve dijital medyanın sunduğu dijital reklamlar, sosyal ağlar ile influencer ve fenomen olarak adlandırılan bireylerin etkisi aracılığıyla oldukça geniş bir ekseninde gerçekleşmektedir. Ayrıca, online tüketimi teşvik eden e-ticaret destekli sitelerin de bireyleri tüketime yönlendirdiği gözlemlenmektedir.

Tekno-kapitalizm olarak evrilen kapitalizmin, sürekli tüketimi teşvik eden bir yapıya sahip olduğu açıktır. Bu sürekli tüketim, çevre ve doğa koşullarının bozulmasına yol açmaktadır. Günümüzde daha kaliteli bir yaşam için doğaya verilen zararlar sonucunda gelecek nesiller bozulan doğa ve çevre koşullarında yaşamını sürdürmek zorunda kalacaktır.

“Modern birey” olarak nitelendirilen bireyler, teknolojiyi yaşamlarını kolaylaştırmak, dijital çağa uyum sağlamak ve daha az çaba harcayarak daha kaliteli bir hayat planlamak için kullanmaktadırlar. Bu bağlamda Herbert Marcuse’nin teorisi öne çıkmaktadır. Teoriye göre, teknolojinin ilerlemesi uygar toplumların gelişmişlik düzeylerini artıracak ve bireyler ile toplum üzerinde pozitif etkiler yaratacağı düşünülmüştür. Ancak, makineleşme çağının getirdiği teknolojik araçlar, tüm insanlığın ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitede olmasına rağmen, kapitalizm bunu kendi çıkarları için engellemektedir. Burada, teknolojiden beklenen bireyler için kaliteli yaşam sağlama ve hayatı kolaylaştırma gibi hedefler göz ardı edilmektedir. Bu durum, birey ve toplum çıkarlarının hiçe sayılarak bireylerin kapitalist ekonomiye tutsak edilmesi anlamına gelmektedir.

Teknolojik araçların, sermaye sahiplerine hizmet eden kapitalist ekonomiye destek verdiği küresel dünyada, ‘Tek Boyutlu İnsan’ kavramının tam anlamıyla gerçekleşmesi tehlikesiyle

karşı karşıya olduğumuzun en büyük göstergesi, teknolojinin kullanımınıdır. Makineler üzerinde artan kontrol, akıllı telefon ve bilgisayar yardımıyla tek bir komutla çevrimiçi işlemlerin gerçekleştirilmesi, robot teknolojilerinin işletmelere ve yaşam alanlarımıza kadar girmesi, teknolojik rasyonaliteyi akla getirmektedir.

Makineleşme etkisi, dünya genelinde hızla devam etmektedir. Örneğin, Amerika'da Amazon tarafından yaratılan avuç içi okuma yöntemi Amazon One, 65 noktada ödeme seçeneği olarak kullanılmaktadır. Müşteriler, kullanıma hazır 18 Amazon One cihazı yardımıyla alışverişlerini kolayca yapabilmektedirler (Amazon, 2020). İşlem, avuç içi imzasının kaydedilip şifrelenmesi ve oluşturulan güvenli bir bulut tarafından desteklenmektedir. Bu, kasiyerlerin yerini cihazların alacağı anlamına gelmektedir.

Robotlar da hayatımızda yer almaya başlamıştır. Mc Donald's, Amerika'nın Teksas eyaletinde çalışanı olmayan ilk robotik restoranını açmıştır. Türkiye'de de restoranlarda garsonların yerini robotlar almaktadır. Türkçe yazılım yüklenen robotlar, müşterilerden olumlu tepkiler almaktadır. Çin'de uzun süredir kullanılan bu tarz robot garsonlar, Amazon'un depolarında tercih edilmekte ve Amerika'da kuryeler yerini teslimat robotlarına bırakmaktadır. İsveç'te ise, 2015 yılından bu yana bireyler, baş ve işaret parmakları arasına mikro çipleme yöntemiyle çip taktırmaktadır. Bu çipler, ev, araba, ofis kapıları, ışık ve müzik kapama, tren-metro bileti alma, alışveriş sonrası kullanılan kredi kartı veya spor salonu kartı olarak kullanılmaktadır.

Tüm bunlar gösteriyor ki, teknoloji hayatımızın içine dahil oldukça, bireyler makineleşmeye başlamakta ve bireylerin yerini makine almaktadır. Tek tipleşen bireylerin sayısı her geçen gün artmakta ve teknoloji hayatımızın çok daha fazla bölümüne dahil olmaktadır.

21. yüzyılda içinde bulunduğumuz dijital dünyanın bize sunduğu olanakları irdelediğimizde, dijital iletişim ve sosyal medya platformları, bireylerin uygulamalarını kişiselleştirebilmesine olanak tanıyan film ve dizi uygulamaları gibi birçok seçenek bulunmaktadır. Bireyler, kişisel tercihlerine göre karar verebilmektedirler. Ancak bu özgür seçimlerin altında, bireylerin internet ve akıllı cihazlar aracılığıyla tüm hareketleri izlenmekte ve internet tabanlı reklamlar aracılığıyla bireylere ulaşarak kapitalizmin sürekliliği sağlanmaktadır. Reklamlar, bireylere kendilerini özel hissettirerek daha fazla ürün satmayı hedeflemekte, bireylerin tercih ettikleri çevrimiçi mecralar, dijital iletişim

platformları ve online alışveriş sitelerindeki davranışları analiz edilerek, bireylerin istenilen yönde davranmaları beklenmektedir.

“Nesnelerin İnterneti” (IoT) olarak tanımlanan bu süreçte, internet erişimi olan tüm akıllı cihazlar, bu cihazlara kurulan uygulamalar ve cihazların içerisinde bulunan sensörlerin analiz ettiği veriler, sosyal medya uygulamaları ve diğer dijital mecralarda reklam içeriği sunarken kullanılmaktadır. Bu durum, teknoloji dünyasında insanların yönlendirildiğinin en net göstergesidir.

Geçmiş dönemde gerçekleşen ABD Başkanlık ve Senato Seçimleri sürecinde, Facebook ve Cambridge Analytica firması aracılığıyla farklı eyaletlerde yaşayan yüz binlerce insana farklı reklamlar gösterilmiş, bu durum siyasi tercihlerin yönlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu durum mahkemelere konu olmuş, farklı ideolojilere sahip insanlara düşüncelerine uygun reklamlar gösterilerek seçimin manipüle edildiği iddia edilmiştir (Budak, 2018).

Cambridge Analytica'nın Türkiye Seçimleri için de veri işleme girişimleri olduğu, Türkiye'de yaşayan yaklaşık 250 kişinin cep telefonlarına belirli bir ücret karşılığında kurulan bir uygulama aracılığıyla kişisel verilerin ve bu kişilerin 3'üncü derece arkadaşlarına kadar uzanan veri analizlerinin yapıldığı Amerikan Mahkemeleri tarafından tespit edilmiştir. Bu tespitler ışığında, teknolojinin insan düşüncesini yönlendirme, değiştirme ve manipüle etme amaçlarıyla kullanılmasının mümkün olduğunun anlaşıldığı ve bu durumun bireyler üzerinde kullanıldığı gözlenmiştir (Birgün, 2018).

İnsanların izledikleri filmleri, dinledikleri müzikleri ve okudukları makaleleri analiz ederek, aynı içeriği farklı pazarlama stratejileri ile sunmayı mümkün kılan yapay zekâ algoritmaları sayesinde, farklı karakterlerdeki kullanıcılara hitap eden içeriğin herkese sunulması mümkün hale gelmiştir. Örneğin, popüler içerik platformlarında yer alan bir filmin, farklı zamanlarda farklı kapak görselleri ile sunulması bu konuda bir örnek teşkil etmektedir.

Bireylere özgürlük adı altında sunulan teknolojik gelişmelerin arka planında, bireylerin denetim altına alındığı gerçeği yatmaktadır. Bireylerin özgür seçim ve kişisel tercih olarak algıladığı süreçler, aslında bireyler için bir denetim mekanizmasına dönüşmüştür. Bireylerin teknolojiyle ilgili düşünceleri, "baskı kurma" yerine "tercih yapma" şeklinde değiştirilerek olumsuz algı yıkılmak istenmiştir.

Teknolojiyi kullanarak gerçekleştirdiğimiz her eylemde verilerimiz teknoloji şirketleri tarafından kaydedilmekte ve bu veriler, bizi her konuda denetim altında tutmak ve ikna etmek için yeniden kullanılmaktadır. Teknoloji şirketleri, bu verilerin gizliliğini sağladıklarını söylemelerine rağmen, birçok firma ile verilerin pazarlığını yapmakta ve bireyleri etkileyip onları yönlendirmek isteyenler, kişisel verilere sahip olmak için birbirleriyle yarışmaktadır. Günümüz dünyasında silahlar yerini dev veri ticaretine bırakmıştır.

“Şeffaflık” ilkesi ve “verilerin gizliliği” gibi ifadeler, teknoloji şirketleri tarafından birey ve toplum güveni sağlamak için tercih edilir. Bireylerin gözünde teknoloji, dünya için olmazsa olmaz bir etken olarak konumlandırılmaktadır. Teknoloji, dünyanın geleceğini ve insan ırkının yaşamını üst düzeye taşıyacak; teknolojinin geliştirdiği robot ve makineler, insan ırkının kaliteli bir yaşam sürmesi için kullanılacaktır.

Teknoloji, bireylerin yaşamında daha az enerji tüketimi, daha fazla kişisel zaman ve daha özgür bir yaşam olarak düşünülebilir. Ancak, görünenden daha derin bir tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Konfor alanında sabit tutan teknoloji sebebiyle azalan hareket kabiliyeti, kasların genetik hafızasını etkileyerek, gelecek nesillere aktarılacak iskelet sistemi bozukluklarına yol açabilir; bu durum, insanların şu anki görünümülerinden daha farklı olmalarına neden olacaktır. Ayrıca, teknolojik araçlarla uzun süre geçirilmesi süreç içinde kanser hastalığı, görme problemleri, yalnızlık, asosyallik, bağımlılık gibi psikolojik ve sosyal becerilerde bozukluklar, zihinsel bozukluklar gibi hastalıklarla karşılaşma riskini de yükseltecektir.

X, bireylerin fikirlerini beyan edebildikleri özgürlük alanı olarak nitelendirilmektedir. Fakat, geçtiğimiz yıllarda şirket politikasına aykırı düşen tweetleri engelleyerek bireylerin fikirlerine müdahale ettiğini göstermiştir. Tesla şirketinin sahibi Elon Musk tarafından, X yönetiminin gazetecilerin aykırı görüşlerini içeren paylaşımlarını engellediği ve bu paylaşımları yapan gazetecilerin hesaplarının daha fazla kitleye ulaşmaması için kısıtlandığı belirtilmiştir.

Teknoloji, sadece belirli bir fikri, kitleyi veya düşünce sistemini kısıtlamakla kalmayıp, bireyleri ve kitleleri teknolojinin kendi içinde belirlenen dinamiklere bağlamaktadır. Tek bir giyim tarzı, tek bir yüz yapısı, tek bir müzik türü gibi anlayışlar, doğrudan dayatma yerine,

günün gerekliliği şeklinde sunulmaktadır. Sosyal medya uygulamalarında görülen tek tip yüz yapısı, giyim tarzı ve çocukların yaşlarından büyük görünme eğilimleri, teknolojinin insanları tek tip çatı altında toplama isteğinin yanı sıra, bu özelliklerin günümüzdeki herkes tarafından tercih edilen unsurlar olarak algılanmasına yol açmaktadır. Bireyler, öteki olmamak adına, teknolojinin dayattığı bu kavramların etkisi ve baskısı altında kalmaktadır.

Tüm bu süreç, zamanla bireysel özgürlüklerin göz ardı edilerek, kitlelerin kodlanmış bir robota dönüşmesini de beraberinde getirecektir. Teknoloji sayesinde elde edilen "büyük veri" kullanılarak, kullanıcıların karakterleri analiz edilebilmekte ve verilmek istenen mesajlar, kullanıcıların özgür istekleriymiş gibi yansıtılmaktadır. Farklı kapak görselleri, kesitler ve hikâye anlatımları ile sunulan aynı filmin farklı konuları anlatıyormuş gibi gösterilmesi, yeni nesil dayatma kültürünün en önemli parçalarından biridir.

Sonuç olarak, aynı filmi izleyen, aynı müzikleri dinleyen, aynı kıyafetleri giyen ve aynı yüz tipine ulaşmak için aynı kozmetik ürünlerini kullanan, benzer estetik ameliyatlarını yaptırmak için sıraya giren topluluklar ortaya çıkmaktadır. Teknolojinin ortaya çıkışından günümüze kadar olan süreçte, yavaş yavaş tek tipleşen bireyler, teknolojinin süregelen gelişimiyle birbirinin aynısı olma yolunda ilerlemektedir. Yapay zekâ algoritmalarının bir gün insan zekasının üzerine çıkararak "öte zihin" halini alacağı tezi, bu düşüncüyü desteklemekte ve insanların kendi eliyle geliştirdiği teknolojinin, kendisini şekillendirecek bir forma ulaşarak bireylerin tek tipleşme sürecini hızlandıracağı öngörülmektedir.

İnternet ortamında yeni bir akım haline gelen açık kaynaklı yapay zekâ uygulamaları, milyonlarca insan tarafından kullanılmakta, test edilmekte ve veriler ile beslenmektedir. OpenAI tarafından geliştirilen ChatGPT yazılımı, yapay zekâ algoritmalarının en gelişmiş hali olan GPT-4 formunu kullanarak, kullanıcıların sordukları soruları veri kütüphanelerinde araştırıp yüzlerce dilde anlık olarak cevap verebilmektedir. Bu yazılım, kullanıcıların sordukları soruları öğrenme hafızasında tutarak, gelebilecek olası soruların da çıkarımını yapabilmektedir. Aynı şirket tarafından geliştirilen Dall-E, istenilen veriler ışığında görsel içerik üretmeyi mümkün kılmaktadır. Daha önce hiç yaşamamış veya yaşaması mümkün olmayan yüz tiplerine sahip insan görselleri oluşturabilen bu uygulama, sahtecilik ve dolandırıcılık gibi faaliyetlerde kullanılırsa büyük sorunlar ve mağduriyetler yaratabilir.

Özetle, teknolojinin kullanımı sırasında hangi amaçlarla kullanıldığı, hangi kaynaklardan beslendiği, kullanıcılara ne sunduğu ve onlardan ne talep ettiği, bu verilerin nerede

kullanıldığı, açık kaynak uygulamalarının geliştiricilerinin verileri nasıl işlediği ve depoladığı önemli konulardır. Hayatı kolaylaştırmak, işleri hızlandırmak, bilgiye ulaşmak ve yaymak amacıyla kullanılan teknolojinin, gerektiğinde büyük bir silaha dönüşebileceği unutulmamalıdır.

7. KAYNAKLAR

- Adorno, T. (2003). Theodor W. Adorno: Kültür endüstrisini yeniden düşünürken. *Yapı Kredi Yayınları* (36):76-84.
- Adorno, T. (2004). *Edebiyat yazıları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Adorno, T. (2011). *Kültür endüstrisi: Kültür yönetimi*. (6. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Agodzo, D. (2015). A method in the madness: A critical review of Marshall McLuhan's understanding media: The extensions of man. *Mass Communication, Culture & Technology (COM 605)*.
- Ahıska, M. (2002). Bilginin araçsallaşması ve gündelik hayatın bilgisi. ss. 112-23 içinde *Bilgi Toplumuna Geçiş*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları.
- Altinkaya, T. (2016). Frankfurt Okulu'nun (aydınlanma eleştirisi) penceresinden: 'the road', 'snowpiercer', cloud atlas' filmleri özeline distopyalar. *SineFilozofi Dergisi* 1(1):85-112.
- Amazon. (2020). Introducing Amazon One—a new innovation to make everyday activities effortless. *Amazonda Yenilik*. Geliş tarihi 23 Ocak 2024 <https://www.aboutamazon.com/news/innovation-at-amazon/introducing-amazon-one-a-new-innovation-to-make-everyday-activities-effortless>
- Arısoy, . (2009). İnternet bağımlılığı ve tedavisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 1(1):55-67.
- Aristotle. (1999). *Nicomachean ethics*. (2. Baskı). Indianapolis: Hackett Publishing Company.
- Assoun, P. (2014). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Atabek, . (2001). *İletişim ve teknoloji*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Aydın, F. (2017). Teknoloji bağımlılığının sınıf ortamında yarattığı sorunlara ilişkin öğrenci görüşleri. (yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Anabilim Dalı Eğitim Teknolojisi Programı, Ankara.
- Ayktut, M. (2005). Telekomünikasyon ve Türkiye, nereden nereye? Geliş tarihi http://www.antrak.org.tr/gazete/072003/mustafa_aykut.htm www.itu.int/ict
- Babacan, M. (2016). Sosyal medya kullanım alanları ve bağımlılık ilişkisi. *The Turkish Journal On Addictions* 3(1):7-28.
- Bağçe, E. (2015). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Bal, H. (2012). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Nicel araştırma yöntemi*. (2. Baskı). Isparta: Fakülte Yayınevi.
- Baudrillard, J. (2012). *İmkânsız takas*. (2. Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benjamin, W. (2015). *Teknik olarak yeniden üretilebilirlik çağında sanat yapıtı*. İstanbul: Zeplin Kitap.
- Berman, M. (2014). *Katı olan her şey buharlaşıyor*. (17. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Birgün, Haber. (2018). Cambridge Analytica'nın Türkiye boyutu: Uygulamayı 223 kişi indirdi; 234 bin kişi etkilendi. *Birgün.Net*. Geliş tarihi 10 Ocak 2023 <https://www.birgun.net/haber/cambridge-analytica-nin-turkiye-boyutu-uygulamayi-223-kisi-indirdi-234-bin-kisi-etkilendi-210879>
- Bottomore, T. (1996). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Bottomore, T. (2016). *Frankfurt Okulu ve eleştirisi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Budak, B. (2018). Bilmeniz gerekenler: Cambridge analytica hikâyesi, Facebook ve büyük veri. *Webrazzi*. Geliş tarihi 10 Ocak 2023 <https://webrazzi.com/2018/03/22/cambridge-analytica-hikayesi-facebook-ve-buyuk-veri/>

- Callinicos, A. (2015). *Toplum kuramı tarihsel bir bakış*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Castells, M. (2005). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür ağ toplumunun yükselişi*. C. 1. (3. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. (3. Baskı). Paradigma Yayınları.
- Copleston, F. (2013). *Aristoteles*. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Çakır, V. (2004). Yeni iletişim teknolojilerinin reklam üzerine etkileri”, the impacts of the new communication technologies on advertising. *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi* 168-81.
- D. Grünberg ve T. Grünberg. (2003). Toplum bilimleri yönteminde pozitivizm: Adorno Popper tartışması. *Cogito Dergisi* (36):124-42.
- Dağtaş, E. (2002). Basında ortaya çıkan yeni iletişim teknolojilerinin okuyucular üzerindeki etkileri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi* (XIV):253-80.
- Dellaloğlu, B. (2003). Bir giriş: Adorno yüz yaşında. *Cogito Dergisi* 36:13-36.
- Dellaloğlu, B. (2018). *Frankfurt Okulu'nda sanat ve toplum*. İstanbul: Say Yayınları.
- Demir, S. (2009). Sosyal bilimlere eleştirel bir bakış: Frankfurt Okulu ve pozitivizm eleştirisi. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi* 11(1):63-64.
- Doğan, H, Abdullah I. ve Erkan E. (2008). Ergenlerin problemleri internet kullanımının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 106-24.
- Doğan, K. ve Sacit A. (2016). Büyük veri: Önemi yapısı ve günümüzdeki durum. *DTCF Dergisi* 56(1):15-36.
- Dolgun, U. (2016). Kitle iletişim araçları ve yeni medya. ss. 345-69 içinde *Sosyoloji: Günlük Yaşamı Anlamak*, (Editör A. Arslan ve M. Çağlayandereli). Paradigma Akademi.
- Euchner, J. (2016). The medium is the message. *Research-Technology Management* 59(5):9-11.

- Finlayson, J. (2007). *Habermas*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Geray, H. (2011). *İletişim alanından örneklerle toplumsal araştırmalarda nicel ve nitel yöntemlere giriş*. (3. Baskı). Ankara: Ezel Basın Yayın Dağıtım.
- Geuss, R. (2013). *Eleştirel teori Habermas ve Frankfurt Okulu*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2000). *Sosyoloji*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Göksel, G. (2005). İletişim teknolojilerinin evrimi 4. *Broadcasterinfo Dergisi* (16):120-23.
- Güçlü, A, Serkan U, Erkan U ve Hüsrev Y. Ü. (2003). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Gülenç, K. (2015). *Frankfurt Okulu eleştiri, toplum ve bilim*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gülenç, K. ve Arıtürk M. (2014). Teknoloji çağında rasyonelite, deneyim ve bilgi: Sorunlar & eleştiriler. *Kayı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi* (22).
- Günüç, S. ve Murat K. (2010). Türkiye’de internet bağımlılık profili ve internet bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi: Geçerlik-güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (39):220-32.
- Habermas, J. (2001). *İletişimsel eylem kuramı 1. cilt: eylem rasyonelliği ve toplumsal rasyonelleşme 2. cilt: işlevselci aklın eleştirisi üzerine*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *On yedi çelişki ve kapitalizmin sonu*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Held, D. (1989). *Introduction to critical theory: Horkheimer to Habermas*. 1. Polity Press.
- Helm, N. ve Burton E. (1998). High performance satellite networks. *Acta Astronautica* 40(12).
- Horkheimer, M. (2002). *Critical theory: Selected essays*. New York: The Continuum Publishing Company.

- Horkheimer, M. (2005). *Akıl tutulması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Horkheimer, M. ve Theodor A. (1995). *Aydınlanmanın diyalektiği I*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Horkheimer, M. ve Theodor A. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- İlgaz, C. (2002). Gelişmekte olan ülkeler ve yeni dünya düzeni. *İstanbul İletişim Fakültesi Dergisi (XIV):247-52*.
- Initiative, S. (2014). One global definition of e-waste. *United Nations University*, Haziran 3.
- Jay, M. (1989). *Diyalektik imgelem*. İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Jay, M. (2014). *Diyalektik imgelem: Frankfurt Okulu'nun tarihi ve Çalışmaları (1923 - 1950)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karaduman, M. (2003). İnternet ve gazetecilik. ss. 137-50 içinde *Yeni İletişim Ortamları ve Medya*, (Editör S. Alankuş). İstanbul: Bia.
- Kellner, D. (1989). Critical theory, marxism and modernity, Baltimore. *The John Hopkins University Press*.
- Kızılcılık, S. (2013). *Frankfurt Okulu*. Ankara: Anı Yayınları.
- Lange, O. (1971). *Political economy*. (C. 2). New York: Pergamon Press.
- Lenoir, B. (2002). *Sanat yapıtı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Li-Hua, R. (2009). Definitions of technology. içinde *A Companion To The Philosophy Of Technology*, (Editör K. J. Olsen Berg, Pedersen Andur, Stig ve V. Hendricks F.) Oxford Blackwell Publishing Ltd.
- Lovat, T. (2018). *Sosyal teori ve eğitim. Foucault, Habermas, Bourdieu, Derrida'yı anlamak. M. Muprhy (Ed), Jürgen Habermas eğitimin gönülsüz kahramanı içinde*. Konya: Eğitim Yayınevi.

- Löwy, M. (2007). *Walter Benjamin: Yangın alarmı “tarih kavramı üzerine” tezlerin bir okuması*. İstanbul: Versus Yayınları.
- Mallet, S. (1968). Başkaldıran öğrencilerin taptığı adam: Marcuse. *Yeni Dergi*, 424-33.
- Marcuse, H. (1968). *Tek boyutlu insan*. İstanbul: May Yayınları.
- Marcuse, H. (1985). *Eros ve uygarlık*. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Marcuse, H. (1989). From ontology to technology: fundamental tendencies of industrial society. s. 326 içinde *Critical Theory and Society*, editör S. Bronner ve D. Kellner. London: Routledge.
- Marcuse, H. (1997). *Tek boyutlu insan ileri işleyim toplumunun ideolojisi üzerine incelemeler*. İstanbul: İdea Yayınevi.
- Marcuse, H. (1998). Some social implications of modern technology. ss. 138-62 içinde *Essential Frankfurt School Reader*, (Editör A. Arato ve E. Gebhardt) New York: The Continuum Publishing.
- Marcuse, H. (2004). Some social implications of modern technology. ss. 39-66 *Technology, War and Fascism*. USA and Canada: Routledge.
- Marcuse, H. (2015). *Tek boyutlu insan*. İstanbul: İdea Yayınevi.
- McLuhan, M. (1962). *The gutenber galaxy: the making of typographic man*. University of Toronto Press.
- Merriam, S. (2015). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Nixon, H. Jean S. D. Oladele O. ve Andrew S. (2006). Household willingness to recycle electronic waste: An application to California. 38(2):183-208.
- Nixon, H. Jean Saphores D. ve Andrew S. (2009). Understanding preferences for recycling electronic waste in California: The influence of environmental attitudes and beliefs on willingness to pay. *Environment and Behavior* 41(1):101-24.

- Odabaş, K. U. (2018). Frankfurt Okulu ya da eleştirel teori üzerine. *Dört Öge* (14):211-33.
- Offe, C. (1988). Technology and one-dimensionality: a version of the technocracy thesis. ss. 215-24 *Marcuse: Critical Theory and The Promise of Utopia*, editör R. Pippin ve A. Feenberg. Massachusetts: Bergin & Garvey Publishers.
- Öztürk, M. (2013). Dijital iletişim ve yeni medya. *Açıköğretim Fakültesi Yayını* (1911).
- Parker, M. Valerie F. ve Patrick R. (2010). *Alternatifler sözlüğü*. İstanbul: NTV Yayınları.
- Perdew, L. (2015). *Internet addiction (essential issues)*. Minnesota: Abdo Publishing.
- Postman, N. (1993). *Technopoly the surrender of to technology*. New York: Vintage Books A Division of Random House.
- Robson, C. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri: Gerçek dünya araştırması*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Rogers, E. (1986). *Communication technology: The new media in society*. New York: The Free Press.
- Schmidt, W. C. (2002). "e-Junk explosion". *Environmental Health Perspectives* 110(4):A188-94.
- Shiner, L. (2010). *Sanatın icadı*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Slater, P. (1998). *Frankfurt Okulu: Kökeni ve önemi*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Stirk, P. (2005). *Critical theory, politics and society: An introduction*. Continuum.
- Strate, L. (2008). Studying media as media: McLuhan and the media ecology approach. *MediaTropese Journal*, 127-42.
- Şaf, Y. M. (2015). Bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün makroekonomik etkileri: Uluslararası karşılaştırma ve Türkiye değerlendirmesi. (Bilgi Toplumu Dairesi Başkanlığı Kalkınma Bakanlığı Uzmanlık Tezi), Ankara.

- Şahin, M. (2024). Yapay zeka siparişinizi alacak: Dünyanın ilk robot aşçılı restoranı açıldı. NTV. Geliş tarihi 31 Ocak 2024 <https://www.ntv.com.tr/dunya/yapay-zeka-siparisinizi-alacak-dunyanin-ilk-robot-ascili-restorani-acildi,YLgHGqNpDke4MoMXijZ7 w>
- Tarcan, Yorgancıoğlu, G. (2015). Hastane yöneticilerinin sağlık bilgi teknolojilerine yönelik tutumlarını etkileyen bireysel ve örgütsel faktörlerin belirlenmesi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sağlık Kurumları Yönetimi Anabilim Dalı Sağlık Kurumları Yönetimi Doktora Programı, (doktora tezi), Ankara.
- Timisi, N. (2003). Anadilde yayın: Avrupa Birliği ve Türkiye, Avrupa Birliği ve Türkiye’de iletişim politikaları. (Editör G. Bek Mine). Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Toptaş, O. (2021). Eğitim sektöründe büyük veri destekli teknoloji kullanımı (doktora tezi), İstanbul Kültür Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Townsend, T. ve Musson E. (2006). Assessing the landfill disposal implication of discarded electronic equipment. ss. 298-301 içinde. Scottsdale, AZ, USA: IEEE.
- TÜBİTAK. (2001). Elektromanyetik dalgalar ve insan sağlığı sıkça sorulan sorular ve yanıtları Geliş tarihi https://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2010/03/baz_istasyonlari.pdf
- TÜİK. (2021). Hanehalkı bilişim teknolojileri kullanım araştırması, 2021. Geliş tarihi [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-37437)
- TÜİK. (2022). Yazılı medya ve uluslararası standart kitap numarası istatistikleri, (2021). Geliş tarihi <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yazili-Medya-ve-Uluslararası-Standart-Kitap-Numarası-Istatistikleri-2021-45833>
- Uğurlu, T. Şengül, M. ve Cem Ş. (2012). Bağımlılık psikofarmakolojisi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar Dergisi* 4(1).

Üney, T. (2005a). Gelecek için hazır mıyız? Geliş tarihi <http://www.tbv.org.tr/TBV/Documents/Yayinlar/Makaleler/GelecekIcinHazirMiyiz.pdf>, (3 Mart 2005)

Üney, T. (2005b). Sayısal uçurum. Geliş tarihi <http://www.tbv.org.tr/TBV/Documents/Yayinlar/Makaleler/SayisalUcurum.pdf>

Vandenberghe, F. (2016). *Alman sosyolojisinin felsefi tarihi*. Ayrıntı Yayınları. İstanbul.

Vattimo, G. (2012). *Şeffaf toplum*. İstanbul: Say Yayınları.

Wallace, R. ve Alison W. (2005). *Contemporary sociological theory: Expanding the classical tradition*. Pearson.

Ward, M. (2009). Celebrating 40 years of the net. *BBC News*. Geliş tarihi 01 Ağustos 2022 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/8331253.stm>

Wengraf, T. (2001). *Qualitative research interviewing: Biographic narrative and semi-structured*. (1. st. Edition). London: Sage Publications.

Zobar, J. (2019). Kültür endüstrisi ve tüketim bağlamında Frankfurt Okulu'ndan günümüze birey, tahakküm ve özgürlük ilişkisi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İnsan ve Toplum Bilimleri Anabilim Dalı (yayınlanmamış yüksek lisans tezi).

EKLER

Ek- 1 Etik Kurul Raporu

T.C.
YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ
ETİK KOMİSYONU
BAŞVURU DEĞERLENDİRME FORMU

BAŞVURU BİLGİLERİ	ARAŞTIRMANIN ADI	Tek Boyutlu İnsan Kuramı ve İletişimde Teknolojik Rasyonalite İlişkisine Yönelik Bir Araştırma
	ARAŞTIRMANIN TÜRÜ	☐ Anket/Ölçek/Skala Çalışması ☐ Gözlemsel Çalışma ☒ Niteliksel Çalışma ☐ Diğer
	GELEN EVRAK SAYISI ve TARİHİ	E-55135017-770-113165 sayılı yazı
	DANIŞMAN (Unvan, Ad-Soyad, Kurum, Bölüm)	Dr. Öğr. Üyesi Nazmi Ekin VURAL Yozgat Bozok Üniversitesi İletişim Fakültesi
	YÜRÜTÜCÜ (Unvan, Ad-Soyad, Kurum, Bölüm)	Bahar KESKİN
	ARAŞTIRMACILAR (Unvan, Ad-Soyad, Kurum, Bölüm)	

KARAR BİLGİLERİ	KARAR NO:40/35	TARİH: 21.12.2022
	Yukarıda bilgileri verilen Etik Komisyonu başvuru dosyası ile ilgili belgeler araştırmanın gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak incelenmiş çalışmanın başvuru dosyasında belirtilen merkezlerde gerçekleştirilmesinde etik sakınca bulunmadığına karar verilmiştir.	
	Değerlendirme Sonucu	
	☒ Uygundur	☐ Düzeltme gereklidir (Açıklayınız)
	☐ Düzeltmeleri görmek istiyoruz	☐ Düzeltmeleri görmemize gerek yok
	☐ Uygun değildir (Açıklayınız)	
	Açıklama	

ÇALIŞMA ESASI	Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu Yönergesi
---------------	--

ETİK KOMİSYONU ÜYELERİ

Ek-2 Mülakat Soruları

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ ARAŞTIRMASI MÜLAKAT SORULARI

T.C. YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

1. ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Ad-Soyadı	BAHAR KESKİN
Numarası	80113120004
Anabilim Dalı	İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

MÜLAKAT SORULARI

1. Teknolojiyi nasıl açıklarsınız? Sizin için ne anlama gelmektedir?
2. Teknolojinin hayatınızı kolaylaştırdığınızı düşünüyor musunuz? Evet ise hayatınızda nasıl kolaylıklar yaşamaktasınız?
3. Gereksiz olarak nitelendirdiğiniz teknoloji var mı?
4. Satın alıp kullanmadığınız teknoloji ürünü var mı? Eğer varsa alma sebebinizi nasıl açıklarsınız? (Alışveriş bağımlılığı, yeni çıkan her ürünü deneme isteği, arkadaş çevresi, teknolojik reklamların etkisi vs.)
5. İletişim teknolojilerinden hangi dijital platformları araçlarını tercih ediyorsunuz? Bunu tercih etme sebebiniz nedir?
6. Dijital platformlarda takip ettiğiniz influencer var mı? Teknoloji girişimcisi Elon Musk, Mark Zuckerberg, Jeff Bezos gibi kişileri de takip ediyor musunuz?
7. Dijital platformlarda gerçekleştirilen akımlar hakkında ne düşünüyorsunuz? Etkilenip gerçekleştirdiğiniz akım oldu mu? (Çocukluk fotoğraflarını aynı pozlarla Instagramda paylaşmak, karantina döneminde ekme fotoğrafı paylaşmak, karantina döneminde seyahat fotoğraflarını evde canlandırmak, motor nöron olarak bilinen ALS hastalığına dikkat çekmek için meydan okuma teklifi alan kişilerin başından aşağı buz dolu kovayı boşaltmaları vb.)
8. Sizde iletişim teknolojilerinin birey ya da toplum üzerinde etkisi bulunmakta mıdır? Varsa ne gibi etkileri vardır?
9. Dijital platformlarda trend olan kitap, film, dizileri takip etme alışkanlığınız var mı? Bu tarz etkinlikleri seçerken neleri dikkate alıyorsunuz? (Sosyal çevre, takip edilen sosyal medya influencerları, internet etkisi vs.)
10. Şu an trend olan kitap, film, diziyeye örnek verebilir misiniz? Sizce bunların trend olmasının sebebi nedir?

Ek-2 (devam) Mülakat Soruları

YOZGAT BOZOK ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ TEZ ARAŞTIRMASI MÜLAKAT SORULARI

11. Sosyal medya platformları ve açık havada yayınlanan reklamların olması bireylerin kararlarını nasıl etkilemektedir?
12. Kısaca sosyal medya platformları veya açık hava reklamlarının bireylerin kararlarını etkilediğini söyleyebilir miyiz? Bu anlamda teknolojinin bireyleri yönlendirdiğini düşünüyor musunuz?
13. Dünya genelinde teknolojiye bağlı olarak aynı içeriklerin konuşulması, aynı ürünlerin kullanılması veya aynı sorunların yaşanması size ne ifade ediyor?
14. Size göre dijitalleşme çağı bireyleri etkiler mi? Etkiliyorsa hangi noktalarda etkilediğini düşünüyorsunuz?
15. Size göre kişinin teknoloji bağımlısı olarak kabul edilmesi için günde kaç saat teknoloji ile vakit geçirmesi gerekir? Siz bir teknoloji bağımlısı mısınız?
16. İnternet kullanırken güvenliğinize ilgili endişeleriniz oluyor mu? Eğer oluyorsa ne tarz önlemler alıyorsunuz? (Virüs, dolandırıcılık, veri endişesi)
17. Teknolojinin coğrafi sınır ve zaman kavramını ortadan kaldırması gelecek için size ne hissettiriyor? Teknolojinin her geçen gün bu kadar ilerlemesi sizin için ne ifade ediyor? (Dünya'nın diğer ucundaki ülkede müzeyi sanal olarak gezebilmek, çevrimiçi konsere katılmak, görüntülü görüşme ile canlı görüşebilmek)

ONAY

TARİH VE İMZA	TARİH VE İMZA
07.12.2022 /	07.12.2022 /
BAHAR KESKİN	DR. ÖĞR. ÜYESİ NAZMI EKİN VURAL